

Handbok för utarbetande av socialnämndens utredning i enlighet med lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt

Expertgruppens rekommendation

Martta October & Jaana Tervo (red.)
Institutet för hälsa och välfärd

HANDLEDNING

7 | 2022

Handbok för utarbetande av socialnämndens utredning i enlighet med lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt

Expertgruppens rekommendation

Institutet för
hälsa och välfärd

© Författarna och Institutet för hälsa och välfärd
Layout: Merja Minkkinen

ISBN:978-952-343-835-4
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-835-4>

PunaMusta Oy
Helsingfors, 2022

Innehållsförteckning

Förord	5
Författare	7
Inledning	8
1. Bestämmelser om vårdnad om barn	9
1.1 Grunden för barnets rättigheter	9
1.2 Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt	11
och förordningen om vårdnad om barn och umgängesrätt	11
1.2.1 Vårdnad om barn, boende och umgängesrätt	11
1.2.2 Främjande av försoning under rättsprocessen	15
1.2.3 Avgörande av ett ärende som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt	15
1.2.4 Hörande av barnet och utredning av barnets åsikt	16
2. Den juridiska bakgrunden till socialnämndens utredning	17
2.1 Inhämtande av utredning av socialnämnden	17
2.2 Behandling i domstol av ärenden som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt ...	17
2.3 Betydelsen av begäran om utredning i en rättegång	19
2.4 Hörande av utredaren vid rättegång	20
3. Hur utredningsprocessen framskrider	21
3.1 Utarbetande av en arbetsplan	21
3.2 Samarbete och arbete i arbetspar	21
3.3 Dialog mellan arbetstagarna	22
3.4 Spärrmarkeringens inverkan	23
3.5 Jäv	23
3.6 Att inhämta uppgifter för utredningen	24
3.7 Hänvisning av en klient till nödvändiga tjänster	25
3.8 Att stöda samarbetsrelationer	26
3.9 Internationella situationer	27
4. Utredningsarbetet	28
4.1 Inledande möte	28
4.1.1 Deltagare i mötet	28
4.1.2 Innehållet i det inledande mötet	29
4.2 Senare möten	31
4.2.1 Möten med föräldrarna	31
4.2.2 Hembesök	32
4.2.3 Gemensamt möte med barnet och föräldern	32
4.2.4 Personligt möte med barnet	33
4.3 Föräldrarnas och barnets livssituation	33
4.3.1 Allmänt	33
4.3.3 Förmåga att vara förälder och ordna barnets vardag	37
4.4 Att beakta våld och andra skadliga upplevelser i utredningen	38
4.4.1 Hur skadliga upplevelser i barndomen påverkar barnets utveckling	38
4.4.2 Att identifiera och beakta våld i utredningen	41
4.4.3 Att föra våld på tal	43
4.4.4 Skillnader mellan en tvist, konflikt och våld: när kan man inte kräva försoning? ..	43

4.5 Närvaro av ett biträde och en stödperson till en part	45
4.6 Främjande av likabehandling och kultursensitivitet	45
5. Att utreda barnets åsikt och intervjua barnet	47
5.1 Vad innebär delaktighet, utredning av åsikt och hörande?	47
5.2 Hur genomförs intervjun med barnet?.....	48
5.3 Innehållet i utredningen av barnets åsikt	49
5.4 Att fråga barnet om våld	53
5.5 Att höra ett barn med funktionsnedsättning	53
6. Bedömning av den information som erhållits i utredningen	55
6.1 Bedömning av barnets bästa som utgångspunkt.....	55
6.2 Att bedöma hörandet av barnet	55
6.3 Att dra slutsatser	56
7. Dokumentation av utredningsarbetet	57
7.1 Anteckningar	57
7.2 Dokumentation av intervjun med barnet.....	57
7.2.1 Att spela in intervjun	57
7.2.2 Dokumentation av utredningen av barnets åsikt.....	58
7.3 Att avslöja sekretessbelagd information i socialnämndens utredning.....	58
8. Att skriva en utredning	60
Källor	61
Bilaga 1. Utredningens uppbyggnad.....	63
Bilaga 2. Intervjustomme för utredning av barnets åsikt	65
Bilaga 3. Modell: Broschyr om utredningsarbetet till föräldrarna.....	68
Bilaga 4. Modell: Blankett med förhandsuppgifter	69
Bilaga 5: Modell: Broschyr till barnet.....	71
Bilaga 6. Modell: Broschyr till ungdomar	72

Förord

THL:s generaldirektör utsåg den 6 november 2020 en expertgrupp för att ta fram nationella anvisningar för utarbetande av socialnämndens utredning till domstolen enligt 16 § i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt (361/1983). Expertgruppen hade i uppgift att

- bedöma frågor och praxis som uppkommer i utredningsarbetet utifrån det insamlade materialet
- ta ställning till behovet av nationella anvisningar för utredningen och anvisningarnas innehåll
- höra de experter som behövs för att utarbeta anvisningar för utredningen
- producera innehåll till handboken
- bedöma om genomförandet av handboken behöver stödas genom utbildning
- bedöma om det finns behov av att fastställa behörighetsvillkor för utredningen.

Gruppens mandatperiod var 1.12.2020–30.9.2021, men mandatperioden förlängdes till den 30 mars 2022 på expertgruppens begäran. Till en början utsågs nio experter till gruppen, men sammansättningen kompletterades i januari 2021 i syfte att utvidga den sakkunskap som behövdes och uppfylla kraven i jämställdhetslagen.

Orsaken till ett en expertgrupp utsågs var riksdagens svar RSv 175/2018 rd i anslutning till regeringens proposition RP 88/2018 rd i samband med att lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt revideras. Riksdagen förutsatte att ”det ges riksomfattande anvisningar och utbildning om hur de utredningar om omständigheterna som utarbetas för domstolsbehandlingen av ärenden som gäller vårdnad och umgängesrätt ska göras och att man bedömer behovet av att reglera behörighetskraven för dem som gör utredningarna”. I bakgrunden fanns också de rekommendationer och anmärkningar som Finland fått från olika människorättsorgan gällande barnets rätt till ett liv utan våld och tryggheten av säkerheten i vårdnadsprocesserna. Frågor som berör utbildning och behörighet behandlas i en separat publikation.

Inför expertgruppens arbete skickades hösten 2020 en enkät till kommunerna om nuläget vad gäller socialnämndens utredningar. Dessutom sammanställde en specialsakkunnig vid Domstolsverket domarnas synpunkter om behoven av att utveckla socialnämndens utredningar.

Expertgruppen inledde sitt arbete genom att fördjupa sig i den lagstiftning som berör ärendet, de centrala skyldigheterna enligt konventionen om de mänskliga rättigheterna, det ovan nämnda bakgrundsmaterialet och forskning kring ämnet samt ordnade våren 2021 två arbetsmöten för att bearbeta handbokens teman och innehåll tillsammans med experter och medborgarorganisationer. Expertgruppens medlemmar har tillsammans producerat innehållet i handboken.

På global nivå görs expertutredningar eller -utlåtanden som används som stöd för att lösa tvister om vårdnad och umgängesrätt i regel av psykologer eller socialarbetare och ur dessa yrkesgruppers perspektiv. Enligt expertgruppens uppgifter används varierande redskap i olika länders utredningsarbete och det ges knappt några anvisningar om hur de ska användas. Gemensamt för olika länders utredningar är att man strävar efter att kombinera information från olika informationskällor och arbetsmetoder på ett sätt som gör det möjligt att hitta en lösning som är förenlig med barnets bästa i varje enskild situation.

I Finland görs expertutredningar för att avgöra tvistemål som gäller vårdnad om barn i huvudsak av yrkesutbildade personer inom det sociala området. I början av 2023 överförs ansvaret för att ordna social- och hälsovården från kommunerna till välfärdsområdena, varvid även de anställda som ansvarar för att utarbeta utredningarna övergår till välfärdsområdena. När denna handbok skrivs 2021 är det ännu kommunerna som har ansvaret för att göra utredningarna, så i denna handbok används termen i fråga.

Syftet med denna handbok är att ge dem som gör utredningarna väsentlig information om utredningsprocessen samt att ge förslag på verktyg och konkret stöd i olika skeden av utrednings-

arbetet. Expertgruppen som utarbetat guiden har en multiprofessionell kompetens. Därmed har man i handboken också kunnat ta med arbetssätt och -redskap som producerats av andra vetenskapsområden och som i tillämpliga delar kan användas som stöd för utredningsarbetet vid sidan av de metoder som tillämpas inom det sociala arbetet. Sådana metoder är till exempel forskningsbaserade förslag på intervjustrukturer och -frågor som effektiviserar barnfokuset och en tillförlitlig datainsamling.

Handboken stöder de yrkesutbildade i utvecklingen av utredningsarbetet.

Ett mål med handboken är att bygga en bro till framtida servicestrukturer, där det multiprofessionella samarbetet löper smidigare än i nuläget för de yrkesutbildade. I fråga om utredning av komplicerade situationer, till exempel levnadsförhållandena för barn som lever i långvariga vårdnadstvister, är det en fördel att kombinera olika synvinklar och gemensamt conceptualisera dem.

Syftet med handboken är inte att skapa orealistiska förväntningar på de resurser som socialarbetarna har till sitt förfogande eller att sätta press på enskilda utredare att agera professionella inom andra områden än det egna. Däremot strävar man efter att genom handboken erbjuda forskningsbaserade verktyg som kan utnyttjas som en del av det utredningsarbete som utförs inom det sociala arbetet.

I Finland är det oftast en förälder som är part i domstolsärenden som gäller vårdnad om barn. Ibland kan också en annan person vara part (närmare information i kapitlet Parter i domstolsärenden som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt). I handboken används främst termerna ”förälder” och ”föräldrar”, även om ärendet också kan gälla andra parter.

Helsingfors, november 2021

Martta October
Expertgruppens ordförande

Jaana Tervo
Expertgruppens sekreterare

Författare

Pia Hansson-Anttonen, tingsdomare, Västra Nylands tingsrätt

Matti Kaivosoja, MD, stf. överläkare i ungdomspsykiatri, Mellersta Österbottens social- och hälsovårdssamkommun Soite

Outi Kemppainen, lagstiftningsråd, justitieministeriet

Marjo Malja, socialråd, social- och hälsovårdsministeriet

Kari Nieminen, psykolog, Helsingfors familjerådgivning, Helsingfors stad

Martta October, utvecklingschef, THL

Tom Pakkanen, psykolog, HUS rättspsykologiska enhet

Sari Tammela, ledande socialarbetare, Helsingfors stad

Jaana Tervo, specialsakkunnig, THL

Johanna Vaitomaa, projektchef, Ensi- ja turvakotien liitto ry

Niina Viholainen, resultatenhetschef, Päijänne-Tavastlands välfärdssamkommun

Kari Vilkkö, ansvarig separationsarbetare, Miessakit ry

Inledning

När föräldrarnas parförhållande slutar i separation, måste de tillsammans besluta om sina minderåriga barns angelägenheter. Största delen av föräldrarna kan då de separerar sinsemellan komma överens om vårdsnaden om de gemensamma barnen och umgängesrätten. De föräldrar som inte kan enas sinsemellan har möjlighet att ansöka om förordnande om och fastställande av umgängesrätten hos en domstol.

Domstolen utreder föräldrarnas åsikter och ber vid behov socialnämnden om en utredning enligt lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt som stöd för att kunna fatta ett beslut. År 2020 gjordes sammanlagt 1 181 utredningar. Antalet utredningar har varit på samma nivå under hela 2000-talet¹. Enligt lagen är syftet med utredningen att ge domstolen uppgifter om familjens situation, barnets levnadsförhållanden och andra omständigheter som inverkar på avgörandet av ärendet. Socialnämndens utredning görs i samarbete med barnet och föräldrarna. Att bli hörd i sina egna angelägenheter är en grundläggande rättighet för barnet, och myndigheten har i uppgift är att trygga att denna grundläggande rättighet tillgodoses.

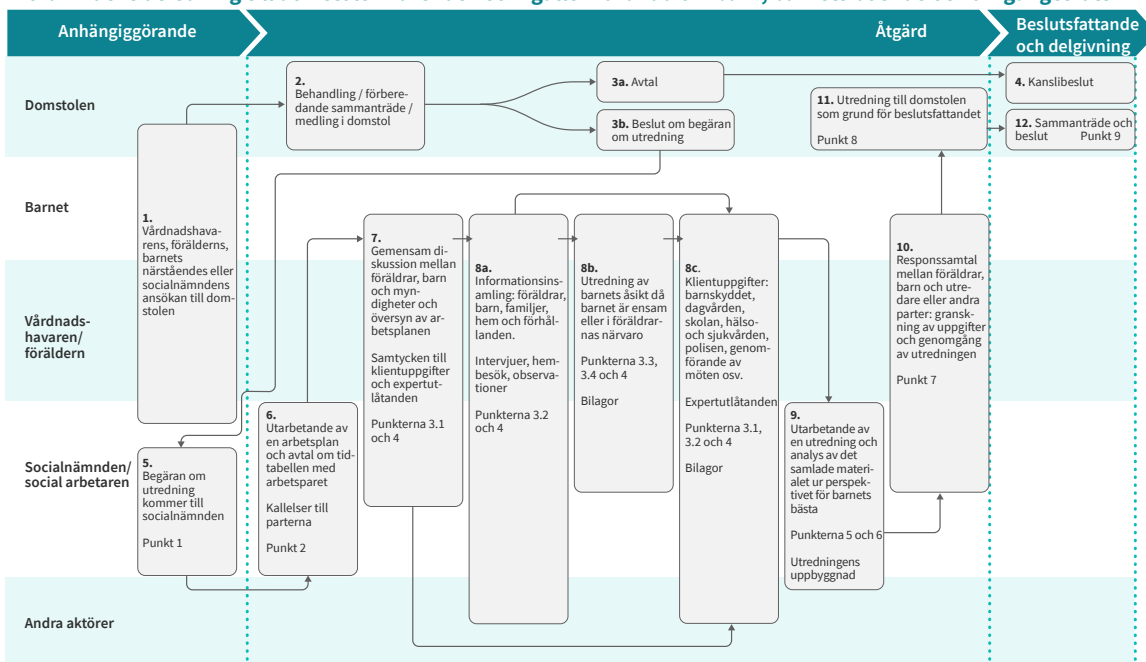
Separationer är alltid förknippade med många känslor: känslor av misslyckande, besvikelse, hat, skuld och ibland även lättnad. När vuxna är överväldigade av sina egna starka känslor är risken stor att barnet och hens behov och bekymmer förbises. Det viktigaste vid en separation är att barnet inte blir ett redskap för föräldrarnas tvister och strider eller blir tvungen att välja sida mellan föräldrarna. Det finns olika organisationer och lokala nätverk för separationshjälp som erbjuder mångsidig hjälp för både vuxna och barn. Information om den hjälp olika aktörer erbjuder finns lättillgänglig på webbplatsen apuaeroon.fi (på finska) som upprätthålls av Förbundet för mödra- och skyddshem.

Även om det i alla tvister om vårdnad och umgängesrätt som behandlas i domstol är fråga om en situation som är svår för parterna och i synnerhet för barnen, förekommer det ändå skillnader mellan olika separationstvister. I utredningsarbetet är det viktigt att identifiera för det första situationer där två jämbördiga föräldrar är av olika åsikt om barnets bästa, för det andra långvariga svåra konflikter som har en koppling till psykosociala problem hos den ena föräldern eller båda föräldrarna och att barnet dras med i konflikten, och för det tredje situationer där det är fråga om en mer sällsynt men krävande högrisksituation där våld eller hot om våld, tvingande kontroll och förföljelse fortsätter ännu efter separationen. Då man bedömer parternas motstridiga påståenden är det viktigt att undvika felkällor, och utredningsarbetet kan till exempel stödjas av hypotestänkande, där man funderar på alternativa förklaringar till de påståenden som framförts och bedömer dem parallellt och från fall till fall.

Mitt i föräldrarnas separationstvist har barnet sin egen upplevelsevärld och sina egna önskemål. Barn observerar situationer utifrån sin egen värld. Om föräldrarna inte diskuterar separationsprocessen tillräckligt med sina barn får barnet inte den analys av situationen som den vuxna ger till stöd för sina egna tankar. Ett barn är vanligtvis lojal mot båda föräldrarna och när de bråkar med varandra kan barnet uppleva en lojalitetskonflikt mellan föräldrarna.

En långvarig och hetsig separationssituation är svår för barnet. Det kan bli svårare att hålla kontakt med den andra föräldern, hemmet kan förändras, vänskapsrelationer brytas, skolan bytas och vardagen vändas upp och ner. Hela separationssituationen orsakar barnet mycket oro och osäkerhet. Därför ska socialnämnden i sitt utredningsarbete noggrant väga varje barns intressen genom att barnet hörs på ett genuint och reflektivt sätt och barnets åsikt tas i beaktande.

¹ THL:s statistikrapport 31/2021

Inämndens utredning till domstolen i ärenden som gäller vårdnad om barn, barnets boende och umgängesrätt

Figur 1. Socialnämndens utredning till domstolen i ärenden som gäller vårdnaden om barnet, barnets boende och umgängesrätten.

1. Bestämmelser om vårdnad om barn

1.1 Grunden för barnets rättigheter

Behandlingen av ärenden som gäller vårdnad om barn, umgängesrätt och boende och beslut i anslutning till dessa ska alltid grunda sig på barnets bästa, vilket är en av de grundläggande principerna i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen)². Både socialmyndigheternas och domstolarnas förfaranden och avgöranden som gäller barn ska i första hand beakta barnets bästa. Med barn avses alla under 18 år. Barnets bästa ska bedömas separat för varje barn i enlighet med barnets särskilda situation och i bedömningen ska barnets personliga situation, förhållanden och behov beaktas.³

Bedömningen av barnets bästa kan inte genomföras till fullo om barnets rätt att fritt uttrycka sin åsikt inte förverkligas eller om barnets rätt att få sina åsikter beaktade inte tillgodoses på behörigt sätt. Barnets rätt att bli hörd innebär i familjekretsen att barnet fritt kan uttrycka sina åsikter och att barnet tas på allvar redan från barndomen. Föräldrarna har rätt och skyldighet att ge barnet handledning och råd enligt barnets ålder och utvecklingsnivå.⁴

Artikel 12 i barnkonventionen förpliktar till att såväl utreda och beakta barnets åsikt som att höra barnet, särskilt i rättsliga och administrativa åtgärder som gäller barnet. Barnet ska alltså garanteras rätt att om hen så önskar uttrycka sin åsikt i det ärende som behandlas och av avgörandet ska framgå hur åsikterna har beaktats.⁵

De grundläggande principerna i konventionen om barnets rättigheter omfattar också barnets rätt till det skydd och den omsorg som är nödvändiga för barnets välbefinnande och barnets rätt att åtnjuta sina rättigheter utan diskriminering. Rättigheterna ska garanteras alla barn utan åtskillnad. Barn får inte försättas i en sämre ställning till exempel på grund av härkomst eller en egenskap hos föräldern.⁶

² Artikel 3.1 i FN:s konvention om barnets rättigheter (SopS 60/1991), som i Finland har satts i kraft genom lag (59/1991)

³ Allmän kommentar nr 14 från FN:s kommitté för barnets rättigheter (2013)

⁴ Artikel 12 i barnkonventionen och allmän kommentar nr 12 från FN:s kommitté för barnets rättigheter (2009), punkterna 43 och 90–91

⁵ I kapitlet Att utreda barnets åsikt och intervjuva barnet berättas mer om barnets delaktighet i utredningen.

⁶ Artikel 2 och 3.2 i barnkonventionen

Ett barn har rätt att få skydd mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada och misshandel samt annan vanvård eller försumlig behandling. Ett barn har rätt till ett liv utan våld när barnet bor hos sina föräldrar eller någon annanstans, till exempel då barnet placerats av barnskyddet.⁷

När ett barn bor åtskilt från sin förälder eller sina föräldrar ska barnets rätt att regelbundet upprätthålla en personlig relation och direkt kontakt med båda föräldrarna respekteras, om det inte strider mot barnets bästa.⁸

Europarådet har utfärdat rekommendationer om ett barnvänligt rättsväsende⁹. Dessa rekommendationer gäller också Finland. I rekommendationerna avses med barnvänligt rättsväsende ett rättssystem som säkerställer att barns

rättigheter respekteras och tillämpas effektivt i största möjliga utsträckning¹⁰. I rekommendationerna avses med barnets deltagande barnets rätt att få information i sitt ärende och information om att hen har tillgång till rättsmedel. Deltagande innebär också att barnet om hen så önskar får uttrycka sina åsikter och att dessa tillmäts betydelse i enlighet med barnets ålder och mognad.¹¹

I barnkonventionen krävs och i Europarådets riktlinjer för ett barnvänligt rättsväsende rekommenderas att man inte fastställer några åldersgränser för hörande av barn. Om barnet vill bli hörd ska barnet ges möjlighet till det. Barnet ska informeras om denna möjlighet och om att hörandet inte nödvändigtvis påverkar det slutliga beslutet.¹²

Våld mot kvinnor och flickor och våld i hemmet har under de senaste åren fått särskild uppmärksamhet i det internationella människorättsystemet. Bestämmelser om exakta förpliktelser när det gäller att förebygga våld finns i Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och våld i hemmet (den så kallade Istanbulkonventionen; SopS 53/2015). Konventionen gäller alla offer för våld i hemmet, men vid tillämpningen av den ska man särskilt beakta även barn som utsatts för våld mellan vuxna¹³. Prioriteringen av barnets bästa och säkerställandet av barnets trygghet bör vara en röd tråd vid tillämpningen av Istanbulkonventionen i ärenden som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt.

Artikel 31 i konventionen förpliktar konventionsstaterna att säkerställa att utnyttjandet av umgängesrätten eller rätten till vårdnad inte äventyrar offrets eller barnens rättigheter eller säkerhet. Den första punkten i artikeln förpliktar konventionsstaterna att vidta nödvändiga lagstiftningsåtgärder och andra åtgärder för att säkerställa att alla former av våld som omfattas av konventionen beaktas när beslut fattas om vårdnad om barn eller umgängesrätt. Man bör beakta fall av våld som riktas mot såväl barnet själv som barnets vårdnadshavare ("non-abusive carer").¹⁴

Enligt Istanbulkonventionen ska våld mot kvinnor eller våld i hemmet alltid beaktas när beslut om vårdnad om barn och umgängesrätt fattas. Den internationella expertgruppen GREVIO som övervakar genomförandet av Istanbulkonventionen gav rekommendationer till Finland i sin landsrapport 2019. Bland de mest brådskande av dessa var att Finland bättre måste beakta våld i processer kring vårdnad om barn och umgängesrätt.¹⁵

Den domstol som beslutar om vårdnaden om barnet och umgängesrätten är således skyldig att ta våldsamt beteende hos en förälder eller påstående om sådant i beaktande och på allvar oberoende av om våldet har riktats direkt mot barnet eller inte. Därför ska eventuellt tidigare våld som föräldrarna utsatt barnet eller varandra för beaktas på ett heltäckande sätt även i utredningsprocessen.

⁷ Barnkonventionen, artikel 19.1

⁸ Barnkonventionen, artikel 9.3

⁹ https://rm.coe.int/16804c58fd_10_Punkterna_II.c_och_III.a

¹¹ Barnet får på ett begripligt sätt information om sina rättigheter i allmänhet, om det ärende som behandlas och hur det framskrider, om möjligheten till stöd, om följderna av ärendet och om besvärsmöjligheterna. I rekommendationerna ges också uppmaningar att göra handböcker och annat skriftligt material för barn. Punkt IV.a.1.

¹² Punkt IV.D.3

¹³ Artiklarna 18 och 56

¹⁴ Förklarande promemoria till artikeln

¹⁵ <https://rm.coe.int/grevio-report-on-finland/168097129d>

1.2 Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt och förordningen om vårdnad om barn och umgängesrätt

1.2.1 Vårdnad om barn, boende och umgängesrätt

Bestämmelser om vårdnad om barn och umgängesrätt samt om hur ärenden som gäller dessa avgörs finns i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt (361/1983)¹⁶ och i den kompletterande förordningen (556/1994).

Mål för vårdnaden om barnet

Syftet med vårdnaden om barn är att trygga en balanserad utveckling för barnet enligt dess individuella behov och önskemål. Vårdnadshavarens uppgift är att

- trygga en balanserad utveckling och välfärd för barnet
- trygga positiva och nära människorelationer i synnerhet mellan barnet och föräldrarna
- värna också om andra människorelationer som är viktiga för barnet
- trygga en god vård och uppfostran
- trygga med hänsyn till barnets ålder och utvecklingsnivå behövlig tillsyn och omsorg
- sträva efter att erbjuda en trygg och stimulerande uppväxtmiljö
- trygga en utbildning som motsvarar barnets anlag och önskemål
- skydda barnet mot alla former av fysiskt och psykiskt våld, försumlig behandling och utnyttjande
- uppfostra barnet så att barnet får förståelse, trygghet och ömhet
- stöda och uppmuntra barnet i sin utveckling till självständighet, ansvarsfullhet och vuxenhet.

Barnet får inte undertryckas, agas eller utsättas för annan kränkande behandling.¹⁷

Vårdnadshavaren bestämmer om¹⁸

- barnets vård
- uppfostran
- utbildning
- boningsort
- fritidsaktiviteter
- övriga personliga angelägenheter, till exempel barnets namn, medlemskap i ett trossamfund, hälso- och sjukvård, småbarnspedagogik och ansökan om pass.

Gemensam vårdnad

Vid gemensam vårdnad beslutar vårdnadshavarna gemensamt om angelägenheter som gäller barnet, om inte annat har avtalats eller bestämts separat. Ett undantag är situationer där någon av vårdnadshavarna på grund av resa, sjukdom eller av någon annan orsak inte kan delta i beslutsfattandet som gäller barnet och en fördröjning av beslutet skulle medföra olägenheter. Beslut om angelägenheter som har avsevärd betydelse för barnets framtid kan dock endast fattas av vårdnadshavarna gemensamt, om inte barnets bästa uppenbart kräver något annat.¹⁹

Föräldrarna kan komma överens om att båda föräldrarna har vårdnad om barnet (gemensam vårdnad). De kan också komma överens om att endast den ena av dem är vårdnadshavare. Om föräldrarna inte kan komma överens om gemensam vårdnad, kan en domstol, som första instans tingsrätten, besluta att båda eller endast den ena är barnets vårdnadshavare.²⁰

¹⁶ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt och förordningen om vårdnad om barn och umgängesrätt

¹⁷ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 1 §

¹⁸ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 4 § 1 mom.

¹⁹ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 5 §

²⁰ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 7 § 1 mom. 1 punkten och 9 § 1 mom. 1 punkten

Gemensam vårdnad innebär att vårdnadshavarna tillsammans sköter alla ovan konstaterade ärenden. I praktiken innebär detta samarbete mellan föräldrarna och gemensamt beslutsfattande i barnets angelägenheter. Utgångspunkten är att föräldrarna tillsammans fortsätter som barnets vårdnadshavare även efter en separation.

Gemensam vårdnad betyder inte samma sak som växelvist boende. Barnets boende, umgängesrätt och vårdnadsform är separata frågor.

Domstolsbeslut och avtal som fastställts av socialnämnden antecknas i befolkningsdatasystemet. Där får olika myndigheter kännedom om barnets vårdnadsform. Vårdnadsformen påverkar till exempel rätten att få information och tillgången till Wilma-koder.

Fördelning av uppgifter mellan vårdnadshavarna

Utgångspunkten för gemensam vårdnad är att vårdnadshavarna tillsammans fattar beslut om alla frågor som gäller barnet²¹. Vårdnadshavarna kan emellertid komma överens om en inbördes fördelning av sina uppgifter eller så kan domstolen besluta om det, ifall det finns särskilda skäl att fördela uppgifterna och barnets bästa förutsätter det. Uppgifterna kan fördelas om barnet har två eller flera vårdnadshavare.²²

Avtalet om uppgiftsfördelning eller förordnande om uppgiftsfördelning kan gälla beslutsfattande om till exempel hälso- och sjukvård, plats för småbarnspedagogik eller skola. Uppgifterna kan fördelas till exempel så att den ena vårdnadshavaren ensam beslutar om hälso- och sjukvården och vårdnadshavarna beslutar om andra ärenden tillsammans.

Ensam vårdnad

Ensam vårdnad innebär att barnet endast har en vårdnadshavare. I vissa situationer kan detta vara en lösning som är förenlig med barnets bästa. Föräldrarna kan avtala om ensam vårdnad genom ett ömsesidigt avtal eller så kan domstolen besluta om detta.

Den som är ensam vårdnadshavare kan fatta beslut som gäller barnet ensam. Myndigheterna (till exempel småbarnspedagogiken, skolor, hälsovården, socialväsendet) ger i regel endast vårdnadshavaren uppgifter om barnet. Med särskilt tillstånd av vårdnadshavaren, genom avtal eller genom domstolsbeslut kan uppgifter även lämnas ut till den andra föräldern eller någon annan person.²³

Vårdnad vid sidan om

Vårdnaden kan anförtros en annan person vid sidan av föräldern eller föräldrarna. Då talar man om en så kallad vårdnad vid sidan om. Föräldrarna kan ingå ett avtal om detta med personen i fråga. Anförtroendet av vårdnaden till en annan person kan också ske genom förordnande av en domstol med ifrågavarande persons samtycke.²⁴ Vårdnadshavaren vid sidan om har samma rättigheter och skyldigheter som föräldrarna med vårdnad, såvida inget annat fastställts separat. Det är dock endast föräldrar som är underhållsskyldiga.

Förordnande om vårdnad till en annan person i stället för föräldrarna

En domstol kan besluta att vårdnaden i stället för till föräldern eller föräldrarna anförtros en eller flera personer som har gett sitt samtycke till detta. Det måste dock finnas ur barnets synvinkel synnerligen vägande skäl för detta, om föräldrarna eller den ena av dem är barnets vårdnadshavare²⁵. Om en annan person förordnas till vårdnadshavare i stället för föräldern eller föräldrarna, upphör deras vårdnadsförhållande till barnet.

21 Se kapitlet Gemensam vårdnad

22 Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 7 § 4 mom. och 9 § 4 mom.

23 Se kapitlet Rätt att få uppgifter

24 Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 7 § 2 mom. och 9 § 1 mom. 2 punkten

25 Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 9 § 1 mom. 2 punkten och 9 § 3 mom.

Barnets boende

När föräldrarna tillsammans är barnets vårdnadshavare men inte bor tillsammans måste man avgöra hos vilken förälder barnet bor. Barnet kan bo hos den ena föräldern eller växelvist hos båda föräldrarna (växelvist boende). De kan också avtala med en vårdnadshavare vid sidan om att barnet ska bo hos denne.²⁶

Också när beslut om boendet fattas är utgångspunkten barnets bästa. Barnets önskemål och åsikt ska utredas och beaktas i den utsträckning det med hänsyn till barnets ålder och utvecklingsnivå är möjligt. När man funderar på barnets bostad ska man särskilt beakta barnets ålder och utvecklingsnivå, barnets personlighet, eventuella särskilda behov barnet har, avståndet mellan föräldrarnas bostäder samt föräldrarnas förmåga att tillsammans ta ansvar för frågor som gäller barnet och skydda barnet mot alla typer av våld.²⁷ Det är viktigt att bedöma hur boendet och de saker som hör till barnets vardag ordnas bäst i praktiken.

Om föräldrarna inte bor tillsammans och inte kan komma överens om saken, beslutar domstolen om barnets boende.

Växelvist boende

Med växelvist boende avses ett arrangemang där barnet bor minst 40 procent av kalenderåret, inklusive lovperioder och helger, hos båda föräldrarna. I avtalet eller i domstolens förordnande om växelvist boende ska det finnas närmare villkor för det växelvisa boendet och information om vilket av hemmen som anmäls som barnets officiella bostad.

Domstolen ska på eget initiativ behandla beslutets inverkan på barnets bostad enligt lagen om hemkommun. Dessutom kan man avtala om eller så kan domstolen vid behov bestämma hur ansvaret för transporter och resekostnader fördelas. Domstolen ska i sin prövning beakta parternas förmåga att svara för kostnaderna eller transporten samt övriga omständigheter²⁸.

Liksom i alla avgöranden är barnets bästa av avgörande betydelse också i fall som gäller växelvist boende. Kontinuiteten i barnets vård och livsmiljö samt barnets anknytningsrelationer har en särskild betydelse i fråga om små barn, särskilt barn under tre år. I sådana fall rekommenderas i synnerhet långvarigt växelvist boende inte. Utöver barnets ålder ska barnets individuella utvecklingsnivå och behov samt personlighet beaktas. Man bör också beakta avståndet mellan föräldrarnas bostäder: växelvist boende är i allmänhet lättare för barnet om föräldrarna bor nära varandra, så att småbarnspedagogiken, skolan och andra livsmiljöer förblir desamma. Utvecklingspsykologiska undersökningar stöder i regel växelvist boende med tanke på barnets uppväxt och utveckling i situationer där föräldrarna kan samarbeta kring barnets angelägenheter²⁹.

I situationer av vårdnad vid sidan om kan föräldrarna också avtala med vårdnadshavaren vid sidan om att barnet ska bo hos denne. I stället för att ett avtal ingås kan domstolen besluta att barnet ska bo hos vårdnadshavaren vid sidan om. Vad gäller barnets boende kan man också komma överens om eller domstolen kan besluta att barnet bor växelvist hos sina föräldrar och vårdnadshavaren vid sidan om. Domstolen ska meddela närmare bestämmelser om villkoren för växelvist boende. Barnet kan växla mellan högst två hem.³⁰

Umgängesrätt

Syftet med umgängesrätten är att trygga barnets rätt att etablera och upprätthålla ett positivt och nära förhållande med den förälder hos vilken barnet inte bor. Barnets rätt att träffa sin förälder är inte bunden till om föräldern är barnets vårdnadshavare eller inte. Till umgängesrätten hör att barnet

²⁶ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 7 § 1 mom. 3 och 4 punkten; lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 7 § 2 mom. 1 och 2 punkten; lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 9 § 2 mom. 1, 2, och 3 punkten

²⁷ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 10 § 3 mom.

²⁸ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 7 b § och 9 a §

²⁹ Nielsen (2013), se även Turunen (2015)

³⁰ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 7 § 3 mom. och 9 § 2 mom. och 2 och 4 punkten; RP 88/2018 rd.

tidvis får vistas hos denna förälder eller träffa föräldern på något annat ställe eller hålla kontakt med föräldern på något annat sätt. Båda föräldrarna är skyldiga att medverka till barnets rätt att träffa den andra föräldern. Föräldern ska även i övrigt undvika att inverka skadligt på förhållandet mellan barnet och den andra föräldern. Barnets rätt att träffa sin förälder fastställs antingen genom ett avtal mellan föräldrarna eller genom ett förordnande av domstol.³¹ Också domstolen ska då den fattar ett beslut handla i enlighet med barnets bästa och i mån av möjlighet beakta barnets egna önskemål om hur umgängesrätten ska ordnas.

När ett avtal om umgängesrätt ingås ska de närmare villkor som gäller för rätten att hålla barnet hos sig framgå av avtalet. När domstolen fattar beslut om umgängesrätt ska den bestämma närmare om de villkor som ska gälla för umgängesrätten och rätten att hålla barnet hos sig. Man kan också avtala om hur ansvaret för barnets transporter eller resekostnader ska fördelas. Domstolen kan ge ett förordnande om detta och den ska beakta parternas förmåga att ansvara för barnets transport eller kostnader samt övriga omständigheter.³²

Föräldrarna kan sinsemellan komma överens om eller domstolen kan besluta om stöttat eller övervakat umgänge samt övervakade byten. En förutsättning är att stödet eller övervakningen behövs av grundad anledning med tanke på barnets bästa.³³

Vid övervakade byten ser övervakaren till att barnet övergår från en förälder till en annan så att föräldrarna inte träffar varandra. Vid stöttat umgänge finns övervakaren tillgänglig under umgänget och stöder barnet och föräldern vid behov. Övervakaren behöver dock inte hela tiden vara i samma utrymme som barnet och föräldern.³⁴

Övervakat umgänge är det arrangemang som tillgrips i sista hand. Eftersom övervakat umgänge på ett betydande sätt kränker skyddet för barnets och föräldrarnas privatliv och familjeliv, kan umgänget genomföras under övervakning endast om det inte räcker med stöttat umgänge eller övervakade byten för att trygga barnets bästa. Övervakningen möjliggör ett tryggt umgänge i fall där umgänget är förknippat med någon faktor som hotar barnets fysiska, psykiska eller sociala utveckling.³⁵ Det är också möjligt att man fastställer att barnet har rätt att träffa någon annan än sina föräldrar.

Domstolen kan fastställa att barnet har rätt att träffa en person som står barnet särskilt nära och med vilken barnet har ett etablerat förhållande som kan jämföras med förhållandet mellan ett barn och en förälder.³⁶ Definitionen av en person som står barnet särskilt nära är begränsad: den omfattar endast situationer där det är fråga om ett förhållande som kan jämföras med föräldraskap.

Syftet är att värna om att barnets nära relationer ska vara varaktiga, och det primära är att främja detta med sedvanliga medel. Även i denna lösning är det viktigaste att barnets bästa tillgodoses. Det kan vara fråga om barnets förhållande till exempelvis en social förälder, fosterförälder eller mor- eller farförälder. För att ett förhållande ska uppstå krävs långvarigt och nära umgänge. Ett bevis på ett sådant förhållande kan till exempel vara att personen i fråga bor i samma hushåll som barnet och dagligen deltar i barnets vård och fostran under den tiden. I övrigt tillämpas samma bestämmelser på umgänge mellan ett barn och en annan person som på umgänge mellan ett barn och en förälder.³⁷

I samband med att en domstol fattar beslut om umgängesrätt kan den vid vite förplikta den förälder eller den vårdnadshavare hos vilken barnet bor att tillåta umgänge och att vidta andra åtgärder som behövs för att ordna umgänget. En förutsättning är att det på basis av denna förälders eller vårdnadshavares tidigare agerande finns anledning att befara att hen inte frivilligt kommer att iaktta beslutet om umgängesrätt. Föräldern eller vårdnadshavaren kan till exempel utan godtagbar orsak ha låtit bli att iaktta ett interimistiskt förordnande om umgängesrätt eller på annat sätt inte tillåtit umgänge innan beslutet gavs. Föreläggande av vite förutsätter att vite har yrkats och den förälder eller vårdnadshavare som bor med barnet har getts tillfälle att bli hörd.³⁸

³¹ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 2 § 1 och 2 mom. 1 punkten och 7 § 2 mom.

³² Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 7 b § 1 och 3 mom. och 9 a § 1 och 3 mom.

³³ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 9 b § 1 mom.

³⁴ Socialvårdslagen (1301/2014), 27 §

³⁵ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 9 b § 1 mom.; RP 88/2018 rd.

³⁶ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 9 c § 1 mom.

³⁷ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 9 c § 2 mom.; RP 88/2018 rd.; LaUB 12/2018 rd

³⁸ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 9 d § 1 mom.; RP 88/2018 rd

Rätt att få uppgifter

En förälder eller någon annan som inte är vårdnadshavare kan genom ett avtal mellan föräldrarna eller ett domstolsbeslut få rätt att få sekretessbelagda uppgifter om barnet. Rätten att få uppgifter kan främja möjligheterna för en förälder eller någon annan person som uteslutits från vårdnaden att delta i vården och fostran av barnet.³⁹ Rätten till uppgifter kan gälla antingen alla ärenden eller de frågor som anges i avtalet. Om man har kommit överens om att personen har rätt att få uppgifter i allmänhet, gäller rättigheten uppgifter om barnet av alla myndigheter och privata tjänsteproducenter.

Rätten att få uppgifter kan emellertid också avtalas mer specifikt. Rätten att få uppgifter kan till exempel begränsas till att gälla endast vissa instanser, såsom daghemmet. Å andra sidan kan man också komma överens om föräldrarnas allmänna rätt till uppgifter, som begränsas. En förälder kan till exempel ha allmän rätt att få uppgifter, men den gäller inte hälso- och sjukvård.

1.2.2 Främjande av försoning under rättsprocessen

Innan rättsprocessen inleddes har föräldrarna haft möjlighet att anlita tjänster som främjar försoning. **Medling i familje frågor** är en särskild, avgiftsfri socialservice om vilken föreskrivs i äktenskapslagen. Man kan fråga efter servicen inom den egna kommunens familje- och socialservice⁴⁰. Verksamhetsmodellerna som används för medling i familje frågor varierar mellan olika kommuner och områden, men oftast är det fråga om en kortvarig process där föräldrar och medlare träffas några gånger och försöker hitta lösningar som passar familjen i den nya livssituationen.

När man kommer överens om frågor i barnets vardag kan man använda sig av den **föräldraplan** som finns på webben som stöd för föräldrarna.⁴¹ Eventuella avtal om vårdnad om barn, boende, umgängesrätt och underhåll fastställs av barnatillsyningsmannen.

Domstolsmedling i vårdnadstvister med hjälp av ett sakkunnigbiträde är avsedd som en särskild medlingstjänst vid medling i tvister som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt och vid hörande av barn. Ett ärende kan också överföras till medling i en anhängig rättegång. Då avbryts rättegången medan man inväntar resultatet av medlingen. En domare som är insatt i familje frågor fungerar som medlare och medlaren bistås av en sakkunnig inom föräldraskap och barnets utveckling, vanligen en psykolog eller socialarbetare. Föräldrarna kan anlita en juridisk assistent som stöd vid medlingen.⁴² Största delen av parterna i medlingsprocessen har gått igenom olika medlingsförfaranden utan resultat.

Således söks avgörandet i största delen av fallen hos domstolen, för vilket också den utredning som behandlas i denna handbok görs.

Om det under den tid utredningen görs dock framgår att ärendet skulle kunna avgöras genom ett avtal som fastställs av socialnämnden, ska socialnämnden ge den hjälp som behövs för att ingå avtalet. Om socialnämnden fastställer ett avtal om vårdnad om barn och umgängesrätt och är medveten om att ärendet är anhängigt vid domstol, ska en kopia av avtalet skickas till domstolen⁴³.

1.2.3 Avgörande av ett ärende som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt

I 10 § i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt föreskrivs om avgörande av ärenden som gäller vårdnad och umgängesrätt. Bestämmelsen gäller både domstolen och socialnämnden när de överväger att fastställa ett avtal. Barnets bästa är det avgörande kriteriet i alla avgöranden som gäller vårdnaden om barnet och umgängesrätten och i all verksamhet i anslutning till detta.⁴⁴

Vid bedömningen av barnets bästa ska man beakta hur målen för vårdnaden och umgängesrätten uppfylls bäst i framtiden. När beslut fattas om barnets boende och umgängesrätt ska särskild hänsyn tas till barnets ålder och utvecklingsnivå, barnets personlighet, barnets eventuella särskilda behov, avståndet mellan föräldrarnas bostäder samt föräldrarnas förmåga att tillsammans ta ansvar för frågor som gäller barnet och skydda barnet mot våld.⁴⁵

³⁹ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 7 § 1 mom. 2 punkten och 9 § 1 mom. 3 punkten

⁴⁰ Äktenskapslagen (234/1929), 5 kap.

⁴¹ <https://thl.fi/sv/web/barn-unga-och-familjer/social-och-halsovardstjanster/socialservice-for-barn-unga-och-familjer/foraldraplan>

⁴² Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 3 a kap. Se kapitlet Behandling i domstol av ärenden som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt.

⁴³ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 16 § 2 mom. och förordningen om vårdnad om barn och umgängesrätt, 13 §

⁴⁴ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 10 §, Riksdagens svar RSv 175/2018 rd

⁴⁵ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 10 § 3 mom. 1 1 § och 2 § i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt finns bestämmelser om målen för vårdnaden och umgängesrätten. Läs mer om målen i kapitlet Vårdnad om barn, boende och umgängesrätt.

När man fattar beslut om gemensam vårdnad eller om att anförtro endast den ena föräldern vårdnaden ska man dessutom fästa uppmärksamhet vid föräldrarnas förmåga att sätta barnets behov före konflikter mellan föräldrarna. En viktig egenskap hos vårdnadshavaren är förmågan att i första hand fokusera på barnets bästa och behov, även om det förekommer konflikter mellan föräldrarna. Då kan föräldrarna trots sina inbördes tvister diskutera barnets angelägenheter sinsemellan.⁴⁶

Ärendet ska avgöras på det sätt som föräldrarna kommit överens om, om det inte tydligt strider mot barnets bästa, i fråga om följande ärenden:

- föräldrarnas gemensamma vårdnad
- anförtroende av vårdnaden till endast den ena föräldern
- barnets boende hos den andra föräldern
- barnets rätt att träffa sina föräldrar.⁴⁷

Parter i domstolsärenden som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt

Ett ärende som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt anhängiggörs genom en ansökan som kan göras av föräldrarna tillsammans, den ena föräldern ensam, barnets vårdnadshavare eller socialnämnden. Om barnet saknar vårdnadshavare kan ansökan också göras av en släkting eller någon annan närstående till barnet. Dessutom kan en ansökan om att få rätt till uppgifter göras av en person för vilken rätten till uppgifter har fastställts, om ansökan gäller en ändring av denna rätt. Rätt att till uppgifter kan sökas av en förälder som inte är barnets vårdnadshavare.⁴⁸

Också en person som står barnet nära och för vilken umgängesrätt med barnet har fastställts har rätt att anhängiggöra ett ärende, om ansökan gäller denna umgängesrätt. Personen i fråga kan ansöka om umgängesrätt eller om ändring eller upphörande av den.⁴⁹

Barnet själv kan inte vara part och kan därmed heller inte anhängiggöra ett ärende som gäller den egna vårdnaden och umgängesrätten. Därmed har man också ansett att barnet inte kan förordnas en ställföreträdande intressebevakare.⁵⁰ Man har med stöd av 22 § i barnskyddslagen (417/2007) för barnet kunnat förordna en intressebevakare som ställföreträdare i ett barnskyddsärende. Den ställföreträdande intressebevakaren kan företräda barnet endast i ett barnskyddsärende och inte i ett ärende som gäller vårdnaden och umgängesrätt. Personen kan dock höras i domstol och i samband med utredningen kan man vid behov inhämta uppgifter av personen.

1.2.4 Hörande av barnet och utredning av barnets åsikt

I ett ärende som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt ska barnets egna önskemål och åsikt utredas och beaktas i den utsträckning det med hänsyn till barnets ålder och utvecklingsnivå är möjligt. Barnets åsikt ska utredas på ett finkänsligt sätt och med beaktande av barnets utvecklingsnivå. Utredningen av åsikten får inte skada förhållandet mellan barnet och föräldern.⁵¹

I ett tvistemål utreds barnets åsikt i första hand i samband med den utredning som begärs av socialnämnden. Dessutom kan barnet höras personligen i domstol. En förutsättning för detta är att det är nödvändigt för att ärendet ska kunna avgöras och att barnet begär det eller samtycker till det. Ett barn under 12 år kan höras personligen i domstol endast om det är nödvändigt och hörandet inte bedöms medföra några betydande olägenheter för barnet.⁵²

I kapitlet Att utreda barnets åsikt och intervjua barnet berättas mer om hur man kan höra barnet i samband med utredningsarbetet.

⁴⁶ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 10 § 2 mom.; RP 88/2018 rd

⁴⁷ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 10 § 4 mom.

⁴⁸ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 14 § 1–3 mom.; RP 88/2018 rd

⁴⁹ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 12 § och 14 § 3 mom.; RP 88/2018 rd

⁵⁰ RP 88/2018 rd; HD: 2012:95.

⁵¹ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 11 §

⁵² Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 15 a § 1 mom.

2. Den juridiska bakgrunden till socialnämndens utredning

2.1 Inhämtande av utredning av socialnämnden

I ett ärende som gäller vårdnad om barn eller umgängesrätt ska domstolen vid behov inhämta en utredning av socialnämnden. Begäran om utredning riktas till socialnämnden i den kommun där barnet, föräldrarna eller någon annan som är delaktig i ärendet är bosatt. Socialnämnden i fråga ansvarar också för att göra utredningen.⁵³

Syftet med utredningen är att ge domstolen uppgifter om familjens situation, barnets levnadsförhållanden och andra omständigheter som inverkar på avgörandet av ärendet. Andra omständigheter är sådana som utredaren anser vara av betydelse när domstolen prövar ett beslut som är förenligt med barnets bästa. Socialnämnden får göra en utredning endast på domstolens begäran och utredningen ska riktas direkt till domstolen.⁵⁴

Lagstiftningen innehåller tills vidare inga krav vad gäller behörighet och utbildning för den som gör utredningen. I praktiken är det oftast personer som utbildats till socialarbetare och barnatillsyningsmännen som ansvarar för utredningen⁵⁵. Social- och hälsovårdsministeriet har utfärdat en rekommendation enligt vilken en socialarbetare som är insatt i arbete med barn, unga och föräldrar och i utförandet av omfattande utredningar tillsammans med ett arbetspar ska ansvara för att utarbeta utredningen. Dessutom rekommenderar ministeriet att arbetsparet får stöd av ett tillräckligt antal experter inom olika områden för att kunna bedöma situationen.⁵⁶

2.2 Behandling i domstol av ärenden som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt

Rättegångens förlopp

Ett ärende som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt anhängiggörs i tingsrätten i allmänhet på ansökan av en part (förälder, vårdnadshavare, vårdnadshavare vid sidan om eller närstående person) antingen i samband med skilsmäsoansökan eller med en separat ansökan. Behandlingen av ärendet i domstol framskrider så att andra parter efter en eventuell begäran om komplettering av ansökan ombeds yttra sig med anledning av ansökan. Ofta erbjuds föräldrarna möjlighet till domstolsmedling med hjälp av ett sakkunnigbiträde så att den andra parten inte alls behöver ge ett utlåtande, om man samtycker till medling. Om båda föräldrarna samtycker överförs ärendet till domstolsmedling med hjälp av ett sakkunnigbiträde⁵⁷. Om ärendet inte går till medling ordnas ett muntligt förberedande sammanträde, det vill säga ett rättegångssammanträde, dit föräldrarna måste komma personligen.

Ärenden som gäller barn behandlas i brådskande ordning i domstolarna och man strävar efter att ordna ett förberedande sammanträde så snart som möjligt.

Ibland krävs av domstolen redan för den tid rättegången pågår ett förordnande om barnets rätt att träffa sin andra förälder eller om barnets bostad (yrkande på interimistiskt förordnande)⁵⁸. Domstolen strävar efter att få parterna att komma överens om vilken praxis som ska iakttas under rättegången. Om försoning inte kan nås, hålls i samband med det förberedande sammanträdet en huvudförhandling om yrkandet på interimistiskt förordnande. Det existerar ingen absolut rätt att få ett interimistiskt förordnande, utan domstolen prövar om ett sådant ska utfärdas. Ett inte-

⁵³ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 16 § 1 mom.

⁵⁴ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 16 § 2 mom.; RP 88/2018 rd.; förordningen om vårdnad om barn och umgängesrätt, 8 § 2 mom.

⁵⁵ I 7 § i lagen om yrkesutbildade personer inom socialvården (817/2015) finns bestämmelser om socialarbetarens behörighet. Uppgiften som barnatillsyningsman får skötas av en socialarbetare eller en person som har någon annan för uppgiften lämplig högre högskoleexamen (socialvårdslagen, 27 a § 1 mom.).

⁵⁶ Social- och hälsovårdsministeriets Kommuninfo 5/2019

⁵⁷ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 3 kap.

⁵⁸ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 17 §

rimistiskt förordnande är ett medel som likställs med en säkerhetsåtgärd. Ibland begär parterna ett nytt interimistiskt förordnande under den tid utredningen pågår. Då kan man bli tvungen att hålla en ny huvudförhandling.

Begäran om en utredning

Under det förberedande sammanträdet bereds och utreds ärendet. Domaren bedömer tillsammans med parterna och deras biträden om det är nödvändigt att begära en utredning av socialväsendet eller om ärendet kan utredas tillräckligt med andra metoder, såsom personbevisning och skriftliga bevis. Om man beslutar att en utredning ska inhämtas, kartläggs vid det förberedande sammanträdet vilka ärenden som ska utredas i utredningen. Den domare som behandlar ärendet fattar beslut om att begära en utredning och om vilka omständigheter som ska specificeras i den. Då domstolen begär en utredning ska den specificera vilka frågor utredningen särskilt behövs för.⁵⁹ Syftet med utredningen är att ge domstolen uppgifter om familjens situation, barnets levnadsförhållanden och andra omständigheter som inverkar på avgörandet av ärendet.

Om föräldrarna bor i olika kommuner görs begäran om utredning till socialväsendet i barnets hemkommun. I sådana så kallade tvåkommunutredningar ber domstolen socialväsendet i båda kommunerna att göra utredningen tillsammans och upprätta en gemensam utredningshandling.

I begäran om utredning fastställs en tidsfrist inom vilken utredningen ska lämnas till domstolen. I allmänhet kommer man redan vid det förberedande sammanträdet överens om ett datum för huvudförhandlingen. Det är ändamålsenligt att fastställa ett datum cirka en månad efter att tidsfristen för utredningen har löpts ut för den händelse att det begärs om en förlängning av tidsfristen för utredningen.

I samband med begäran om utredning skickar domstolen i allmänhet ett protokoll eller sammandrag från sammanträdet samt ett eventuellt interimistiskt förordnande. Ibland kan också andra dokument som anses betydelsefulla bifogas, till exempel läkarintyg eller handlingar från skolan.

När utredningen är klar ska domstolen skicka den till parterna eller deras biträden för kännedom och de ombeds att tillstå domstolen eventuella uppdaterade yrkanden och bevisning som de vill åberopa vid huvudförhandlingen. Ibland får utredningen föräldrarna att tänka på saken på ett annat sätt än de ursprungligen hade krävt, och de kan avstå från en del av sina krav eller till och med komma överens om saken.

Efter att utredningen färdigställts hålls i allmänhet en huvudförhandling vid domstolen där parterna närvarar tillsammans med sina biträden. Utredningen går igenom och parterna hänvisar till de omständigheter som antecknats i utredningen och lyfter fram punkter som de anser vara viktiga. Biträdena kommenterar i allmänhet de omständigheter som den andra parten lyft fram. Socialväsendets utredning är en viktig del av rättegångsmaterialet, men den är ändå bara en del av det.

Domstolens beslutsvång

Domstolen har beslutsvång, den är med andra ord skyldig att avgöra ärendet oberoende av hur svårt det är att avgöra situationen. Efter huvudförhandlingen, vanligtvis efter cirka två veckor, ger domstolen sitt avgörande. Avgörandet ges i allmänhet vid kansliet, det vill säga det ges separat efter huvudförhandlingen och skickas till parterna per e-post.

Om parterna är missnöjda med tingsrättens avgörande ska de anmäla sitt missnöje till tingsrätten inom sju dagar och lämna in besvärsskriften inom 30 dagar. Följande rättsinstans, det vill säga hovrätten, kan antingen ta upp besvärärendet till behandling eller konstatera att tillstånd till fortsatt behandling inte ges. Om besvärärendet behandlas i hovrätten kan också hovrätten begära en utredning av socialväsendet.

Domstolen strävar efter att främja en försonlig lösning av ärendet i nästan alla skeden av handlingen. Även om ärendet inte överförs till medling strävar domaren efter att främja försoning även under rättegången, särskilt vid det förberedande sammanträdet. Att föräldrarna kan enas, även om det endast gäller en viss detalj, är alltid bättre med tanke på fortsättningen än att de inte kan komma överens om någonting.

⁵⁹ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 16 §

2.3 Betydelsen av begäran om utredning i en rättegång

Socialväsendet har alltid haft en central uppgift i domstolsbehandlingar av ärenden som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt. Socialväsendets roller har karakteriserats som utredare, medlare och sakkunnig. Socialväsendet bistår domstolen i anskaffningen av rättegångsmaterial i egenskap av utredare.

Syftet är att säkerställa att domstolen när den fattar ett beslut har tillgång till alla omständigheter som väsentligt inverkar på ärendet. I utredningen avgörs dock inte ärendet på domstolens vägnar, utan utredningens syfte är att stöda domstolens beslutsprocess. Utredningen ska utarbetas så att domstolen självständigt kan bedöma betydelsen av och riktigheten hos de omständigheter som konstaterats i utredningen. Det är dock godtagbart, och det finns också många domare som särskilt önskar det, att utredarna lägger fram ett förslag till lösning.

Det viktigaste är att utredarna motiverar sina åsikter och slutsatser öppet och tydligt. Öppna motiveringar och slutsatser kan ibland till och med främja att föräldrarna når en försonlig lösning, och föräldrarna kan komma överens om saken helt eller delvis före den domstolsbehandling som följer efter utredningen.

Socialväsendet har således en begränsad uppgift och socialväsendet har fullgjort sin uppgift när det i enlighet med domstolens begäran har utrett fakta, hört barnens och föräldrarnas åsikter och dragit slutsatser i de ärenden som utretts.

Socialväsendets utredning handlar alltså framför allt om att inhämta information och förmedla den till domstolen inför beslutsprocessen. Syftet med utredningen är att inhämta så objektiva uppgifter som möjligt om faktorer och omständigheter som kan ha betydelse vid avgörandet av ärendet och som domstolen annars har svårt att få kännedom om. Sådan information får man bland annat genom att höra barnet, genom hembesök, genom att observera växelverkan mellan föräldern och barnet samt genom att skaffa information från daghemmet, skolan och andra instanser som är skyldiga att lämna sekretessbelagda uppgifter. I mån av möjlighet är det bra att på något sätt ”kvittera” bort påståenden föräldrarna sagt om varandra i utredningen, till exempel genom att konstatera att det inte har framkommit något som stöd för påståendet och att påståendet därför inte beaktas i slutsatserna. Eller att påståendet fortfarande är lösryckt och inte har kunnat bekräftas, men att det delvis har påverkat övervägandet, till exempel i fråga om boendet. Utredningen ska fokusera på de omständigheter som domstolen har bett att ska utredas. Ibland strider parterna om ett ärende som inte har tagits upp i rätten eller som har ringa betydelse. Om detta starkt har framförts för utredaren, kan utredaren ha koncentrerat sig på att utreda ärendet i fråga och gett de ärenden som domstolen begärt att ska utredas mindre fokus. Om det i samband med utredningen ändå framkommer sådant som utredarna anser ha betydelse för barnet och som inte specificerats i begäran om utredning, är det bra om utredaren kontaktar domaren för att diskutera utredningens inriktning. Domstolen har inte nödvändigtvis haft all information som kunde ha beaktats i begäran om utredning.

Ur domstolens synvinkel ska utredningsarbetet vara jämlikt. I begäran om utredning kan dock specificeras att till exempel användning av alkohol och droger ska utredas endast för den ena förälderns del, om det inte finns någon oro gällande detta för den andra förälderns del. Utredarna kan trots detta modigt utvidga utredningen om det under utredningens gång framkommer en orsak till detta.

Ur domstolens synvinkel är det viktigaste med utredningen att utreda barnets åsikt, för vilket det ofta krävs en yrkesutbildad person inom social- och hälsovården. Att barnet hörs och att karaktären hos och djupet i förhållandet mellan föräldern och barnet beskrivs är det viktigaste för domstolen.

Utredningen är bara en, om än betydelsefull, del av rättegångsmaterialet. Även om utredningen är bra och slutsatserna är väl motiverade, kan domstolen ändå komma fram till ett annat slutresultat än utredarna. Detta kan ske i synnerhet då det i domstolen genom bevisning starkt har kommit fram andra omständigheter än i utredningen. Situationen, bevisningen, yrkandena och omständigheterna kan förändras, och helhetsbedömningen och det slutliga avgörandet ankommer

på domstolen. Om utredarna är medvetna om detta är det kanske tydligare för dem att uppfatta sin egen uppgift och de uppmuntras kanske att ännu starkare att öppna upp resultaten av den egna professionella analysen.

Utredningarna ser olika ut. En del av dem är mycket omfattande medan en del är begränsade utredningar som fokuserar på en viss sak. Att följa en schematisk modell som alltid ser likadan ut kan leda till att onödigt information samlas in och till och med till att felaktiga slutsatser dras.

Om domstolen anser att utredningen är bristfällig kan den begära komplettering av utredningen eller annan utredning. Dessa kan också begäras om nya omständigheter har framkommit i domstolen och det därför behövs ytterligare utredningar.⁶⁰

2.4 Hörande av utredaren vid rättegång

Utredaren kan höras personligen i en rättegång. Domstolen kan kalla utredaren att höras om den anser det vara nödvändigt för att utreda barnets bästa eller åsikt eller av någon annan orsak eller om en part begär det och hörandet inte är tydligt onödigt⁶⁰. Ett muntligt hörande av utredaren kan behövas till exempel om det är nödvändigt att närmare redogöra för de uppgifter som presenteras i utredningen eller om det i övrigt behövs mer information om de frågor som ställs i domstolens begäran om utredning. Muntligt hörande kan också ordnas om det i utredningen ges oklara eller motstridiga svar.

Om flera personer har deltagit i utredningen beslutar domstolen från fall till fall vem eller vilka som ska höras. Domstolen kontaktar utredaren för att komma överens om praktiska frågor, till exempel om vilken av utredarna som ska höras samt när och hur hörandet ska ske (närvarande vid domstolen eller genom distansförbindelse). Utredaren hörs i regel per telefon eller via videoförbindelse. Det är dock domaren som i sista hand beslutar huruvida utredaren personligen ska närvara vid rättegången när hen hörs.

I en rättegång har utredaren en enligt lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt särskild ställning som en person som ska höras. Personen hörs inte som vittne och hen representerar inte någon av parterna. Utredarens uppgift är framför allt att föra fram barnets perspektiv och bevaka barnets bästa i ärendet. Utredaren har rätt att lämna ut sekretessbelagda uppgifter, om de är nödvändiga med tanke på barnets bästa, det vill säga av betydelse för ärendets avgörande⁶².

Utredaren har inte rätt att av statens medel eller av dem som har del i saken få arvode eller kostnadsersättning med anledning av att hen har kommit för att höras. Att infinna sig för att höras hör till utredarens tjänstearbete, för vilket kommunen i fråga svarar. Kommunen ansvarar för eventuella resekostnader eller andra kostnader för den som hörs även i de fall där den som hörs inte längre är anställd hos kommunen.

⁶⁰ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 16 § 4 mom.

⁶¹ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 16 a §

⁶² Lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården (812/2000)

3. Hur utredningsprocessen framskrider

3.1 Utarbetande av en arbetsplan

Utredningsarbetet och hur länge utredningen tar i kommunen avgörs av följande faktorer:

- vilka ärenden domstolen begär utredning om
- vilka yrkanden parterna har
- huruvida hela familjen bor i samma kommun
- vilken information domstolen redan har om barnet och parterna
- vilken information socialväsendet redan har.

Planeringen av möten påverkas av barnens ålder och utvecklingsnivå samt av tvistens karaktär. När man planerar mötessammansättningarna måste man sätta sig in i barnets och parternas uppgifter och till exempel bedöma om gemensamma möten med föräldrarna kan genomföras på ett säkert sätt, särskilt om det har förekommit våld i familjen.

Utredningsarbetet består av möten med parterna och barnet eller barnen samt uppgifter om begäran om utlåtande och skrivprocessen. Om endast den ena föräldern bor i utredarens kommun kanske endast den ena föräldern kan träffas. Ibland träffar man bara barnet, till exempel om domstolen har bett att få höra endast ett barn i tonåren.

I situationer där det förekommer hot kan ett eventuellt gemensamt möte ordnas till exempel genom distansförbindelse i slutet av utredningsarbetet, varvid arbetstagarna presenterar en sammanfattning av utredningen. Om ett gemensamt möte inte kan genomföras, kan föräldrarna kallas separat.

Hur länge det tar att genomföra utredningen påverkas av hur många barn ärendet gäller, det vill säga för hur många barn man behöver reservera tid för ett personligt möte. Utgångspunkten är att man träffar alla barn som bor i samma familj. Om en eller flera tolkar anlitas i arbetet är det bra att reservera mer tid för utredningsarbetet.

Parterna kontaktas till exempel per brev. Samtidigt reserveras vid behov en eller flera tolkar för mötet. I brevet skickas en broschyr med all väsentlig information om utredningen samt blanketter med förhandsuppgifter som parterna ska fylla i på förhand. Det rekommenderas att parterna jämte brevet informeras om tidtabellerna för de kommande mötena. Mallar för broschyrer och blanketter med klientuppgifter har bifogats handboken.

God praxis

Efter att begäran om utredning kommit fram rekommenderas att den ansvariga beredaren meddelar sitt namn och sina kontaktuppgifter till den domstol som behandlar ärendet.

3.2 Samarbete och arbete i arbetspar

Utredningen ska göras i samarbete med socialnämnderna på de orter där barnet, barnets föräldrar, barnets vårdnadshavare och andra delaktiga är bosatta, samt vid behov också med socialnämnderna på de orter där dessa vistas.⁶³ Domstolen skickar begäran om utredning till endast en kommun, som skickar den färdiga utredningen till domstolen. När en begäran om utredning har inkommit kommer man överens om vem som är ansvarig arbetstagare, den ansvariga arbetstagarens arbetspar och arbetspraxisen. Den ansvariga arbetstagaren tar del av begäran om utredning och annat material och gör upp en tidtabell för utredningen tillsammans med den andra personen i arbetsparet. Lagstiftningen innehåller inte längre några bestämmelser om huruvida utredningen

⁶³ Förordningen om vårdnad om barn och umgängesrätt, 8 § 1 mom.

ska göras i par.⁶⁴ Det rekommenderas dock att ett arbetspar ansvarar för utredningen. I ovan beskrivna tvåkommunssituationer kan den andra personen komma från den andra kommunen. Arbetsparet kan beroende på kommunens sätt att organisera utredningen också arbeta vid den egna enheten. Om ärendet är brådskande eller om samarbete av särskilda skäl är onödigt, kan en enskild arbetstagare göra en utredning.

När socialväsendet på orten där barnet är bosatt får en begäran om utredning och den ena föräldern bor någon annanstans, skickar socialväsendet en begäran om handräckning till socialväsendet på den andra föräldrarnas boningsort. Av begäran om handräckning ska åtminstone framgå vad och vem saken gäller och vem som sköter ärendet. Det är skäl att skicka begäran om handräckning utan dröjsmål så att man kan komma överens om samarbetet och tidtabellen. Socialväsendet i ansvarskommunen eller -området har i uppgift att skaffa uppgifter om parterna och barnet samt utreda barnets åsikt. Dessutom leder arbetstagaren i den ansvariga kommunen diskussionerna och samarbetsamtalen mellan myndigheterna. Om avståndet mellan kommunerna är stort kan samarbetet och utredningen göras via distansförbindelser.

I vissa situationer kan det vara nödvändigt att konsultera en psykolog vid den egna enheten eller kommunens familjerådgivning. Om det inte finns någon psykolog kan man vid behov be om konsultation till exempel vid en rättspsykiatrisk enhet inom sjukvårdsdistriktet. I de allra mest utmanande situationerna kan det vara bättre att intervjua barnet vid en sådan enhet. Gemensamt case-arbete och informationsdelning mellan socialnämnden och områdets rättspsykiatriska enhet begränsas tills vidare till endast de fall där en begäran om handräckning har lämnats till rättspsykiatriska enheten för barn och unga. Det egna områdets rättspsykiatriska enhet kan dock alltid vid behov konsulteras anonymt.

3.3 Dialog mellan arbetstagarna

I utredningsarbetet möter de anställda dagligen föräldrar med starka inbördes konflikter. Dessa konflikter framträder ofta starkt under mötena. Föräldrarna kan ha en stark uppfattning om att just de har rätt och att den ena parten har fel och att de anställda borde se saken på det sättet. Detta skapar en press på arbetstagarna. Att möta föräldrar mellan vilka det råder en kännbar konflikt kan också skapa spänningar mellan de anställda som arbetar i par.

Varje anställd är en unik individ som har en personlig historia med egna erfarenheter och egenskaper. De anställda är olika till temperamentet, sättet att närma sig saker och fenomen samt i fråga om vad de upplever som belastande och hur de återhämtar sig från stressande situationer. Även den personliga livssituationen varierar. Det är inte alltid lätt att se olikheter som en rikedom då man arbetar i par.

Varje anställd och arbetsgrupp genomgår en fortlöpande process. För att processen ska kunna utvecklas i en positiv riktning krävs att de anställda tillräckligt aktivt diskuterar arbetet tillsammans. Det är lätt att prata om positiva gemensamma saker som man delar, och dessa är viktiga samtalsämnen i arbetsgrupperna. Det är emellertid också viktigt att lyfta fram sådant som känns svårt att prata om. Känslan av att en sak är svår att prata om är i själva verket ett säkert tecken på att det är viktigt att prata om just den saken. Dessa besvärliga känslor ger också mycket värdefull erfarenhet, och genom att bearbeta den tillsammans kan man gå vidare och hitta nya saker.

I arbetspar och arbetsgrupper borde råda en trygg och mottaglig stämning så att man kan bearbeta nya och också svåra saker även om man har olika synsätt vad gäller analys av fall, uppfattningar om verksamhetssätt eller den grundläggande uppgiften. De anställdas möjlighet att tillsammans begrunda gemensamma frågor ur olika synvinklar stöder arbetshälsan. Det här är viktigt i en uppgift som präglas av konflikter. Arbetsledningen ansvarar i sista hand för arbetsgruppernas möjlighet att föra dialog. Det är viktigt att utredarna får arbetshandledning.

Internationella och nationella undersökningar har visat att utredningarna är en påtagligt belastande uppgift för de yrkesutbildade som utför dem och att även arbetsgivaren bör identifiera och tillstå detta.

⁶⁴ Barnskyddsförordningen (1010/1983) upphävdes när den nuvarande barnskyddslagen (417/2007) trädde i kraft den 1 januari 2008. Enligt 3 § i förordningen skulle en socialarbetare som handhar barnskyddsuppgifter i samarbete med annan arbetstagare som är förtrogen med värden av barn bereda en utredning.

3.4 Spärrmarkeringens inverkan

En spärrmarkering är en sällsynt säkerhetsåtgärd genom vilken man begränsar utlämnandet av uppgifter gällande personens adress, bostadsort och hemkommunsuppgifter ur befolkningsdatasystemet till sådana myndigheter som har rätt att behandla uppgifter som omfattas av spärrmarkeringen. En spärrmarkering kan göras i befolkningsdatasystemet för personer som har befogad orsak att misstänka att den egna eller familjens hälsa eller säkerhet är hotad.⁶⁵ Innan utredningsarbetet inleds kontrollerar man föräldrarnas uppgifter, till exempel hemkommun och barnets vårdnadsform, i befolkningsdatasystemet. Samtidigt kontrollerar man om någondera föräldern har en spärrmarkering.

Om någon har en spärrmarkering har ärendet vanligtvis redan diskuterats vid tingsrättens förberedande sammanträde och antecknats i den begäran om utredning som tingsrätten skickat.

Spärrmarkeringen ska beaktas under hela utredningsarbetet så att den som gör utredningen inte antecknar något i utredningen som avslöjar den andra föräldrarnas eller barnets adress eller hemkommun eller av misstag avslöjar dem under ett samtal med den andra föräldern. Om det faktum att föräldrarnas hemkommun avslöjas skulle leda till att syftet med spärrmarkeringen äventyras, rekommenderas det att man diskuterar huruvida en annan kommun skulle kunna ansvara för utredningen, till exempel en större kommun om föräldern bor på en liten ort. Behovet av ett sådant arrangemang minskar vid övergången till välfärdsområdena.

När en spärrmarkering upptäcks vid domstolen rekommenderas att man tillsammans med socialväsendet diskuterar huruvida syftet med spärrmarkeringen äventyras om begäran om utredning riktas till en viss kommun.

Det är viktigt att beakta en förälders spärrmarkering även i begäran om uppgifter som riktas till andra myndigheter, så att inte föräldrarnas adressuppgifter bifogas utredningen via dem. Man måste kontrollera att kontaktuppgifterna inte finns synliga i de inkomna utlåtandena och uppgifterna. I fråga om inkomna utlåtanden är det också skäl att beakta om de kan bifogas som sådana, eftersom ett utlåtande till exempel från barnets skola eller daghem kan avslöja barnets hemkommun.

Utöver ovan nämnda omständigheter är det för utredaren skäl att bedöma spärrmarkeringens betydelse för bedömningen av barnets helhetssituation och vilket beslut om boende, vårdnad och umgänge som är möjligt. Dessutom är det skäl att bedöma till exempel varför spärrmarkeringen har skaffats, vilka omständigheter som ligger bakom den och vilka risk- och hotfaktorer som förknippas med barnets situation. Utifrån dessa bedöms till exempel hur vårdnaden eller barnets umgängesrätt skulle kunna förverkligas i enlighet med barnets bästa. Genom övervakade byten eller övervakat umgänge minimeras möjligheten att förfölja den person som har en spärrmarkering och därigenom ta reda på personens adress.

3.5 Jäv

Bestämmelsen om jäv i 28 § i förvaltningslagen gäller också personer som gör en utredning. Jäv uppstår⁶⁶ om

- personen eller en närstående till hen är part⁶⁷
- personen eller en närstående till hen biträder eller företräder en part
- personen eller en närstående till hen biträder eller företräder en part eller den för vilken avgörandet i ärendet kan väntas medföra synnerlig nytta eller skada
- avgörandet i ärendet kan väntas medföra synnerlig nytta eller skada för personen eller för en närstående till hen
- står i anställningsförhållande eller i sådant uppdragsförhållande som har samband med det föreliggande ärendet till en part eller till någon för vilken avgörandet i ärendet kan väntas medföra synnerlig nytta eller skada
- tilltron till personens opartiskhet av något annat särskilt skäl äventyras.

⁶⁵ Lagen om befolkningsdatasystemet och de certifikattjänster som tillhandahålls av Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata (661/2009), 36 §. Mer information: <https://dvv.fi/sv/sparrmarkering>

⁶⁶ Förvaltningslagen (434/2003), 28 § 1 mom. punkterna 1–3 och 7

⁶⁷ Som närstående betraktas partner, barn, barnbarn, syskon, förälder, far- och morförälder, annan närstående person och deras partner; föräldrarnas syskon och syskonbarn; före detta partner; nuvarande partner och dennes barn, barnbarn, syskon, föräldrar och mor- och farföräldrar och deras partner; den nuvarande partnerns syskonbarn. Som närstående betraktas också motsvarande halvsläktingar. Med partner avses makar och sambor samt personer som lever i registrerat partnerskap. Förvaltningslagen (434/2003), 28 § 2–3 mom.

Annat äventyrande av opartiskheten kan uppstå till exempel om man tidigare har arbetat med barnet eller barnets familj i ett annat ärende. I kommuner och samkommuner med ett litet invånarantal kan det uppstå en situation där det inte finns någon ojävig tjänsteinnehavare. Då begärs handräckning från en annan kommun. Även de som arbetar som medlare i familjefrågor har ansetts vara ojäviga då det handlar om att göra en utredning⁶⁸. I övrigt ska man vid prövningen av jäv inom socialväsendet också beakta hur föräldrarna eller andra parter upplever jäv. Om man tidigare har arbetat med en part förs ett eventuellt jäv genast på tal och ärendet antecknas också i utredningen⁶⁹.

3.6 Att inhämta uppgifter för utredningen

Innehållet i utredningsarbetet bestäms utifrån det domstolen begär och de yrkanden som framställs. Innehållet påverkas dessutom av om parterna bor i samma kommun eller i samma område samt av hur mycket och vilken information domstolen och socialväsendet redan har. Utifrån de uppgifter och andra handlingar som domstolen lämnat avgör socialväsendet vilka uppgifter och utlåtanden det begär av andra myndigheter och sakkunniga. Det är god praxis att vid det första mötet med en part gå igenom personens eventuella klientrelationer på annat håll och berätta för personen vilka uppgifter som kommer att begäras om hen och barnet.

Det är viktigt att utredningen innehåller realistisk och opartisk information om barnets förhållanden. Information kan inhämtas, och oftast är det också nödvändigt att göra det, till exempel från skolan, småbarnspedagogiken, hälso- och sjukvården eller andra aktörer som har viktig information om barnet. I samband med utredningen kan man konsultera experter och expertutlåtanden bör utnyttjas särskilt i fråga om långvariga och konfliktfyllda separationer, där det också ligger våld i nära relationer eller förföljelse i bakgrunden. Bland annat statliga och kommunala myndigheter samt andra offentligt rättsliga samfund, utbildningsanordnare, producenter av socialservice, sammanslutningar eller verksamhetsenheter som bedriver hälso- och sjukvårdsverksamhet samt alla yrkesutbildade personer inom hälso- och sjukvården är skyldiga att på begäran av en socialvårdsmyndighet lämna ut uppgifter till myndigheten i fråga utan hinder av sekretessbestämmelserna⁷⁰. Skyldigheten gäller till exempel just i situationer där socialnämnden gör en utredning för domstolen. Det går dock inte att få information av medlare i familjefrågor enligt äktenskapslagen. Socialvårdsmyndighetens rätt att få uppgifter med stöd av 20 § 1 mom. i lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården gäller inte de uppgifter som medlare i familjeärenden innehar och som omfattas av tystnadsplikt.⁷¹ Av socialvårdsmyndighetens begäran om information och utlåtande bör framgå för vilket ändamål uppgifterna

begärs. Det är lättare att lämna ut väsentlig information om begäran innehåller specifika frågor. Begäran om information och utlåtande kan begränsas till exempelvis endast alkohol och droger, psykisk hälsa och familjevåld. En begäran om information ska avgränsas så att onödig information om barnet och parterna inte samlas in. Den får dock inte begränsas för mycket, domstolen måste få överväga vilken betydelse uppgifterna har för avgörandet. I oklara situationer lönar det sig att kontakta den domstol som begärt utredningen. I tjänsten Sosmeta finns en nationellt fastställd handlingsstruktur för begäran om information från socialvården.⁷²

Om barnet är eller har varit klient inom barnskyddet och utredarna inte har tillgång till barnets klientuppgifter inom barnskyddet⁷³, ska uppgifterna begäras separat från barnskyddet. Även om man har tillgång till uppgifterna rekommenderas det att man pratar med den arbetstagare som ansvarar för eller har ansvarat för barnets barnskyddsärende. Under den tid ett barn är klient inom barnskyddet uppstår omfattande information om barnets och familjens situation, och denna

⁶⁸ Riksdagens biträdande justitieombudsman 2059/2/03

⁶⁹ Aaltonen 2009, 210–211

⁷⁰ Lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården, 20 § 1 mom.

⁷¹ Äktenskapslagen (234/1929), 23 a §

⁷² <https://sosmeta.thl.fi/sosmeta-publish-ui/document-definitions/ea95a18-b0d4-45db-ab61-6ca92dcb9774/definition?lang=sv>

⁷³ Mer information om grunderna för åtkomsträttigheter till klientuppgifter inom socialvården finns i THL:s föreskrift om grunderna för specifikation av åtkomsträttigheter (THL:s föreskrift 1/2020).

information är väsentlig även i ett ärende som gäller vårdnad och umgängesrätt. Detsamma gäller klientrelationer inom tjänster för barnfamiljer enligt socialvårdslagen.

Man har rätt att få sekretessbelagd information även om föräldrarna. Det kan till exempel vara fråga om en situation där man misstänker en psykisk sjukdom eller missbruksproblem hos en förälder och att detta inverkar på förmågan att svara på barnets behov. I ett sådant fall är det motiverat att begära information från hälso- och sjukvården. En fråga som ingår i begäran om information eller utlåtande kan ställas så konkret som möjligt: till exempel kan man be en psykiater eller psykolog som vårdar en förälder om ett utlåtande om hur en konstaterad psykisk störning påverkar personens föräldraskap.

Om det framförs påståenden om att parterna tidigare begått ett brott kan det vara nödvändigt att be polisen om närmare information eftersom domstolarna inte automatiskt har tillgång till uppgifter ur parternas straffregister. Man kan också begära uppgifter av andra instanser som kan ha information till exempel i fall där en förälder bedrivit förföljelse. Det kan till exempel vara fråga om polisinskrivningens Ankarverksamhet, om man inom denna har varit i kontakt med förföljaren, eller om ett skyddshem eller någon annan lågröskeltjänst för personer som utsatts för våld när det handlar om en person som utsatts för förföljelse. I vissa situationer kan det vara nödvändigt att begära uppgifter även om andra än parterna och barnet.

I fråga om bland annat ärenden som gäller barnets boende eller en förälders rätt att hålla barnet hos sig kan det vara nödvändigt att få information om till exempel föräldrarnas nya sambor. Det kan också vara nödvändigt att få information om sambornas barn som bor i ett annat hushåll, om en klientrelation inom barnskyddet finns i bakgrunden.⁷⁴ Efter att utredarna har fått de uppgifter och utlåtanden som olika instanser lämnat för utredningsarbetet ska de ännu överväga om uppgifterna i fråga är nödvändiga för att avgöra ärendet. Gällande de uppgifter som erhållits ska man beakta att det inte är tillåtet att lämna uppgifter om utomstående (personer som inte har någon koppling till det ärende som är föremål för begäran om utredning) till domstolen. Exempelvis i polisuppgifter kan det ofta finnas utomståendes personuppgifter. Dessa uppgifter ska täckas innan de bifogas utredningen.

De uppgifter som bifogas utredningen ska ha begärts av utredaren, i regel tas dokument som föräldrarna eller andra parter tillhandahåller inte emot. Vad gäller handlingar som parterna fått eller upprättat är utgångspunkten att de kan lämna in dem till domstolen, varvid de uppmanas vända sig till ett rättsbiträde eller direkt till domstolen. I fråga om till exempel förföljelse på sociala medier eller kapning av e-postkonton bör parterna lämna informationen direkt till tingsrätten eftersom utredarna inte får denna information.

Man kan dock inte helt och hållet förbjuda mottagande av handlingar från parterna eftersom en handling kan indikera till exempel våld. Sådana handlingar kan vara till exempel dokument från besök hos en privatläkare eller psykolog eller andra dokumentbevis på fortsatt förföljelse eller våld. Om en handling som en part lämnat in tas emot måste man beakta att den andra parten ska ges möjlighet att kommentera den.

De handlingar som en part har lämnat in kan också ge uppgifter som ger anledning att begära en handling eller uppgifter ur en handling från en annan myndighet. Det är partens uppgift att informera utredarna om dessa och utredarna lämnar sedan en begäran om information till den andra myndigheten eller yrkespersonen.

3.7 Hänvisning av en klient till nödvändiga tjänster

Utredningsarbetet för domstolen utgör inte i sig medling i familjefrågor, vård, terapi eller barnskyddsarbete. Det är emellertid viktigt att de som ansvarar för utredningen identifierar familjens behov av stöd och vid behov hänvisar barnet och familjen till tjänster enligt socialvårdslagen. En serviceform inom socialservicen är att vid behov utse en stödperson för barnet⁷⁵. Detta kan stöda barnet såväl i rättegångsskedet som på ett mer övergripande sätt vid en separation.

⁷⁴ Enligt 20 § 1 mom. i lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården har socialväsendet rätt att få uppgifter som ”i väsentlig grad inverkar på en klientrelation inom socialvården”.

⁷⁵Socialvårdslagen, 28 §

⁷⁵Socialvårdslagen, 28 §

Att ge klienten råd och handledning hör till god förvaltning. Enligt förvaltningslagen är myndigheten skyldig att ge sina kunder råd. Enligt lagen ska myndigheten inom ramen för sin behörighet och enligt behov ge sina kunder råd i anslutning till skötseln av ett förvaltningsärende samt svara på frågor och förfrågningar som gäller uträttandet av ärenden. Om ett ärende inte hör till myndighetens behörighet, skall den i mån av möjlighet hänvisa kunden till den behöriga myndigheten.⁷⁶

Genom rådgivning hjälper och stöder man socialvårdsklienten i ett visst ärende medan handledning i regel är mer omfattande än rådgivning och inbegriper både att hänvisa klienten till rätt stöd och tjänster och att samordna klientens tjänster.

Under socialnämndens utredningsarbete kan det framkomma ett behov av många olika former av stöd och tjänster i familjen. Den kommun där familjen är bosatt är skyldig att ordna rådgivning och handledning som stöder välbefinnandet samt socialservice som svarar mot stödbehoven.

Någon av familjemedlemmarna kan också behöva särskilt stöd. Socialvårdslagen tryggar personer som behöver särskilt stöd rätt till exempelvis en egen kontaktperson⁷⁷. Det är viktigt att i socialnämndens utredningsarbete identifiera om det finns en risk för att någon av familjemedlemmarna kan bli utan den service som personen behöver och med hjälp av rådgivning och handledning säkerställa att detta inte sker.⁷⁸

Tjänster för familjer enligt socialvårdslagen, det vill säga öppenvårdstjänster, är primära i förhållande till tjänster inom barnskyddet. Om ett barn eller barnets familj behöver tjänster enligt barnskyddslagen, behövs en klientrelation inom barnskyddet. Då kan familjen som stödåtgärd inom barnskyddets öppenvård också få all service som föreskrivs i socialvårdslagen.⁷⁹

I socialvårdslagen betonas målet om att tjänsterna ska vara förebyggande och främja barnets utveckling. Målet är en heltäckande service för barnfamiljer och att servicen tillhandahålls i barnens egen uppväxtmiljö. Genom att stödja och stärka föräldrarna och vårdnadshavarna samt främja ett positivt föräldraskap skapas förutsättningar för att de bättre ska kunna sörja för sin fostrande uppgift i en utmanande livssituation som till exempel separation.⁸⁰

Kommunen beviljar sina invånare socialservice på basis av en bedömning av det individuella servicebehovet. Dessutom erbjuder många organisationer hjälp uttryckligen med att hantera känslor orsakade av en separationskris och att beakta barnets ställning vid en separation. Att hänvisa en person till tjänster innebär inte i sig att opartiskheten äventyras, men när man stöder och hänvisar en part till tjänster måste man se till att opartiskheten och objektiviteten inte äventyras.

3.8 Att stöda samarbetsrelationer

Alla människor har ett behov av att bli hörda. Människor är mycket känsliga när det gäller att känna och förnimma om den andra parten verkligen förstår hur man själv upplever saker och ting. I problemsituationer med anknytning till mänskliga relationer upplever människan sig vara ensam och kontakten med den andra bryts. Människor upplever och reagerar på en sådan situation på olika sätt. Ju jobbigare det är för en individ att vara ensam, desto svårare har personen att agera konstruktivt i situationen. Svårigheterna kan synas antingen genom att personen kraftigt lyfter fram sig själv och sitt ärende, till och med i form av krav som sker på andras bekostnad, eller genom att personen blir handlingsförlamad och drar sig tillbaka.

Att bli hörd ökar det ömsesidiga förtroendet i alla mänskliga relationer. Förtroende är grunden för all mänsklig växelverkan och skapar en trygghetskänsla som gör att man kan samverka på ett konstruktivt sätt. I en atmosfär av misstro är det svårt, om inte omöjligt, att sköta saker tillsammans. Därför är det viktigt att de anställda aktivt strävar efter att stödja föräldrarnas möten så att de är så gynnsamma som möjligt när det gäller att höra alla parter. Ett arbetssätt som syftar till att bemöta

⁷⁶ Förvaltningslagen, 8 §

⁷⁷ Socialvårdslagen, 42 §

⁷⁸ Till exempel kan man kontakta socialvården tillsammans med klienten (socialvårdslagen, 35 §).

⁷⁹ Barnskyddslagen, 36 §

⁸⁰ Mer information om socialservice för barnfamiljer: <https://thl.fi/sv/web/barn-unga-och-familjer/social-och-halsovårdstjänster/socialservice-för-barn-unga-och-familjer> och om stödåtgärder inom barnskyddets öppenvård (på finska): <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lastensuojelun-avohuolto/lastensuojelun-avohuollon-tukitoimet>.

föräldrarna och sätta in sig i deras situation innebär inte att utredningen blir mindre objektiv. Det innebär heller inte att mötena förvandlas till medling, vårdbesök eller terapi.

3.9 Internationella situationer

Det finns fall där en part i ett ärende som gäller vårdnad om barn eller umgängesrätt och som är anhängigt vid en finsk domstol, till exempel den ena föräldern, bor utomlands.

Finska myndigheter har inte behörighet att vidta åtgärder inom en annan stats territorium. Uppgifter som behövs för att avgöra ett ärende som gäller vårdnad om barn eller umgängesrätt kan dock begäras från en annan stat i form av internationell rättshjälp med tillämpning av det internationella avtal eller den EU-rättsakt om lämpar sig för situationen i fråga.

Internationell rättshjälp grundar sig på samarbete mellan rättsmyndigheter och begäran om rättshjälp ska i allmänhet göras av den domstol som behandlar ärendet. Justitieministeriet är centralmyndighet för flera internationella avtal och ger vid behov domstolen anvisningar om hur en begäran om rättshjälp ska göras.

Ibland skulle en utredning som socialväsendet gör för en domstol förutsätta tillgång till uppgifter från myndigheter i en annan stat. Socialväsendet är inte en juridisk myndighet som kan lämna en begäran om rättshjälp direkt till en annan stat. Begäran förutsätter också översättningar. I en sådan situation ska socialväsendet kontakta den domstol som begärt utredningen och redogöra för situationen. Domstolen kan då om den så önskar göra en begäran om rättshjälp till staten i fråga. Justitieministeriets enhet för internationell rättshjälp ger närmare anvisningar om vilket avtal eller EU-rättsakt som tillämpas i situationen samt om vilka översättningar och förfaringsätt som förutsätts:

Justitieministeriet, Avdelningen för privaträtt
och rättsvård, internationell rättshjälp
PB 25, 00023 STATSRÅDET
Tfn 02951 6001
central.authority@gov.fi

Man bör beakta att då en begäran om rättshjälp behandlas i en annan stat iakttas statens egen lagstiftning och förfarandena bestäms enligt den. Finska myndigheter kan inte påverka en annan stats åtgärder. Det varierar hur länge det tar att behandla ärenden i olika stater. I vissa situationer har begäran om att göra en utredning en koppling till ett ärende som är anhängigt utomlands.

Begäran kan ha kommit från en behörig utländsk myndighet till socialväsendet antingen direkt eller via justitieministeriet eller tingsrätten. I dessa situationer svarar socialväsendet på begäran med iakttagande av finsk lagstiftning. Svaret skickas samma väg tillbaka på finska eller svenska. Mer information fås av justitieministeriets enhet för internationell rättshjälp.

Bland annat följande författningar kan tillämpas vid utredning av förhållandena i gränsöverskridande situationer:

- EU:s bevisupptagningsförordning (Rådets förordning (EG) nr 1206/2001 om samarbete mellan medlemsstaternas domstolar i fråga om bevisupptagning i mål och ärenden av civil eller kommersiell natur)
- Haagkonventionen av den 18 mars 1970 om bevisupptagning i utlandet i mål och ärenden av civil eller kommersiell natur
- den så kallade Bryssel IIa-förordningen (Rådets förordning (EG) nr 2201/2003 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar i äktenskapsmål och mål om föräldransvar samt om upphävande av förordning (EG) nr 1347/2000)
- 1996 års Haagkonvention om skydd för barn (Konvention om behörighet, tillämplig lag, erkännande, verkställighet och samarbete i frågor om föräldransvar och åtgärder till skydd för barn).

4. Utredningsarbetet

4.1 Inledande möte

4.1.1 Deltagare i mötet

De som ska göra utredningen bedömer vilken sammansättning som lämpar sig för det inledande mötet utifrån det rättegångsmaterial och de förhandsuppgifter de fått. Till exempel följande personer kan närvara vid det inledande mötet:

- föräldrarna tillsammans eller separat
- föräldrarna och barnet eller barnen tillsammans
- den som ansöker om vårdnad vid sidan om eller föreslagits bli vårdnadshavare vid sidan om tillsammans med föräldrarna eller separat
- den som ansöker om umgängesrätt.

Man träffar helst föräldrarna tillsammans vid det inledande mötet, men vid behov går det också att ordna så att man träffas separat. Man har goda erfarenheter av att utredningsarbetet inleds genom att föräldrarna träffas separat, eftersom föräldern då upplever att hen friare kan uttrycka sina åsikter och motivera dem. Detta gäller i synnerhet i fall där det förekommer våld i nära relationer. Det avgörande är dock den individuella bedömningen av helhetssituationen.

När arbetet inleds skickas ett kallelsebrev till föräldrarna. I kallelsen antecknas alla mötestider som reserverats för de olika parterna, även föräldrarnas gemensamma möte. Om en förälder inte vill ha ett gemensamt möte eller uttrycker rädsla för ett sådant, tvingas personen inte till det. I utredningen antecknas dock varför och på vems begäran ett gemensamt möte inte har ordnats.

Det rekommenderas att föräldrarna träffas tillsammans redan innan barnet träffas. Därmed kan utredaren i situationer där ett gemensamt möte med föräldrarna inte hindras av orsaker som ansluter sig till exempelvis säkerheten få information/en uppfattning om barnets och föräldrarnas situation som inte går att få enbart genom separata möten. Sådan information kan till exempel vara föräldrarnas förmåga att kommunicera med varandra om barnets angelägenheter.

Den som ansöker om vårdnad vid sidan om eller umgängesrätt kan också träffas tillsammans med föräldrarna eller separat. Utgångspunkten är att man strävar efter att ordna det inledande mötet som ett gemensamt möte för föräldrarna, om ett sådant är säkert och båda föräldrarna samtycker till det. Ibland kan också barnet eller barnen vars vårdnad ärendet handlar om vara närvarande vid det inledande mötet.

Det är alltid skäl att träffa föräldrarna separat om är man misstänker våld och endast den ena föräldern önskar det eller om våld som förekommit tidigare eller fortfarande pågår medför en säkerhetsrisk enligt den yrkesutbildade personens bedömning. Våld kan komma fram på många sätt, men man borde också fråga om det direkt och systematiskt, separat av båda parterna och helst i ett så tidigt skede som möjligt av utredningsprocessen. Situationer där det förekommer våld, rädsla och hot kan till och med upprepa våld- och maktkonstellationen och därmed kan ett gemensamt möte få skadliga följder med tanke på barnets och den andra förälderns situation.

Det är viktigt att varje situation bedöms från fall till fall och att man identifierar vilka risker ett gemensamt möte kan innebära i situationer där till exempel just förföljelse eller tvingande kontroll förekommer.

I oklara situationer är det skäl att träffa föräldrarna separat, vid behov flera gånger, så att parternas genuina åsikter och synpunkter på situationens säkerhet säkert kommer fram. När man träffar ett barn måste man agera på ett finkänsligt sätt och så att barnet tryggt kan uttrycka sin rädsla. Samtidigt bör man dock vara medveten om att ett ökat antal träffar inte nödvändigtvis leder till att man får fram barnets genuina åsikter.

Det är också bra att vara medveten om hur möten med den som utövat våld i detta ärende kan påverka den utsattas välbefinnande och att tidigare händelser eventuellt kan återaktiveras. Om det

under utredningsarbetet framkommer ett nytt påstående eller en ny misstanke om våld mot eller sexuellt utnyttjande av barn ska en barnskyddsanmälan och polisanmälan göras.⁸²

I de flesta fall där en utredning görs förekommer dock inga sådana faktorer som förhindrar ett gemensamt mötet Därför är ett gemensamt möte med båda föräldrarna ofta en nyttig och viktig del av helheten. Under det gemensamma mötet är det möjligt att tillsammans med föräldrarna gå igenom barnets situation och rekognosera om det i tvistemålet finns några sådana saker som föräldrarna kanske är överens om samt bedöma föräldrarnas sätt att kommunicera och behandla barnets angelägenheter sinsemellan.

Vid behov kan man använda sig av distansförbindelser vid mötena med föräldrarna, förutsatt att den kommunorganisation som gör utredningen har sett till förbindelsen är informationssäker. Vad gäller möten med barn ska distansförbindelser dock undvikas. Vid mötet med ett barn måste man kunna försäkra sig om att utrymmet verkligen är säkert och att barnet inte har någon press på sig, vilket är mycket utmanande om man använder en distansförbindelse.

⁸² Barnskyddslagen, 25 § 1 och 3 mom.

Målet med det inledande mötet är att presentera sig och bekanta sig med varandra samt att presentera det egentliga utredningsarbetet. Utredarna berättar på ett förståeligt sätt om utredningens betydelse i domstolsprocessen för föräldrarna och eventuella barn som närvarar.

Vid det inledande mötet är det bra att komma överens om arbetsmetoderna med parterna, vem som ska delta i kommande möten och när de ska ske. Dessutom är det viktigt att diskutera samarbetsreglerna och komma överens om barnets deltagande i arbetet. Deltagarna informeras om barnets rätt att bli hörd och föräldrarna ges möjlighet att ge sitt barn tillstånd att framföra sina åsikter och tankar. Vid det inledande mötet kan man också komplettera faktauppgifterna och utreda vilka källor som kan utnyttjas vid de kommande mötena. Man kan också diskutera vilka tilläggsuppgifter som behöver begäras med föräldrarna.

Om domstolen har gett ett interimistiskt förordnande i ärendet är det bra att gå igenom det vid mötet.

Det är också viktigt att vid det inledande mötet på ett begripligt sätt förklara för parterna vilka rättigheter och skyldigheter myndigheterna har i utredningsprocessen. Parterna ska också informeras om sin skyldighet att hemlighålla sådana uppgifter som parterna har fått om den andra parten och barnet under processen.

Föräldrarna returnerar senast vid det inledande mötet de blanketter för klientuppgifter de fyllt i på förhand och den eventuella intervjublanketten för föräldrar. Under mötet observeras också familjens eller föräldrarnas samvaro och inbördes kommunikation.

Stöd för föräldrarnas samarbete

Om det råder en svår konflikt mellan föräldrarna kan det vara svårt för dem att diskutera konstruktivt tillsammans under ett gemensamt möte. Det är lätt hänt att föräldrarna drivs till att börja beskylla och klandra varandra, vilket endast leder till nya anklagelser, nya motanklagelser och ökad frustration hos alla närvarande. I sådana fall kollapsar hela kontexten och det blir omöjligt att skapa sig en helhetsbild och saker framträder som lösryckta och splittrade. En sådan situation tjänar varken föräldrarna eller arbetstagarna och utredningen.

Hur kan arbetstagarna då i praktiken främja en ömsesidig diskussion under ett gemensamt möte med föräldrarna?

För att kunna stanna upp i föräldrarnas upplevelser, stärka allas möjligheter att bli hörda och stöda en diskussion som ökar förståelsen förutsätts ett aktivt förhållningssätt av de anställda. Om de anställdas uppmaningar till föräldrarna om att till exempel lugna ner sig och ge varandra utrymme inte hjälper varaktigt, kan de anställda sätta ord på föräldrarnas ångest, som är förknippad med den vårdnadstvist som pågår och dess eventuella ogynnsamma slutresultat i förhållande till föräldrarnas förväntningar.

Det är sannolikt att föräldrarna på grund av vårdnadstvisten befinner sig i den mest stressande situationen hittills i livet. Det är alltså inte konstigt att föräldrarna starkt försöker föra fram sin egen synvinkel. Att öppna upp en besvärlig konstellation kan hjälpa föräldrarna att bli medvetna om sin situation och se på konstellationen så att säga utifrån. Det här kan hjälpa föräldrarna att kontrollera sina egna impulser.

Man kan också informera föräldrarna om att utredningen leder till det bästa slutresultatet när man strävar efter att tillsammans fundera på och förstå föräldrarnas upplevelser och synpunkter. Man tar del av båda föräldrarnas värld i tur och ordning, inte samtidigt och så att det blir en tävling.

God praxis

Ett exempel på en metod som kan främja interaktionen mellan föräldrarna och reflexionerna kring gemensamma angelägenheter är att låta föräldrarna växla mellan rollen som talare och lyssnare.

I konstellationen talare–lyssnare talar en och de andra lyssnar. Målet är att försöka förstå vad talaren försöker säga: vad är talarens kärnbudskap och hur är det att vara personen i

fråga med en sådan sak, oro, önskan eller erfarenhet? När den lyssnande föräldern har förstått budskapet, på det sätt som den talande föräldern menar, byter rollerna.

Uppgiften verkar enkel men är det inte i praktiken. Det vanligaste problemet för den som lyssnar är att förstå att man inte söker hens åsikt om talarens berättelse. I en problematisk kommunikation tas den egna tolkningen av den andras budskap ofta för given utan att man närmare kontrollerar om den verkligen motsvarar det som talaren menar.

Om en förälder börjar uttrycka sin åsikt om talarens budskap kan hen avbrytas vänligt, till exempel genom att man tackar och betonar att lyssnarens åsikt är viktig och att man återkommer till den senare, men att hens uppgift just nu är att försöka förstå talaren, utan egna antaganden eller tolkningar, och endast på det sätt som talaren menar. Det är inte ovanligt att man är tvungen att upprepa uppgiften flera gånger, tills lyssnaren slutligen börjar fundera på det den andra säger. När den lyssnande föräldern slutligen har upprepat det budskap som den andra enligt hen försöker få fram, kan man fråga talaren om hen blev förstådd. Om hen upplever att hen inte blivit förstådd kan talaren uppmanas att upprepa budskapet med andra ord, så tydligt och kortfattat som möjligt. Även den lyssnande föräldern kan aktiveras att ställa preciserande frågor om saker som är oklara för hen. Det bör dock observeras att syftet med lyssnarens preciserande frågor är att försöka förstå den andra partens budskap, inte till exempel att argumentera mot eller omkullkasta budskapet.

Vid kommunikationssvårigheter är det också ofta svårt att skapa ett budskap. Talarens styrkor och utmaningar att uttrycka sig tydligt berättar för de anställda om ifrågavarande förälders sätt att uppfatta lägesbilden och grunderna för den. Om den andra trots preciserande frågor har svårt att förstå grunderna för talarens upplevelser eller oro, är det viktigt att upplevelserna i sig ändå synliggörs och att man försöker sätta ord på dem.

Föräldrarnas förmåga att sätta sig in i en dialog i en delvis strukturerad situation hjälper dem att förstå familjens situation. Det är inte ovanligt att föräldrarna i en sådan situation lugnar sig och lyckas använda sig av sina förmågor och då är det lättare att diskutera barnets situation tillsammans.

Om de anställda märker att det är omöjligt för den ena eller båda föräldrarna att reflektera över den andra partens budskap, kan uppgiften avbrytas.

Syftet med uppgiften är att uppmanas, inte att utöva påtryckningar. Tidigare erfarenheter visar att en sådan uppgift har upplevts som informativ med tanke på utredningen och den har lyft fram föräldrarnas möjligheter till mentalisering i den inbördes växelverkan. Om föräldrarna däremot fortsätter att upprört anklaga varandra utan att lyssna på varandra, kan hela mötet avbrytas eftersom det inte längre ger något mervärde för utredningen.

4.2 Senare möten

4.2.1 Möten med föräldrarna

Vid det inledande mötet kommer man överens om fortsatta möten med föräldrarna, antingen tillsammans eller separat. Vid behov kan det ordnas flera personliga möten med föräldrarna. Syftet med mötena är att samla sådan information som inte finns i domstolens handlingar, eftersom orsaken till separationen och tidigare händelser bidrar till att förstå konfliktens djup. Dessutom samlar man in information om så konkreta saker som möjligt i barnets och föräldrarnas vardag: hur fungerade vardagen förut och hur fungerar den nu, hur fungerar den om föräldern är barnets närförälder och hur fungerar den inom den närmaste framtiden? Föräldern uppmanas att berätta vad hen är ute efter och i synnerhet hur hen anser att barnets bästa bäst kan tillgodoses i situationen. Föräldern styrs att berätta om sitt barn och barnets aktuella situation, både positiva och utmanande saker.

Under mötena går man tillsammans igenom blanketterna med klientuppgifter. Till detta hör vid behov en diskussion om viktiga frågor som framkommit i samband med blanketterna, till exempel

gällande hälsa, välbefinnande, användning av alkohol och droger och familjevåld. Vid behov går man kort igenom föräldrarnas personliga historia, eftersom den kan hjälpa den anställda att förstå familjens nuvarande situation. Under mötet kan man också göra observationer om föräldern. Observationerna kan gälla till exempel osakligt beteende eller berusningstillstånd hos föräldern.

Att möta en förälder innebär att de anställda strävar efter att agera på ett allmänmänniskt sätt som främjar möjligheten att skapa en förtrolig relation till den andra människan och upprätthålla säkerheten vid utredningsmötena. Att skapa en trygg atmosfär innebär också att man säkerställer att utredningsmötena inte bidrar till att spiralen av våld eller förföljelse mellan föräldrarna fortsätter.

Stöd för att bli hörd vid individuella möten med en förälder

När en förälder deltar i ett individuellt möte är det viktigt att föräldern upplever sig bli förstådd och att den anställda kan sätta sig in i hans situation. Om föräldern upplever att hen inte blir hörd är detta belastande för personen i fråga. Då kan det uppstå en situation där föräldern försöker berätta om sin åsikt och om och om igen återgår till samma teman som redan diskuterats, medan de anställda eventuellt försöker gå vidare med sina frågor. Situationen är motstridig och då är det svårt att komma vidare.

I extrema situationer kan föräldern använda tvivelaktiga eller till och med oacceptabla metoder för att få arbetstagarna att se saker på hans sätt. Sådana är bland annat att manipulera anställda eller till och med hota dem vid möten eller i efterhand genom telefonsamtal och e-post.

Om det förekommer hot eller ens antydningar om hot måste man ingripa omedelbart. I situationen bör man gå igenom vad föräldern konkret menar med sina hot och om det finns förutsättningar för fortsatt utredningsarbete med föräldern.

Samarbetet stöds av att de anställda ger föräldern tillräcklig respons på hur de förstår föräldrarnas budskap både på saknivå och som en mänsklig upplevelse. Arbetstagarna kan också aktivt fråga om de har förstått saken på det sätt som föräldern har avsett, och om inte, vad de har missat.

Vid ett individuellt möte med en förälder kan det också uppstå en situation där arbetstagaren upplever sig förstå föräldrarnas åsikt men föräldern ändå inte upplever sig bli hörd och sedd. Även detta kan man diskutera tillsammans och den anställda kan öppet beklaga sig över saken, om situationen i sig förblir oförändrad. Man kan emellertid alltid sätta ord på en förälders upplevelse, även om den anställda har svårt att förstå grunderna för upplevelsen, eftersom föräldrarnas upplevelse är hans verklighet.

Det är däremot skäl att undvika motsättningar mellan arbetstagaren och parten. En öppen diskussion och granskning av samförståndet främjar en naturlig växelverkan där det är lättare för alla parter att vara sig själva.

4.2.2 Hembesök

Hembesök görs hos båda föräldrarna, om domstolens begäran om utredning kräver det eller utredaren bedömer det vara nödvändigt. Under hembesöket ses barnets förhållanden, såsom det egna utrymmet och föremål hos föräldern. Barnet kan träffas hemma hos sina föräldrar, men barnets åsikt ska inte utredas endast hos den ena föräldern. Huvudregeln är att åsikter utreds i en opartisk miljö.

Under hembesöket är det bra att träffa alla som bor med barnet. Barnet får bekanta sig med utredarna och både barnet och föräldern kan förberedas för barnets personliga möte. Det är bra att träffa åtminstone yngre barn tillsammans med föräldern före barnets eget personliga möte.

Under hembesöket frågar man barnet och föräldern vad man har berättat om vårdnadstjuven för barnet och på vilket sätt. Om barnet är tillräckligt moget ges en broschyr riktad till barn. I handboken finns mallar för broschyrer för barn och unga.

⁸³ Läs mer i kapitlet Föräldrarnas och barnets livssituation

⁸⁴ Läs mer i kapitlet Förmåga att vara förälder och ordna barnets vardag

Under hembesöket hos barnet kan man diskutera till exempel barnets vardag, regler i hemmet, barnets dygns- eller veckorytm, barnets hobbyer eller fritid, barnets nätverk, barnets relationer med andra människor, barnets och föräldrarnas gemensamma aktiviteter och barnets vård/skola och fostran.

Om möjligt observeras samvaron och växelverkan mellan barnet och föräldern och förhållandets karaktär. Detta kan ofta vara svårt i hemförhållandena eftersom där också kan finnas andra på plats. Om endast föräldern och barnet eller barnen är närvarande kan man till exempel be dem spela ett spel tillsammans så att samarbetet mellan dem kan observeras i en mer strukturerad situation.

4.2.3 Gemensamt möte med barnet och föräldern

Ibland är det nödvändigt att träffa barnet och en förälder tillsammans på kontoret. Då kan man under mötet observera barnets och föräldrarnas samvaro med hjälp av en gemensam aktivitet (till exempel ett spel som lämpar sig för barnets åldersnivå). Det gemensamma mötet ska ordnas innan man utreder barnets åsikt. Teman behandlas så att barnet själv får berätta enligt sin åldersnivå och så att föräldern ger information ur barnets synvinkel, i tillämpliga delar tillsammans med föräldern och barnen samt separat. Under mötet kan man utnyttja operativa arbetsmetoder som syftar till att främja barnets delaktighet. Dessa metoder innebär ännu inte någon egentlig utredning av åsikter, och inom socialväsendet görs inga interaktionsbedömningar eller slutsatser utifrån barnets lekar. Ett gemensamt möte ordnas innan barnets åsikt utreds, vilket sker vid ett personligt möte med barnet. Under det gemensamma mötet behandlas beroende på barnets ålder och utvecklingsnivå till exempel teman med anknytning till familjens livssituation⁸³ både så att barnet själv får berätta och så att saken behandlas genom att föräldern berättar ur barnets synvinkel.

Målet med mötet är att få information om barnets vardag och föräldrarnas beredskap att sköta vardagen och förmåga att skydda och vårda barnet. Konkreta diskussionsteman är till exempel

- barnets grundläggande vård hos båda föräldrarna
- barnets och familjens dags- och veckorytm hos föräldrarna
- barnets och föräldrarnas gemensamma aktiviteter
- ansvarsfördelningen i båda familjerna
- föräldrarnas uppfostringsprinciper
- barnets dagvård, skola, lek och hobbyer
- barnets behov och föräldraskap.

Syftet är att få information om föräldrarnas förmåga att stödja barnets individuella utveckling nu och i framtiden. För barnets del är det viktigt att höra barnets tankar om de egna behoven, upplevelser av hur behoven tillgodoses och önskemål vad gäller att uppfylla behoven.

Vad gäller föräldern diskuteras föräldrarnas åsikter om barnets behov, förmåga att tillgodose dem samt föräldrarnas förmåga att samarbeta i syfte att svara på barnets behov. Vid möten med en förälder kan man utnyttja rollkartan för föräldraskap för att gå igenom hur föräldern hanterar de olika delområdena⁸⁴.

4.2.4 Personligt möte med barnet

Under det personliga mötet med barnet berättar man för barnet att barnet har rätt att bli hörd. Barnet har rätt att framföra sin åsikt om saken, men hen behöver inte berätta om den om hen av någon anledning inte vill. Allt som diskuteras med barnet antecknas i utredningen och barnet informeras även om detta.

Man berättar för barnet att hen har rätt att bli hörd även i domstol om hen så önskar, och en sådan önskan antecknas i utredningen. Om barnet på förhand har fått uppgifter att fylla i, gås dessa igenom under mötet.

Tillsammans med barnet kartläggs barnets livssituation: vardagen hemma och dygnsrytmen, daghemmet eller skolan, relationer med kompisar, annat nätverk, föräldrar och familj samt önskemål. Barnets åsikt bör efterfrågas enligt barnets åldersnivå. Tillsammans med barnet diskuteras man framtiden och olika konkreta alternativ som anknyter till barnets boende eller umgängesrätt. Samtidigt **iakttas** barnet under mötet.

Iakttagelser eller observationer innebär att man samlar in information med sinnen. Metoden används i olika forskningsupplägg. Den ger information om miljön, personens tillstånd, verbal och icke-verbal kommunikation, olika funktioner, vanor och färdigheter. Genom observationer får man information om huruvida människor verkligen agerar som de säger. Till exempel när man utreder människors värderingar kan man få olika resultat beroende på om man lutar på det människor säger eller om man följer upp hur människor agerar i verkligheten.

Det här kan i samband med utredningsarbetet synas till exempel genom att föräldern upprepar orden ”barnets bästa”, men sedan agerar på ett sätt som strider mot detta. När det gäller barn kan det visa sig genom att barnet använder en vuxens ord.

Efter det personliga mötet med barnet bedömer de som gör utredningen om barnets utvecklingsnivå överensstämmer med åldern, hurdan kontakt man fått med barnet, barnets emotionella tillstånd och barnets sätt att uttrycka sig. Observera att barnets enskilda svar inte har lika stor betydelse som flera olika innehåll som går i samma riktning och till exempel uppgifter från andra instanser som känner barnet. Ett personligt möte med barnet hjälper den anställda att ge individuella rekommendationer som stöder barnets uppväxt och utveckling. Det är skäl att komma ihåg att det alltid finns en lojalitetskonflikt i vårdnadstvister, vilket kan begränsa hur barnet uttrycker sina åsikter.

Utredaren avgör om barnet ska träffas en eller flera gånger. Mötena ska alltid genomföras på ett finkänsligt sätt med beaktande av barnets ålder och utvecklingsnivå och utan att relationen mellan barnet och föräldern tar skada. När man pratar med barnet ska man använda verktyg som motsvarar barnets åldersnivå, såsom en diskussionsstomme eller intervjublankett.

I allmänhet ordnas ett personligt möte med barnet på ett kontor där det finns de utrymmen och verktyg som behövs och eftersom det ger barnet möjlighet att prata utan att föräldern lyssnar. Vid behov kan mötet också ordnas på någon annan plats som är bekant för barnet. De anställda ska dock se till att utrymmet är tryggt och lugnt för barnet och att det inte förekommer störande faktorer som försvårar diskussionen.

Det är inte ändamålsenligt att utreda barnets åsikt vid ett hembesök hos den ena föräldern. Om familjen har flera barn som berörs av ärendet är det bra att träffa alla barn separat under egna möten.

4.3 Föräldrarnas och barnets livssituation

4.3.1 Allmänt

Syftet med utredningen är att ge domstolen uppgifter för att kunna bedöma vad som är barnets bästa, och den innehåller information om familjens situation, barnets levnadsförhållanden och andra omständigheter som inverkar på avgörandet av ärendet. Barnets och föräldrarnas verkliga livssituation har betydelse i synnerhet när man fattar beslut om barnets umgänge och boende, men ofta också om då det gäller vårdnaden.

Vilka uppgifter som är väsentliga beror på ärendet som utreds och på domstolens begäran. En del av uppgifterna kan samlas in redan före mötena till exempel med hjälp av en blankett för klientuppgifter som skickas till klienten på förhand, och därefter kan man vid behov återkomma till dessa uppgifter och specificera dem under mötena. Föräldrarnas livssituation och förhållanden utreds ur barnets synvinkel. I regel begärs uppgifter om föräldrarna av båda föräldrarna, såvida det inte är oväsentligt med tanke på ärendet som utreds. När bakgrundsuppgifter samlas in och behandlas är det bra att komma ihåg att närma sig saken via **hypoteser**, det vill säga beakta alla eventuella förklaringar till frågeställningarna.

Till exempel om den ena föräldern påstås ha missbruksproblem men föräldern själv inte medger detta, ska man då information inhämtas skaffa såväl information som eventuellt stöder missbruksproblemet som information som stöder alternativa hypoteser. Sådan information kan utöver det föräldern berättat vara till exempel polisregister, uppgifter från hälso- och sjukvården och socialvården. Det är viktigt att de uppgifter som samlats in bedöms neutralt och objektivt. Med andra ord ska man också aktivt söka information som omkullkastar missbruksproblemet.

En alternativ förklaring till påståendet om att den ena föräldern har missbruksproblem skulle till exempel kunna vara att den förälder som framställer påståendet är benägen att tolka sina observationer

av den andra föräldern negativt och gör anmälningar till myndigheterna på basis av sina svartvita åsikter. Det alternativa tillvägagångssättet svarar alltså på frågan ”vad annat skulle kunna förklara iakttagelsen (föräldrarnas påstående om missbruksproblem hos den andra föräldern), om den ursprungliga hypotesen (föräldern har missbruksproblem) inte stämmer?”. Denna alternativa hypotes eller förklaring kan aktivt undersökas till exempel genom att man kontrollerar om den förälder som lagt fram påståendet tidigare har lagt fram påståenden om den andra föräldern som visat sig vara ogrundade.

För att man ska kunna utarbeta bra alternativa förklaringar krävs att man först så konkret som möjligt går till botten med vad allt påståendet eller misstanken grundar sig på. Har den förälder som lagt fram påståendet till exempel upprepade gånger sett den andra föräldern berusad eller är det kanske barnet som talat om saken? Kommer informationen från någon gemensam familjebekant eller har skolan uttryckt sin oro över saken? Om det är barnet som har talat om saken är det viktigt att utreda för vem (en neutral part i fråga om misstanken?), vad (så ordagrant som möjligt, både det barnet säger och genom frågor som ställts till barnet) och i vilket sammanhang barnet har berättat om det.

Om det i en förälders livssituation framkommer sådant som man tror kan påverka föräldrarnas förmåga att fungera som förälder, kan också dessa frågor lyftas fram på ett finkänsligt sätt när man pratar med barnet och utreder barnets åsikt. Det finns ingen enskild omständighet som avgör vad som är bäst för barnet, utan man bör vid övervägandet på ett mångsidigt sätt fästa uppmärksamhet vid olika faktorer, men åtminstone vid barnets säkerhet, barnets egen upplevelse av trygghet tillsammans med båda föräldrarna samt barnets särskilda behov och föräldrarnas förmåga att beakta dem.

Målet är att samla in information för att bedöma vad som är bäst för barnet i fråga om åtminstone följande aspekter på domstolens begäran och beroende på situationen och till den del sakerna inte framgår av domstolens handlingar eller informationen är motstridig eller behöver preciseras:

- **Boendeförhållandena.** Vid utredningen av boendeförhållandena ska uppmärksamhet fästas vid föräldrarnas boendeförhållanden. Väsentliga aspekter är bland annat bostadens läge, storlek, boendets varaktighet, boendeform, bostadens invånare, barnets eget utrymme och beaktandet av barnets behov i bostaden, bostadens läge i förhållande till barnets skola daghem/hobbyer och eventuella andra viktiga observationer från hembesöket.
- **Yrke, arbets- eller studieplats samt den ekonomiska situationen.** Av utredningen bör framgå hur föräldrarnas vardag och tidsanvändning ser ut. Uppgifter som ska utredas är också hur barnets vardag sköts om föräldrarna till exempel har skiftarbete eller arbetar långa dagar.
- **Stabiliteten i livssituationen.** Kartläggning av hur stabil föräldrarnas livssituation är samplaner och mål för framtiden.
- **Hälsotillståndet.** Hur föräldrarnas hälsotillstånd eventuellt påverkar förmågan att ta hand om barnet. Föräldrarnas egen åsikt och vid behov den vårdande instansens utlåtande i ärendet. Barnets hälsotillstånd och hur eventuella hälsofaktorer påverkar barnets vardag. Förmågan att sörja för barnets hälso- och sjukvård.
- **Användning av alkohol och droger och andra beroenden.** Användning av alkohol och droger ska alltid föras på tal med föräldrarna. Väsentlig information om en förälders användning av alkohol och droger kan också fås till exempel från polisregister eller genom hälsoupplysningar. Det är också viktigt att komma ihåg att kartlägga eventuella nya partners användning av alkohol och droger.
- **Eventuella nya parförhållanden/ny familjoch dessa personers förhållande till barnet.**
- **Nätverket av närstående.** Föräldrarnas nätverk av närstående och personer som är viktiga för barnet. Hur föräldern kan stöda förhållandet mellan närståendenätverket och barnet samt förhållandet och kontakten med den andra föräldern.
- **Våld och annan brottslighet.** Det är viktigt att ta reda på om en förälder gjort sig skyldig till sådana lagöverträdelse som har betydelse för vårdnaden, umgänget eller barnets boende. Man utreder också en eventuell vålds- och brottsbakgrund hos nya partner.

- **Kultur och religion.** Föräldrarnas syn på barnets religion och utövande av den samt beaktande av kulturella faktorer i synnerhet i mångkulturella familjer.
- **Växelverkan och anknytning mellan föräldern och barnet.** Föräldrarnas egen syn på sitt förhållande till barnet. Dessutom utreds åsikter hos eventuella myndigheter som känner familjen samt utredarens iakttagelser. Man ska dock vara försiktig med att dra slutsatser utifrån observationerna och komma ihåg att utredningsprocessen är en speciell situation där föräldrarnas och barnets beteende kan avvika mycket från det normala.
- Föräldrarnas **förmåga att svara på barnets behov av vård och omsorg samt föräldrars uppfostringsprinciper.**
- **Barnets dagvård/skola och hobbyer.** Praktiska arrangemang i barnets vardag, var barnets skola/dagvård finns, hur barnet tar sig dit, vem som för och har skött samarbetet/kontakten med skolan/dagvården, barnets vänskapsförhållanden. Barnets hobbyer, den tid de kräver och var de finns. Föräldrarnas inställning till barnets hobbyer och stöd för dem.
- **Barnets klientrelation inom barnskyddet eller det sociala arbetet med familjer.** Barnskyddsrelaterade orosmoment, problem, erhållna stödåtgärder samt engagemang i dessa.

4.3.3 Förmåga att vara förälder och ordna barnets vardag

Delfaktorerna i föräldraskapet kan utredas och bedömas till exempel med hjälp av rollkartan för föräldraskap. Rollkartan har utvecklats av samkommunen för barnskydd i Egentliga Finland. Målet är att få information för att kunna bedöma föräldrarnas förmåga att vara vårdnadshavare och umgängesförälder.

DELOMRÅDE I FÖRÄLDRASKAPET	HUR TILLGODOSER FÖRÄLDERN BARNETS BEHOV?
LÄRA OM LIVET	Lära barnet färdigheter i vardagen
	Lära barnet vad som är rätt och fel samt rutiner och sociala färdigheter
	Fungera som rollmodell
	Förmedla värderingar
	Värna om traditioner
	Uppskatta det som är vackert
LÄRA OM MÄNNISKORELATIONER	Diskutera och lyssna
	Hjälpa vid konflikter
	Uppmuntra
	Acceptera känslor och sätta ord på dem
	Be om och ge förlåtelse
	Stöda självständighet
	Agera opartiskt
Värna om familjens och barnets människorelationer	
GE KÄRLEK	Älska sig själv och ge närhet
	Trösta och visa empati
	Beskydda
	Acceptera och observera det som är gott
SÄTTA GRÄNSER	Garantera fysisk integritet
	Skapa trygghet
	Följa och övervaka regler och avtal, säga nej
	Sörja för dygnsrytmen
	Sätta sina egna gränser
SKÖTA OM	Ge mat
	Ordna med kläder
	Stimulera (lek, hobbyer)
	Trygga vilan (vila och dygnsrytm)
	Använda pengar
	Sörja för renlighet
	Vårda hälsan och sjukdomar
Sörja för utevistelser	

Rollkartan innehåller centrala element för att bedöma hur föräldern kan svara på barnets behov. Man måste också bedöma hur föräldern kan tillgodose barnets särskilda behov. I utredningen ska man i allmänhet också bedöma hur föräldern sköter barnets kontakt med den andra föräldern och andra närstående. Ofta blir man tvungen att bedöma föräldraskapet också med tanke på hur föräldern kan diskutera barnets angelägenheter med den andra föräldern trots att finns konflikter mellan föräldrarna.

4.4 Att beakta våld och andra skadliga upplevelser i utredningen

4.4.1 Hur skadliga upplevelser i barndomen påverkar barnets utveckling

Stora förändringar i barnets liv, exponering för våld, en på annat sätt traumatisk eller kaotisk bakgrund för barnet eller olika somatiska störningar kan leda till förändringar i barnets beteende och att barnet får olika psykiska symtom som riktas utåt eller inåt. Under den senaste tiden har det fästs uppmärksamhet vid skadliga upplevelser under barndomen (adverse childhood experiences, ACEs) och hur de kan hopas och ha en skadlig inverkan på barnets uppväxt och utveckling. Till skadliga upplevelser under barndomen räknas olika typer av våld och försummelse som riktas mot barnet, bevittnande av våld mellan föräldrarna, psykiska problem och missbruksproblem i familjen, en förälders fängelse och annan separation från föräldern (t.ex. på grund av skilsmässa).

Barn till föräldrar som använder mycket alkohol och droger löper en förhöjd risk att uppleva svårigheter under barndomen. En förälders rikliga användning av alkohol och droger kan orsaka brister i den grundläggande omsorgen om barnet, vilket kan påverka barnets hälsa. Brister i övervakningen kan påverka grundtryggheten. Överlag kan det finnas brister i tillgodoseendet av barnets behov på grund av missbruksproblem, vilket i sin tur ökar risken för psykiska störningar.⁸⁵

Undersökningar har visat att det att en förälder har missbruksproblem också har ett samband med att barnet får svårigheter i skolgången och själv använder alkohol och droger på ett skadligt sätt i tonåren. I familjer där föräldrarna har missbruksproblem förekommer dessutom oftare än hos andra långvariga klientrelationer inom utkomststødet och psykiska störningar hos en förälder.⁸⁶ Även långvarig somatisk sjukdom hos föräldrarna kan påverka växelverkan mellan föräldern och barnet och föräldrarnas förmåga att tillgodose barnets emotionella behov.

Olika våldsupplevelser och andra sårbara faktorer i familjen fördelas inte jämnt mellan barnen. En kumulativ karaktär där skadliga barndomsupplevelser anhopas innebär att problem inom ett område (till exempel föräldrarnas missbruksproblem) ökar risken även för andra skadliga upplevelser (t.ex. våld mot barnet). Ju mer skadliga upplevelser barnet har i livet, desto större är risken för olika biverkningar.

Effekterna av skadliga upplevelser i barndomen syns långt in i vuxen ålder i såväl den psykiska som den fysiska hälsan och funktionsförmågan. På individnivå är det ändå viktigt att komma ihåg att det finns många faktorer som påverkar hur skadliga upplevelser i barndomen påverkar ett enskilt barn. Sådana faktorer är till exempel

- de skadliga upplevelsernas karaktär, antal och varaktighet
- barnets ålder
- barnets kön
- stødet från omgivningen och andra skyddande erfarenheter
- ärftliga faktorer, till exempel temperament.

Det är skäl att granska eventuella negativa upplevelser i barndomen, till exempel våldsupplevelser, och barnets övergripande psykiska välbefinnande genom hela utredningen. Förändringar i barnets beteende och karaktären hos eventuella psykiska symptom, hur länge symtomen pågår och variationer i symptomens styrka granskas genom intervjuer med barnet och föräldrarna, bakgrundsmaterial från olika instanser samt vid behov till exempel genom en individuell psykologisk undersökning av barnet.

De som utför utredningsarbetet ska vara försiktiga med att göra starka tolkningar av orsakerna till symtomen, i synnerhet om det inte har gjorts några omfattande hälso- och sjukvårdsutredningar och barnet själv inte berättar om sina upplevelser. Ett enskilt symptom eller en kombination av symptom berättar inte i sig om vad barnet har upplevt. Situationen ser naturligtvis annorlunda ut

⁸⁵ Raitasalo m.fl. 2016

⁸⁶ Ibid.

till exempel om barnet själv kopplar sitt självskadebeteende till exempel till det illamående som våldet orsakat eller till föräldrarnas gräl, eller om den tidsmässiga variationen i barnets symtombild objektivt kan konstateras visa tecken på orsakerna till symtomen.

Å andra sidan bör man då man granskar tidslinjen för symtomen komma ihåg att olika psykiska symtom inte nödvändigtvis börjar genast efter en svår eller traumatisk händelse – symtom som ett barn uppvisar under eller efter en separation kan ha en koppling till upplevelser som inträffat mycket tidigare. Därför ska man då man utreder vad barnets symtom beror på komma ihåg det hypotestänkande som nämndes i början av guiden och i den del som beskriver intervjun med barnet och att systematiskt undersöka alternativa förklaringsmodeller.

Med hjälp av socialt arbete kan man ta ställning till de allmänna förhållandena för barnets sunda utveckling (såsom barnets vardag, föräldrarnas uppfostringspraxis, barnets psykiska och fysiska tillstånd och inläring) och rapportera tecken på oro. I en utvecklingsbedömning inom hälso- och sjukvården används olika psykometriska verktyg: tester, intervjuer och strukturerade observationsmetoder som förutsätter utbildningar som är avsedda för dessa. Till exempel i fråga om ett spädbarn kan undvikande av ögonkontakt vara ett tecken på interaktionsproblem när det gäller barn som hör till riskgruppen på grund av att föräldern har psykiska problem eller missbruksproblem eller det förekommer våld i hemmet. Å andra sidan kan det också vara en utvecklingsrelaterad fråga. Observationen ska beaktas i utredningen, men för att man ska kunna göra en tillförlitlig bedömning av interaktionsförhållandet krävs flera undersökningar, en strukturerad videoobservation och en person som utbildats för att göra en sådan bedömning.

De som utför utredningsarbetet bör förstå att det finns överlappningar mellan beteendeförändringar till följd av en konfliktfylld separation och våldsamt beteende, och detta ska beaktas då slutsatser dras. Barnet kan till exempel få symtom efter att ha tillbringat tid med den ena föräldern, vilket kan vittna om att något som har med den situationen att göra tynger barnet. Man vet att barn i en konfliktfylld separation ofta uppvisar symtom då hen flyttar från det ena hemmet till det andra. Det här är dock ännu inte ett säkert tecken på att barnet skulle utsättas för till exempel våld hos någon av föräldrarna. Ibland kan det vara fråga om en allmän reaktion på en belastande situation eller särskilt på att barnet måste lämna den andra föräldern. Därför ska man fråga parterna direkt om eventuella upplevelser av våld. Att föra våld på tal behandlas i kapitlet Att föra våld på tal.

Det förekommer meningsskiljaktigheter i alla familjer, men meningsskiljaktigheterna behandlas på olika sätt. Långvariga gräl, till exempel kontinuerliga, högljudda gräl eller gräl som innehåller psykiskt våld, påverkar barn negativt precis som egentligt fysiskt våld. Det försvagar förtroendet för vuxna, ökar barnets vaksamhet och leder till olika former av anpassningsbeteenden. Långvariga gräl har en ännu större negativ effekt om barnet binds till grälet – som vittne, skiljedomare eller allierad. Då kan barnet befrias från den tryckta situationen i takt med att den egentliga separationsprocessen framskrider, men å andra sidan kan en utdragen, konfliktfylld process också medföra mer av samma frustrerande ”elände” för barnet.

Rädslor, ångest och humörsymtom, aggressivitet, låg självkänsla eller självskadebeteende hos barn är symtom som i undersökningar förknippats med både våldsupplevelser och konfliktfyllda separationer. Likaså har även andra skadliga upplevelser under barndomen, till exempel psykiska störningar eller missbruksproblem hos en förälder, konstaterats vara förknippade med en förhöjd risk för samma typ av symtom. Ett exempel på problem med att tolka orsaken till barnets symtom eller beteendeförändringar är situationer där barnet uppvisar ett översexualiserat beteende. Det är lätt hänt att detta ses som ett tecken på att barnet utsatts för sexuellt våld, men symtomet har också samband med andra typer av våldsupplevelser eller traumatiska upplevelser och vissa psykiatriska sjukdomar, såsom beteendestörningar. Dessa är betydligt vanligare än sexuellt utnyttjande. Därför krävs det alltid en heltäckande och multiprofessionell utredning och omfattande informationsinsamling för att förstå orsakerna till barnets olika symtom.

I utredningsarbetet beaktas åtminstone följande faktorer som hänför sig till symtom orsakade av våld och separationstvister:

- Skadliga upplevelser i barndomen, till exempel exponering för våld inom familjen, har direkta och långvariga konsekvenser för barnet, och dessa påverkar såväl känslolivet som den sociala och kognitiva utvecklingen.
- Ofta är det svårt att skilja mellan, för att inte tala om att mäta, våldsamma situationer, en störd växelverkan inom familjen i mer omfattande utsträckning och andra riskfaktorer i utredningen av barnets förhållanden.
- Barnet uppvisar inte nödvändigtvis några yttre symtom även om hen lever i stora missförhållanden.
- Det förekommer stora skillnader mellan barn i fråga om beteendeförändringar och psykiska symtom, både när det symtom på våld och symtom i samband med separationer.
- Det finns inget enskilt symtom som är ett specifikt symtom på exponering för våld.
- Det går inte att helt skilja mellan konsekvenserna av våld och kontinuerliga gräl på barnets beteende och psykiska illamående.
- Många av de allmänna psykiska symtomen hos barn och unga är också symtom med anknytning till våld eller direkta anpassningsreaktioner på föräldrarnas separation, om den är mycket konfliktfylld.
- Rädslor, ångest- och depressionssymptom hos barn och unga är så vanliga att det är mycket svårt att koppla dem till en viss orsakande faktor, särskilt utan en omfattande psykologisk bedömning och psykiatrisk undersökning.
- Inom tjänsterna för barn och unga frågas det inte tillräckligt systematiskt om exponering för våld, varvid fenomenet ofta har förbisetts.
- Barn som exponerats för våld använder olika anpassningsmetoder – en del av dessa är skadliga och får till exempel barnen att förneka eller förringa sina våldsupplevelser.

4.4.2 Att identifiera och beakta våld i utredningen

I en familj kan förekomma olika former av våld både före och efter en separation. En separation är redan i sig en betydande riskfaktor för våld i nära relationer.

I lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt åläggs vårdnadshavaren skyldighet att skydda barnet mot alla former av våld mot barnet. Föräldrar och andra vårdnadshavare får inte rikta någon form av våld, dåligt bemötande eller utnyttjande mot barnet. Enligt lagen ska barn också skyddas mot våld mellan partner, eftersom det bevisligen är ytterst skadligt för barnets utveckling, även om våldet inte riktas direkt mot barnet självt.

I nära relationer är psykiskt våld sannolikt den vanligaste formen av våld. Samtidigt kan det vara utmanande att identifiera det, eftersom det ofta är fråga om en långvarig toxisk dynamik och skadligt beteende, till exempel att underkasta, nedvärdera, kontrollera eller ständigt förolämpa en annan person, vilket inte leder till några synliga fysiska skador. Dessutom kan det vara svårt för parterna att identifiera eller själva föra sina upplevelser av psykiskt våld på tal.

Psykiskt våld handlar dock alltid om att skada någon annans psykiska välbefinnande. Psykiskt våld kan till exempel orsaka en motiverad rädsla för en våldsam förälder både hos barnet och hos föräldern, vilket måste kunna skiljas från ett beteende där den ena föräldern undviks i hämnings- eller mobbningssyfte. Av dessa orsaker är det väsentligt att identifiera psykiskt våld och noggrant kartlägga situationen för att kunna bedöma vad som är barnets bästa.

Föräldraalienation – en form av psykiskt våld

En form av psykiskt våld vid separationstvister är att den andra förälderns föräldraskap samt anknytningsrelationen mellan barnet och föräldern saboteras. Detta kallas ofta för föräldraalienation. Detta syns ofta till exempel i form av obefogat förhållande av umgänge och kontakt eller svartmålning av den andra föräldern.

I samma familj kan det förekomma olika typer av våld och alienerande beteenden, till och med från samma person. Samtidigt är det skäl att komma ihåg att det att barnet tar avstånd från en förälder inte alltid är en följd av den andra förälderns beteende, utan kan bero till exempel på våld, försummelse eller på att föräldern i fråga inte tillgodoser barnets utvecklingsbehov. Begreppet föräldraalienation är inexact och delvis kontroversiellt och kan också användas utan grund. Majoriteten av forskarna anser att man hellre borde tala om ett alienerande handlingsätt och beteendemönster, inte om en kombination av symptom eller ett ”syndrom” hos barnet som kan likställas med en diagnos. Förälderns alienerande beteende, tal och

handlingar kan vara medvetna eller omedvetna.

Om ett alienerande beteende som skadar den andra föräldern kan observeras eller om föräldern själv lyfter fram att hen utsätts för ett sådant beteende, ska man alltid fråga föräldern om detta och så konkret som möjligt beskriva vad som avses med detta.

I utredningen är det viktigt att beskriva vad som har observerats och när och om förälderns agerande eller barnets beteende kan förklaras av andra orsaker än alienation. Detta är det enda sättet att bedöma om det är fråga om ett alienerande beteende eller till exempel om ett försök att skydda barnet på grund av en befogad rädsla.

Om barnet utsätts för våld eller hot om våld och detta förklarar den andra förälderns eller barnets agerande, ska begreppet alienation överhuvudtaget inte användas. Det är viktigt, men ofta mycket svårt, att skilja dessa situationer från alienation, och det krävs att man noggrant fördjupar sig i frågan med hjälp av ett så omfattande bakgrundsmaterial som möjligt.⁸⁷ Det handlar heller inte om alienation i situationer där den ena föräldern själv har velat ha mindre interaktion med sitt barn eller där barnet på eget initiativ vill distansera sig från föräldern.

För att trygga barnets säkerhet och skapa sig en uppfattning om situationen är det viktigt att bedöma vilken grad av utmaningar eller risker som anknyter till relationen mellan den distanserade föräldern och barnet. Avviker förälderns agerande från en normal uppfostran och är det skadligt

⁸⁷ https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/digi_etl_vaativa_eroty_2021_sivuttain

för barnet? Har barnet utsatts för äga eller annat psykiskt eller fysiskt våld eller sexuellt våld? Har barnet varit tvungen att bevittna våld mellan föräldrarna? Och hur är barnets upplevelse av trygghet för närvarande? Hur sannolikt är det att våldet och förföljelsen upprepas eller att barnet utsätts?

Det hypotestänkande som presenterades tidigare kan också utnyttjas som hjälpmedel vid bedömningen av påståenden om alienation:

Exempel på hypotestänkande vid alienation:

Utgångspunkt:

Den ena föräldern kan inte träffa barnet även om hen vill och kan göra det.

Påståenden som framförts eller antydningar om alienation:

Exempel: Finns det tecken på att den ena föräldern aktivt förhindrar umgänge, manipulerar barnet mot den andra föräldern eller kommer med ogrundade anklagelser?

Eventuella alternativa förklaringsmodeller i situationen:

Barnet upplever sig ha en genuint svag relation med den andra föräldern, förhållandena hos föräldern är bristfälliga ur barnets synvinkel, allmän eller specifik otrygghet, en enskild och eskalerad konflikt mellan barnet och den distanserade föräldern och så vidare.

Till sist bedömer man alla alternativa förklaringar och diskuterar vilken förklaring som får mest stöd genom de observationer som gjorts. I bedömningen fästs särskild uppmärksamhet vid föräldrarnas och barnets relation under familjelivet och hur den ser ut efter separationen.

Då beaktas parternas besvikelse, bitterhet, hat och eventuellt hämndtänkande i samband med att parförhållandet avslutas, om ett symbiotiskt förhållande till barnet är en eventuell bakomliggande faktor eller om barnet utnyttjas som ett redskap för hämnd.

Fäst särskild uppmärksamhet vid om någon av förklaringsmodellerna får stöd av annat än föräldrarnas egen berättelse, till exempel genom en anteckning av en instans som är neutral i vårdnadstvist eller en annan myndighets observation.

Risken för de allra allvarligaste formerna av våld, såsom brott mot liv eller till och med familjemord, är också förhöjd i samband med en separation, även om sådana fall lyckligtvis är sällsynta. När det gäller en person som har utsatts för våld eller hot om våld ska myndigheten dock bedöma risken för våld och i synnerhet risken för dödsfall och livshotande våld i anslutning till det. Särskilt noggrant ska man bedöma situationer där det förekommer flera olika typer av riskfaktorer samtidigt, såsom tidigare våld, extrem svartsjuka och kontrollerande beteende, missbruksproblem eller psykiska problem hos våldsverkaren samt en akut separationskris.

Den som utför utredningen ansvarar för att föra våldet på tal och utreda familjens situation så att domstolen har möjlighet att beakta våldet då den överväger vilken lösning som är förenlig med barnets bästa. Det är viktigt att utredaren har tillräckliga insikter i våld i nära relationer som fenomen samt dess skadliga inverkan på barnets välbefinnande. THL upprätthåller avgiftsfria webbutbildningar på sin webbplats där man kan fördjupa sina kunskaper om fungerande metoder i anslutning till våld i nära relationer.

4.4.3 Att föra våld på tal

Under utredningsarbetet är det säkrast att föra våldet på tal med båda parterna, vid separata möten. Före mötet är det bra om utredaren försöker skaffa sig förhandsinformation om huruvida det har förekommit våld i familjen. Denna information bidrar till att skapa en helhetsbild av situationen, eftersom det är typiskt att föräldrarnas beskrivningar av familjens verklighet skiljer sig avsevärt från varandra. Man kan fråga om våld direkt och lyssna och kartlägga situationen i lugn och ro. Man måste våga vara modig och ta initiativ och lita på sin egen yrkesskicklighet.

Som stöd för att föra våld på tal och göra en kartläggning har THL utvecklat ett verktyg som finns på webbplatsen, en blankett för screening och kartläggning av närståendevåld. Den lämpar sig också att användas separat med båda föräldrarna i socialnämndens utredningsarbete. Om det visar sig att det har förekommit mycket våld eller att det finns flera riskfaktorer samtidigt, kan man för att bedöma situationen också ta hjälp av checklisten för riskbedömning av våld i nära relationer, Marak, som finns på THL:s webbplats. Vad gäller mötena med barn finns det anvisningar för att fråga om våld i kapitlet Att fråga barnet om våld i denna handbok.

Om våld lyfts upp under utredningsarbetet ska utredaren se till att parterna hänvisas till tjänster enligt behoven. Om läget är akut kan våldsoffret behöva en säkerhetsplan som stöd, och offret och barnen kan hänvisas till ett skyddshem. Även våldsverkaren behöver hjälp och stöd för att få slut på sitt våldsamma beteende. Personen kan motiveras att uppsöka tjänster med låg tröskel, såsom program för att bryta ett våldsamt beteende, eftersom icke-våld är en förutsättning för ett högklassigt föräldraskap.

Andra instanser som har arbetat med familjen, såsom barnskyddet, kan ha mycket information om barnet och familjen till exempel i form av anteckningar. Det är viktigt att bekanta sig med tidigare handlingar och man måste reservera tillräckligt med tid för detta.⁸⁸

Det är skäl att utreda inom vilka tjänster de olika medlemmarna i familjen har varit klienter och be de olika aktörerna om nödvändiga handlingar⁸⁹. Experter och expertutlåtanden bör utnyttjas särskilt i fråga om långvariga och konfliktfyllda separationer, där det också ligger våld i nära relationer eller förföljelse i bakgrunden.

Våldet ska noggrant antecknas som en del av utredningen. Våld i familjen är har betydelse vid bedömningen av barnets bästa och säkerhet. Tydliga fakta, såsom ansökningar om och beviljande av besöksförbud eller domar i brottmål, dokumenteras som sådana. I fråga om påståenden om våld antecknas vem som har framfört påståendet och vad personen har sagt. Det är också mycket viktigt att anteckna vem som är rädd och för vem. Om en person har sökt hjälp på grund av våld, antecknas uppgifter om eventuella servicebesök. Uppgifter om vilka blanketter som använts för att kartlägga våldet och bedöma risken antecknas till väsentliga delar. Om parterna är överens om att våld har förekommit är det viktigt att dokumentera det. Om utredaren upptäcker skador orsakade av våld hänvisas offret till hälso- och sjukvården där nödvändiga undersökningar görs och ärendet förs vidare till polisen för utredning. Om det finns läkarintyg över skadorna antecknas dessa uppgifter. Sekretessbelagda uppgifter om parterna som ska ingå i utredningen förutsätter alltid individuell prövning i varje situation. Detta övervägs i enlighet med barnets bästa, det vill säga man överväger vilka uppgifter som i fråga om just det barnet ska anses vara nödvändiga för att ärendet i fråga ska kunna avgöras eller utredas. Det är bra att vid behov kontakta den domare som behandlar ärendet.

4.4.4 Skillnader mellan en tvist, konflikt och våld: när kan man inte kräva försoning?

I ett parförhållande där våld förekommer råder en förvrängd maktkonstellation mellan förövaren och offret. Maktkonstellationen förblir snedvriden även efter separationen. I situationer där våldsverkaren och den utsatta/offret möts,

kan den som utsatts för våld känna en stark rädsla för förövaren. Offret kan instämma med förövaren och vågar inte uttrycka sin åsikt, eftersom hen är rädd för att det hen säger ska få konsekvenser och för förövarens hat och hämnd. Även om mötessituationen utåt sett är säker kan otryggheten smyga fram konkret efter mötet, till exempel kan förövaren närma sig offret när hen är hemma. Därför ska våldsverkaren och den som utsatts för våld träffas separat.

⁸⁸ Se kapitlet Att inhämta uppgifter för utredningen.

⁸⁹ Se kapitlet Att inhämta uppgifter för utredningen.

Den som gör utredningen måste vara mycket noggrann med att inte genom sitt eget agerande pressa föräldern till ett gemensamt möte efter att våldet har blivit känt. Utredaren ska ha kännedom om våld, dess olika former och fenomen i anslutning till det.

Våldsverkaren kan påverka offrets/den utsattas åsikt genom icke-verbal kommunikation och offret kan snabbt tolka hur hens ord och beteende påverkar förövaren samt aktivera sin rädsla. Också detta är en orsak till att ordna separata möten.

Man bör fästa uppmärksamhet vid vad föräldern berättar om den andra föräldern eller barnet under utredningen. Handlar det mer om den andra föräldern och att svartmåla eller kritisera denne eller om att fundera på vad som är bäst för barnet? Om personen i fråga endast fokuserar på den andra föräldern är det skäl för den anställda att fundera på om det i bakgrunden kan finnas våld i nära relationer, förföljelse eller någon form av tvingande kontroll. Därför är det viktigt att fråga om detta direkt redan i början av processen. Om förövaren förnekar allt våld och anklagar eller svartmålar den som utsatts är situationen utmanande för den utsatta. I sådana situationer kan den som utsatts i extrema fall låta bli att berätta om sina våldsupplevelser, eftersom de tolkas som svartmålning och förtal.

I undersökningar har vårdnadstvister indelats till exempel enligt följande:

- 1) barnet har två jämbördiga föräldrar som vill ha ett beslut av en utomstående i ärendet, det vill säga ”oavgjorda tvister” (50 %)
- 2) psykosociala tvister (41 %)
- 3) patologiska tvister eller high conflict-tvister (9 %)⁹⁰.

De allra mest krävande separationssituationerna är sådana där det utöver den egentliga tvisten om vårdnaden och umgänget även förekommer vanvård av barnet och traumatisering, våld eller hot om våld, misstankar om sexualbrott och till och med risk för familjemord.

Ovan nämnda indelning av vårdnadstvister har förtydligats ytterligare i projektet Turvassa (I säkerhet) (2019–2021), som genomfördes av Förbundet för mödra- och skyddshem⁹¹. I utredningsarbetet bör man således identifiera när det är fråga om 1) en separationsvist med två jämbördiga föräldrar, 2) en långvarig konflikt på hög nivå (high conflict), där det förekommer psykosociala problem och barnet dras med i konflikten, och när det är fråga om 3) en separationssituation med hög risk (high risk) där våldet eller hotet om våld, den tvingande kontrollen och förföljelsen fortsätter även efter separationen⁹². I utredningsarbetet är det viktigt att identifiera våldets olika uttrycksformer och deras skadliga inverkan på barnets utveckling och beakta dessa i bedömningen av relationerna mellan föräldrarna och barnet. Man bör använda korrekta våldsrelaterade termer och vid behov kalla fenomenet för våld.

Våldsupplevelser får aldrig förringas eller nonchaleras eftersom de är den utsattas upplevelser. I synnerhet psykiskt eller instrumentellt våld eller trakasserier och förföljelser som sker via barnet är ofta svåra att bevisa. Fenomenen blandas också ihop och därför bör man i utredningsarbetet sträva efter att identifiera och beakta skillnaderna mellan bland annat alienerande beteende, tvingande kontroll, vårdnadsvist och våld. Varje fenomen har sina egna särdrag och konsekvenser. En vårdnadsvist kan i sig vara en del av en spiral av våld och psykiskt våld i samband med denna (se Hautanen 2010). En vårdnadsvist kan också lyfta fram våld som inletts tidigare eller förvärra våldet, eller så kan våldet börja först i samband med tvisten.

Vid ”oavgjorda tvister” finns de bästa förutsättningarna att hitta en lösning som är förenlig med barnets i ett medlingsförfarande. En förlikning kan inte förutsättas efter att det framkommit att det finns våld med i bilden. Om den som utsatts för våld/offret ändå vill medla, ska de yrkesutbildade personerna försäkra sig om att detta är personens genuina önskemål och om säkerheten. I situationer där det inte finns några hinder för medling eller avtal är utredaren skyldig att stödja föräldrarna att komma överens om saken, om det finns förutsättningar för det. Den centrala och primära utgångspunkten i lagstiftningen är dock att ett ärende som gäller vårdnaden om barn och umgängesrätt framför allt ska avgöras i enlighet med barnets bästa.

⁹⁰ Auvinen (2006)

⁹¹ Vaitomaa m.fl. (2021)

⁹² https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/digi_etl_vaativa_eroty_2021_sivuttain

4.5 Närvaro av ett biträde och en stödperson till en part

Enligt förvaltningslagen får en part anlita ett ombud och biträde i ett förvaltningsärende. Vid behov kan utöver parterna även en stödperson för den ena eller båda parterna närvara vid mötet. Parterna ska dock först samtycka till att stödpersonen närvarar vid det gemensamma mötet.

Om biträdet eller stödpersonen i utredningssituationen uppträder olämpligt eller stör utredningsarbetet kan man diskutera saken med föräldern och föreslå att det för föräldern och i synnerhet för det barn som eventuellt är med på mötet kan vara lättare att uppnå en genuin och naturlig interaktion med dem som utför utredningsarbetet om det inte finns andra personer på plats. Detta kan också stöda utredningsprocessens kvalitet.

Ett ombud eller biträde omfattas av tystnadsplikt. Biträdet får inte olovligen avslöja konfidentiell information som en förälder har anförtrott hen för att sköta ärendet. Detsamma gäller också andra personer som på uppdrag eller i övrigt är med och sköter en förälders ärende.

4.6 Främjande av likabehandling och kultursensitivitet

Även om föräldrarna ska behandlas jämlikt i utredningsprocessen uppstår det ibland situationer där föräldrarna i princip är i en mycket ojämlig ställning i förhållande till varandra. Den ena förälderns underordnade ställning kan vara förknippad med till exempel sämre språkkunskaper eller socioekonomisk situation eller en kombination av flera olika faktorer. Detta bör beaktas även i utredningsarbetet. På diskrimineringsombudsmannens webbplats finns material som stöd för att identifiera sådana diskrimineringsgrunder som kan leda till att den ena parten missgynnas till exempel i myndighetsärenden.⁹³ Enligt diskrimineringslagen (1325/2014) är myndigheterna skyldiga att främja likabehandling. Myndigheterna ska inom sitt eget verksamhetsområde bedöma hur likabehandling tillgodoses till exempel vid beredning och beslutsfattande.

När man arbetar med personer med funktionsnedsättning ska myndigheten och den privata aktör som tillhandahåller tjänster genomföra nödvändiga rimliga anpassningar för att rätten till jämlika social- och hälsovårdstjänster för personer med funktionsnedsättning ska tillgodoses i enskilda situationer. Enligt lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården har klienten rätt att få socialvård av god kvalitet och gott bemötande utan diskriminering från den som lämnar socialvård. Klienten ska bemötas på ett sätt som inte kränker hans människovärde samt respekterar hans övertygelse och integritet.

När socialvård lämnas ska klientens önskemål, åsikt, fördel och individuella behov samt modersmål och kulturella bakgrund beaktas.⁹⁴

Med begreppet kulturell kompetens avses att alla människor oberoende av kulturell härkomst respekteras och att en icke-diskriminerande atmosfär byggs upp och värnas om i samhället. Det innebär också att tjänster ordnas, tillhandahålls och är tillgängliga så att de olika behoven hos människor med olika bakgrund beaktas.

Kulturell kompetens hos yrkesutbildade personer byggs upp genom information, kännedom, färdigheter, möten och motivation gällande kulturer, varvid egna sedvanor och värderingar i den egna kulturen speglas mot sedvanor och värderingar i andras kulturer.

Med kultursensitivitet avses interaktionsfärdigheter med respekt för kulturella skillnader hos yrkesutbildade personer och att värdesätta både verbal och icke-verbal kommunikation vid möten mellan yrkespersoner och klienten så att båda parterna har rätt att ge uttryck för sin egen kultur och bli godkända och hörda utifrån den. Med kultursensitivitet avses vilja, förmåga och sensitivitet att förstå människor med annan härkomst.

Ett kultursensitivt förhållningssätt och skraddarsydda tjänster är ett sätt att öka förtroendet för myndigheterna och de tjänster som samhället erbjuder.

Enligt språklagen har en person rätt till tolktjänster om personen inte kan finska eller svenska eller inte kan bli förstådd på grund av sin funktionsnedsättning eller sjukdom⁹⁵. Den myndighet som har

⁹³ <https://syrjinta.fi/sv/framsida>

⁹⁴ Lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården, 4 §

⁹⁵ Språklagen (423/2003)

beställt tolken betalar de kostnader som tolkningen medför, eftersom lagen ålägger myndigheten att ordna yrkestolkning vid behov.

I utredningsarbetet kan främjande av likabehandling innebära att man ser till att en tolk anlitas på behörigt sätt vid mötena. Arbete med hjälp av tolk kräver vana, men inga specialkunskaper. En yrkestolk reserveras alltid då man inte har något gemensamt språk med barnet eller parten. Även i fråga om tolkar måste man se till att tolken inte är jävig i förhållande till parten.

Ett kultursensitivt förhållningssätt innebär att personen i utredningsarbetet bemöts individuellt och att man eventuellt reserverar en lite längre besökstid och använder ett tydligare språk i samband med handledning. Man kan fråga en förälder som flyttat till Finland från ett annat land om personens kultur, seder och värderingar i stället för att göra antaganden. Det är bra att komma ihåg att den som kommer från en annan kulturell bakgrund kan ha svårt att sätta ord på sina upplevelser även om hen använder tolk. Det lönar sig därför att vara så öppen och tålmodig som möjligt i utredningsarbetet.

Via en tolk fås ett gemensamt språk

Före tolkningen	I tolkningssituationen					
 <p>Beställ alltid en tolk då det inte finns ett gemensamt språk med klienten.</p>	 <p>Bekanta er med arbete via tolk och den egna organisationens praxis för att boka en tolk.</p>	 <p>Välj i första hand en tolk med yrkes- och universitetsexamen.</p>	 <p>Förverkliga klientens önskemål om tolk i mån av möjlighet.</p>	 <p>Boka en dubbelt så lång tid för mötet.</p>	 <p>Föredra i första hand tolkning på plats i mentalvårdsärenden.</p>	 <p>Du som är yrkesutbildad, kom ihåg att berätta för klienten om tolkens roll</p>

 Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin laitos

www.thl.fi/sv/web/in/vandring-och-kulturell-mangfald

 TURVAPAIKKA-, MAAHANMUUTTO- JA KOTOUTTAMISRAHASTO
Rahasto on osa Euroopan unionin tukia.

5. Att utreda barnets åsikt och intervjua barnet

5.1 Vad innebär delaktighet, utredning av åsikt och hörande?

Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, som förnyades 2019, betonar starkt barnets delaktighet i ärenden som gäller vårdnaden om barnet och umgängesrätten. Med barnets delaktighet avses allmänt att man lyssnar på barnets åsikter och synpunkter och att barnets åsikt aktivt beaktas i olika skeden i beslutsfattandet. Barnets delaktighet är inte detsamma som självbestämmanderätt, som innebär rätt att själv fatta beslut.⁹⁶

I 11 § i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt behandlas barnets delaktighet i ett ärende som gäller vårdnaden om barnet och umgängesrätten. Barnets egna önskemål och åsikter ska utredas och beaktas i ett ärende som gäller vårdnad och umgängesrätt, såvida detta är möjligt med beaktande av barnets ålder och utvecklingsnivå. Detta innebär som minst att föräldrarna diskuterar med barnet och förmedlar informationen till domstolen eller den socialnämnd som fastställer avtalet.⁹⁷ Barnets rätt att bli hörd är en rättighet, inte en skyldighet⁹⁸. Eftersom barnet inte är part i vårdnadstvisten har hen ingen självständig juridisk talan. Hörandet är ett tillfälle för barnet att uttrycka sina **önskemål** och **åsikter**. Det är också barnets möjlighet att berätta om sin egen situation och sina tankar.

Med **hörande** avses juridiskt antingen att personen får föra talan i ärendet och har partsställning, varvid personen i fråga ska höras i enlighet med förvaltningslagen eller bestämmelserna om rättegångsförfarande. Hörande kan å andra sidan också innebära att barnet hörs informellt i samband med olika funktioner, till exempel i skolan eller inom barnskyddet.⁹⁹ När en utredning görs är barnet inte part och har ingen talan, så hörandet av barnet är inte ett hörande som är en del av förfarandet.

När man överväger vilken vikt barnets åsikt ska ges är centrala faktorer barnets förutsättningar att bilda en åsikt, det vill säga förmågan att fatta beslut, den information barnet fått som stöd för att bilda sig en åsikt, noggrant övervägande samt att barnet fått uttrycka sin vilja utan tvång och påtryckningar. Syftet är inte att via barnet utreda till exempel sanningsenligheten i föräldrarnas påståenden, utan att ge barnet en genuin möjlighet att berätta om sina åsikter och önskemål¹⁰⁰.

Utgångspunkten är att barnet hörs i samband med utredningen, men det kan också göras i domstol. Det kan vara ändamålsenligt att höra barnet i domstol till exempel om det har gått tid från det att barnet hördes inom socialväsendet eller om förhållandena har förändrats efter det. Om utredningen endast behövs för att höra barnet, är det i allmänhet lämpligare att barnet hörs i domstol.¹⁰¹

Vid bedömningen av huruvida det är nödvändigt att höra barnet i domstol bör man beakta att det kan ha varit möjligt att höra barnet redan i tidigare skeden samt den utgångspunkten att hörandet i ett tvistemål mellan föräldrarna ofta är belastande för barnet. Till ett barns genuina delaktighet och möjlighet att bli hörd hör att barnet också har möjlighet att avstå från att bli hörd och berätta om sina åsikter.¹⁰² Barnet ska också informeras om att föräldrarna får veta vad barnet har berättat.

Det är skäl att beakta att barnet kan känna sig otrygg i sällskap av den förälder som har varit våldsamt. Detta kan vara fallet även om barnet inte direkt har utsatts för våld. Därför är det viktigt att utifrån barnets synvinkel identifiera och beakta följderna av exponering för våld.

⁹⁶ Pajulammi (2014)

⁹⁷ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 11 § 1 mom.; RP 88/2018 rd 98 Se kapitlet Grunden för barnets rättigheter. ⁹⁹ Pajulammi (2014), 143

¹⁰⁰ Tolonen & Linnanmäki, 199

¹⁰¹ RP 88/2018 rd

¹⁰² LaUB 12/2018 rd

Att utreda barnets åsikter

Att utreda barnets åsikt är mycket mer än att höra barnet i ärendet. Det är särskilt viktigt att i så stor utsträckning som möjligt samla in uppgifter om barnets och familjens situation (se Föräldrarnas och barnets livssituation) och vid behov så tydligt som möjligt precisera i vilka frågor barnets åsikt behövs (vilka är utredningens mål och vad domstolen har begärt att ska utredas). Barnets berättelse ska alltid ställas i relation till frågeställningen, de bakgrundsuppgifter som samlats in och familjens situation (t.ex. Karttunen, 2010). Med andra ord klarnar inte barnets åsikt med en intervju.

Vid bedömningen av helheten ska barnets ålder, utvecklingsnivå och de behov som utvecklingsnivån medför beaktas både i samband med hörandet och vid utarbetandet av bedömningen i mer omfattande utsträckning. Därför är det viktigt att de anställda som gör utredningen har möjlighet att om de så önskar konsultera en expert på utvecklingspsykologi. I praktiken innebär det här också att barnets röst görs hörd i bedömningen genom att barnets utvecklingsbehov lyfts fram i beslutsfattandet, även om barnet inte själv kan sätta ord på dem under intervjun.

Ur ett utvecklingspsykologiskt perspektiv är barnets båda föräldrar i regel viktiga för barnet. Kännetecknande för vissa utvecklingsskeden är att barnet i högre grad tyr sig till den ena föräldern. Det här innebär dock inte att den andra föräldern inte skulle vara viktig för barnet eller att föräldrarnas roller i detta avseende inte skulle kunna ändras i fortsättningen. Eftersom barnet oftast känner lojalitet gentemot båda föräldrarna kan detta visa sig genom motstridigheter i barnets berättelse, till exempel beroende på vem som för barnet till ett tillfälle, hos vilken av föräldrarna barnet intervjuas eller vilken av föräldrarna som just då lever starkare i barnets tankar. På grund av detta och med tanke på opartiskheten är det bra att fråga barnet om samma teman och frågor en gång till så att barnet förts av eller varit hemma hos båda föräldrarna, så att man kan bedöma om det som barnet berättar förändras avsevärt beroende på vem som står barnet nära fysiskt och psykiskt vid tidpunkten för intervjun.

5.2 Hur genomförs intervjun med barnet?

Barnets åsikt ska utredas så finkänsligt som möjligt även i samband med utredningen. Vid utredningen iakttas 11 § i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, som gäller utredning av barnets åsikter när ett ärende som gäller vårdnad och umgängesrätt avgörs. Enligt lagen ska barnets utvecklingsnivå beaktas och utredningen får inte göra att förhållandet mellan barnet och föräldrarna blir lidande. Syftet med utredningen av barnets åsikt och förfarandet i anslutning till utredningen ska redogöras för barnet. Det är särskilt viktigt att berätta vilka följder barnets åsikt får och att det inte är barnets ansvar att fatta beslut.¹⁰³

Särskilt äldre barn ska informeras om att de också har möjlighet att bli hörda direkt i domstol. Om barnet vill bli hörd i domstol, ska detta antecknas i utredningen.¹⁰⁴

Utgångspunkten är att man alltid diskuterar med barnet personligen när utredningen görs, om detta är möjligt med beaktande av barnets ålder och utvecklingsnivå och barnet samtycker till samtalet. Ett samtal är inte nödvändigt om det är uppenbart onödigt. Det kan vara onödigt till exempel om det endast är fråga om en ändring av barnets vårdnadsform eller om domstolen endast har begärt en utredning av vissa begränsade frågor.¹⁰⁵

Utredningen av barnets åsikter och önskemål görs inte separat från det övriga utredningsarbetet, utan är en del av den övriga processen och övervägandet. Innan barnet hörs i samband med utredningen ska ärendet diskuteras med föräldrarna. Arbetstagaren avgör om det behöver ordnas en eller flera träffar. Om föräldern inte vill medverka till att barnet hörs, informeras föräldern om att detta antecknas i utredningen och att det kan påverka beslutsprövningen.

Det är viktigt att informera barnet om processen på ett sätt som motsvarar barnets åldersnivå. Här spelar ofta föräldrarna en nyckelroll, eftersom de känner sina barn bättre än myndigheterna. De

¹⁰³ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 11 § 2 mom.; RP 88/2018 rd

¹⁰⁴ RP 88/2018 rd

¹⁰⁵ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 16 § 3 mom.; RP 88/2018 rd

som utför utredningen bör sträva efter att stödja föräldrarna så att de berättar för barnet om tvisten på barnets nivå redan innan barnet själv träffar utredarna. Barnets föräldrar borde före barnets första möte med utredarna berätta för barnet varför en utredare besöker deras hem och vad den sak man vill höra barnets åsikt om har att göra med. Utredarnas uppgift är sedan att försäkra sig om att barnet är villig att framföra sin åsikt och hur det sker i praktiken.

Det är viktigt att skydda barnet från föräldrarnas vårdnadstvist. Detta framhävs särskilt i situationer där en förälder försöker styra barnet utifrån sina egna syften, det vill säga påverka barnets åsikt.

5.3 Innehållet i utredningen av barnets åsikt

Allmänna frågor som ska utredas tillsammans med barnet är i synnerhet barnets förhållande till båda föräldrarna och andra viktiga människor, barnets psykiska och fysiska hälsa, utvecklingsnivå i förhållande till åldern, barnets åsikter och önskemål samt i vilken mån barnet har varit delaktigt i konflikten och hur den har påverkat barnet. Dessutom ska man vid hörandet oftast beakta olika frågeställningar, som det finns alternativa förklaringsmodeller för. Därför utgår också beredningen av hörandet av barnet från hypotestänkande.¹⁰⁶

För att kunna besvara begäran är det viktigt att börja med att göra klart för sig vad som ska utredas (domstolens begäran och frågor), vilka frågor som behöver utredas och vilka hypoteser som kan bildas kring dessa. Om det till exempel har ställts frågor eller framförts påståenden om en förälders missbruksproblem eller psykiska problem eller våldsamhet, ska varje tema beredas omsorgsfullt innan barnet hörs. Det är också skäl att fundera på och planera vilka teman som kan utredas genom intervjuer med barnet och vilka som i sin tur kräver mer information från andra håll (t.ex. om förälderns psykiska problem).

En annan central utgångspunkt för att höra barnet är öppna frågor. När man till exempel utreder hur förälderns psykiska problem påverkar föräldrskapet ska man diskutera frågan med barnet genom att ställa öppna frågor om barnets relation till föräldern, vad de gör tillsammans, vad som är roligt med föräldern och vad som inte är roligt och så vidare. I slutet av intervjuerna kan man efter noggrant övervägande ställa mer direkta frågor om temat. Om temat utreds genom slutna frågor (till exempel ”är pappa ibland skrämmande?” eller ”verkar mamma ofta ledsen?”) leder eller styr de barnet att svara enligt frågeställarens förhandsantaganden och de svar man får är då mindre tillförlitliga.

Den primära metoden för att utreda barnets åsikt via barnet är en intervju med barnet. Intervjuer med barn har undersökts mycket i en straffrättslig kontext: hur får man så mycket information som möjligt av barnet utan att intervjuarens förhandsantaganden och slutna frågor leder barnet och därmed förvränger barnets berättelse?

Karen Saywitz och Lorinda Camparo¹⁰⁷ har sammanställt de viktigaste fynden vad gäller intervjuundersökningar med barn till rekommendationer till personer som gör utredningar. Ett bra finskt verk är Sauli Hyvärinens och Tarja Pösös (2018) bok *Lasten haastattelu lastensuojelussa*, där de också går igenom de viktigaste principerna för intervjuer med barn inom barnskyddet.

Nedan finns en genomgång av Saywitz och Camparos tio rekommendationer:

1. Skapa ett privat utrymme som är lämpligt med tanke på barnets ålder och där det inte finns några onödiga störande faktorer. Det är viktigt att utrymmet är så lugnt som möjligt och att där inte finns några störande faktorer (till exempel leksaker) som drar till sig barnets uppmärksamhet och leder bort uppmärksamheten från diskussionen. Se till att också du själv har uppmärksamheten på barnet och samtalet: stäng telefonen och spela vid behov in samtalet¹⁰⁸ så att du inte behöver fokusera på att göra anteckningar. Se till att ni är i ett utrymme där ni kan vara ensamma utan att någon avbryter. Undersökningar har visat

¹⁰⁶ Läs mer i kapitlet Föräldrarnas och barnets livssituation/Allmänt

¹⁰⁷ Saywitz & Camparo 2010.

¹⁰⁸ Se kapitlet Att spela in intervjun.

att andra människors närvaro (t.ex. en förälder, ett syskon eller en far- eller morförälder) väsentligt påverkar barnets berättelse. Försök därför att träffa barnet ensam.

2. Förklara syftet med samtalet och de olika parternas roller med beaktande av barnets åldersnivå. Barnen har mycket bristfällig förståelse för rättssystemet. De fyller luckor i informationen med missförstånd, självanklagelse och en ökad eller orealistisk rädsla som förhindrar en öppen kommunikation. Genom att förklara processen och olika personers roller för barnet kan man minska missförstånd, rädslor och ångest. Man bör till exempel berätta för barnet att domaren är den person som fattar beslutet och som har i uppgift att vara rättvis och beakta allas önskemål, i synnerhet barnets. Dessa förklaringar ger också en grund till de öppna frågor som man ställer barnet (t.ex. ”Kommer du att tänka på något som domaren borde veta?”) samt till varför intervjuaren frågar om barnets familj, föräldrar och saker som är viktiga för barnet.

3. Skapa en objektiv och neutral atmosfär där man lyssnar på och respekterar barnet utan påtryckningar. Gör klart för barnet att hen är expert på sitt eget liv och att du är intresserad av just barnets åsikter, tankar och känslor. Undvik att ställa föräldrarna mot varandra i dina frågor och gör klart att du vill höra och att du tål både positiva och tråkiga saker. Undersökningar har visat att det är lättare för barn att berätta om tråkiga saker när de får bekräftelse för sina positiva upplevelser (”Det där låter som ett trevligt minne.” ”Det låter som om ni hade roligt med pappa där.”)

4. Skapa kontakt med barnet utan att leda barnet. Då du bygger upp kontakten är det bra att vänja barnet vid att intervjuas, det vill säga att du frågar så lite som möjligt och att barnet är den som berättar så mycket som möjligt. Ge alltså barnet tillräckligt med tid (10–20 sekunder) för att svara på din fråga innan du ställer en annan fråga eller övergår till nästa tema. Undvik att pressa barnet. Om barnet inte börjar prata med dig, ta upp saken till diskussion. Säg till exempel: ”Tycker du att det känns svårt att prata med mig? Finns det något jag kan göra för att göra det lättare för dig?”

5. Lyssna på barnet och ge barnet stöd att berätta. Stöd barnets försök att berätta (”Du lyssnar väldigt uppmärksam. Du är så bra på att berätta.”), men fokusera inte på att stöda innehållet i barnets berättelse. Var också försiktig så att du inte uppmuntrar barnet endast när hen berättar sådant som stöder dina förhandsuppfattningar. Undersökningar har visat att när intervjuaren får förhandsinformation som påverkar hens uppfattning om vad som hänt barnet är intervjuarens frågor mer ledande och kan därför eventuellt förvränga det barnet berättar. Sträva efter att förhålla dig neutralt till det barnet berättar. Utred alternativa hypoteser samtidigt som du håller dina eventuella förhandsantaganden som förvränger barnets berättelse i styr.

6. Använd ett språk och begrepp som motsvarar barnets utvecklingsnivå. Det uppstår lätt problem och missförstånd om man ställer barnet frågor som är för komplicerade ur ett språkligt perspektiv om abstrakta begrepp som barnet ännu inte förstår. Barn svarar ofta på frågor som de inte förstår och ofta berättar de inte själva när de inte förstår. Därför är det särskilt viktigt att frågorna och ämnena anpassas till barnets utvecklingsnivå.¹⁰⁹

7. Gå igenom reglerna för diskussionen och förväntningar. Undersökningar har visat att tillförlitligheten i det barnet berättar ökar om man går igenom och övar på reglerna¹¹⁰ för diskussionen innan den egentliga intervjun inleds. När man tillsammans med barnet har

¹⁰⁹ Se Saywitz 2010 och dess bilaga 2.

övat på att berätta noggrant på förhand svarar barnet också utförligare på frågorna under den egentliga intervjun.

Enligt undersökningar är följande regler viktigast att gå igenom med barnet:

- anvisa barnet att berätta så exakt och utförligt som möjligt och kom överens om att man endast talar sanning
- ge barnet tillåtelse att svara ”jag vet inte”
- ge barnet tillåtelse att säga ”jag förstår inte”
- ge barnet tillåtelse att korrigera intervjuaren om denne har uppfattat något fel
- berätta för barnet att intervjuaren inte känner till dessa saker utan därför frågar barnet om dem och uttryckligen är intresserad av barnets åsikt.

8. Diskutera teman med anknytning till beslutsfattandet öppet och utförligt. Börja fråga om temat genom öppna frågor som uppmanar barnet att berätta så utförligt som möjligt om sina förhållanden. När du till exempel utreder barnets hemförhållanden – hur kaotiska förhållandena är eller, å andra sidan, hur förhållandena stöder barnens vardag – ska du be barnet berätta så mycket som möjligt om vad som händer hemma. Be barnet berätta om hur det går till när hen vaknar tills hen går till skolan och från att hen kommer från skolan tills hen går och lägger sig. Det här uppmuntrar barnet att berätta om sina egna praktiska erfarenheter hemma i stället för att direkt ta ställning till föräldrarnas färdigheter som fostrare. Ställ därefter preciserade frågor¹¹⁰: ”Hur vaknar du i tid?”, ”Hur tar du dig till skolan?”, ”Vem gör morgonmål?”, ”Vad äter du till morgonmål?”. Be barnet berätta om både fördelar och nackdelar med båda alternativen. Om barnet starkt tar ställning för eller väljer en sida, fråga barnet vad som får hen att tänka så här. Om du måste be barnet att ta ställning mellan två alternativ, gör det i slutet av intervjun först efter att du redan har bett barnet berätta om sina förhållanden genom mer öppna frågor. Utred motstridigheter mellan barnets berättelse och andra informationskällor genom att öppet förundra dig över saker och ting (”Vad tycker din bror om det?” ”Varför tänker din mamma så?”).

9. Ställ öppna frågor och uppmuntra barnet att berätta fritt. Frågorna kan uppfattas som ett kontinuum där de detaljer som intervjuaren har framför finns i den ena (ledande) änden de detaljer barnet lyfter fram i den andra (icke-ledande) änden. Frågor där intervjuaren ger information till diskussionen kan potentiellt leda barnets svar och snarare återspegla intervjuarens uppfattning, som har utformats till exempel på basis av den ena förälderns påståenden eller intervjuarens egna förutfattade meningar och attityder. När barnet berättar om en händelse (t.ex. om en situation som berör bestraffning eller omsorg), be barnet beskriva situationen (”Berätta vad som hände”). Uppmuntra barnet att precisera sin berättelse genom att be hen berätta mer om saken (”Berätta mer”, ”Vad hände sen?”, ”Vad hände före det?”, ”Nu förstår jag inte...”). Be barnet precisera det hen berättat tidigare (”Du sa att mamma/pappa blev arg... berätta om det”). Undvik slutna ja/nej-frågor och välj frågor som kan besvaras utförligt. Hjälプ barnet att precisera vissa handlingar och ageranden (”Hur visste du att mamma/pappa var arg?”, ”Vad sa och gjorde hen som fick dig att tänka så?”).

10. Undvik att leda barnet. I synnerhet barn under skolåldern är benägna att ledas av vuxnas frågor eftersom de antar att vuxna vet mycket mer om saker och ting än de själva gör. Äldre barn, till exempel tonåringar, kan däremot vara benägna att falla för sociala påtryckningar. Undvik alltså påtryckningar som ”Du får fortsätta leka/spela efter att du berättat för mig vad som hände hos mamma” eller ”Också din syster berättade för mig att pappa blev arg”. Undvik att belöna barnet för vissa innehåll (”Så bra att du berättar för mig om vad

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid.

pappa gjorde”) och undvik även värdeladdade ställningstaganden (”Mamma borde inte ha gjort så. Det var fult gjort”).

Det rekommenderas att en anställd som ofta intervjuar barn för utredningar fördjupar sina kunskaper om dynamiken i ledande frågor så att hen kan använda sig av en bättre intervjuteknik och minimera de förvrängande effekter som ledande frågor medför. Detta kan ske till exempel genom en separat utbildning i intervjuteknik för socialarbetare inom barnskyddet¹¹².

Det mest tillförlitliga sättet att utreda barnets åsikt via barnet är att intervjua barnet rätt. Detta kräver att barnet har en viss språklig mognad och färdighetsnivå. Barns utveckling är i viss mån individuell: en del utvecklas snabbare än andra. Grovt taget kan ett cirka fyra år gammalt barn på ett tillförlitligt sätt berätta om sina egna erfarenheter, förutsatt att barnet intervjuas på rätt sätt (se ovan nämnda tio punkter).

I synnerhet när det gäller yngre barn finns det ofta ett tryck på att utreda deras åsikter med andra (mer kreativa) metoder, såsom att observera leken, tolka teckningar, använda Nallekort eller observera interaktionen mellan barnet och föräldern.

Även om dessa metoder kan ha ett tydligt och motiverat användningsändamål i en klinisk och terapeutisk kontext, förknippas de med betydande risker när det handlar om socialnämndens utredningar (och brottsutredningar). Det största problemet är att metoderna är starkt tolkningsbara, varvid den anställdas egna förväntningar kan färga slutsatserna avsevärt.

Om man till exempel upptäcker att barnet är reserverad när hen leker med mamman kan det finnas flera orsaker till barnets beteende: den nya platsen kan kännas främmande för barnet, barnet kan ha sovit dåligt natten innan eller så kan mamman ha bekymmer som förhindrar henne från att till fullo vara närvarande i situationen. Även om själva observationen är korrekt och beskriver förhållandet mellan barnet och föräldern också på ett mer allmänt plan (t.ex. att relationen mellan barnet och föräldern verkar vara återhållsam i bedömningsituationen), finns det inga tydliga bevis som gör att man kan dra slutsatser av observationen, till exempel om färdigheterna i föräldraskap eller dess inverkan på barnet. Inom socialväsendet görs därför inga egentliga interaktionsbedömningar och barnets lek observeras inte.

En enskild situation eller allmän minnesbild?

Under intervjun kan barnet lyfta fram två typer av minnesbilder av sina upplevelser: minnesbilder som är specifika för händelsen, det vill säga bundna till en viss tid och plats, eller allmänna, så kallade schemabaserade minnesbilder. De senare anknyter till situationer där flera liknande händelser skapar en typ av allmän minnesstruktur i minnet, det vill säga ett schema eller ”skript”. Denna generalisering omfattar till exempel ett typiskt agerande och objekt med anknytning till händelserna, såsom en beskrivning av vad som vanligtvis händer när föräldrarna strider eller hurdana barnets och föräldrarnas simhallsbesök i allmänhet är.

I socialnämndens utredningar kan man söka minnesbilder som baserar sig på både enskilda händelser och scheman. Man bör dock komma ihåg att schemabaserade beskrivningar försämrar möjligheterna att få en exakt uppfattning om olika enskilda situationer. En del frågeställningar som typiskt är centrala för intervjun är sådana att det finns skäl att söka så exakta händelsebeskrivningar som möjligt och inte nöja sig med allmänna beskrivningar. Intervjuaren kan med sina frågor påverka hur de minnesbilder som barnet producerar ser ut.

¹¹² Exempel på utbildningar som ger fördjupning i tekniker för att intervjua barn: specialutbildning i brottsundersökningar där barn är inblandade (Lapsirikostutkinnan erityiskoulutus), specialutbildning i intervjuer av barn (Lapsen haastattelun erikoistumiskoulutus) samt utbildningen Barn och våld: hörande och bemötande av samt stöd för barnet och familjen i barnskyddsarbetet. Fortbildning för socialarbetare som arbetar med barnfamiljer och inom barnskyddet och deras närmaste chefer (Lapset ja väkivalta: lapsen ja perheen kuuleminen, kohtaaminen ja tukeminen lastensuojelutyössä. Täydennyskoulutus lapsiperheiden ja lastensuojelun sosiaalityöntekijöille ja heidän lähiesihenkilöilleen 2021–2022), som är under planering https://thl.fi/documents/10531/2851931/Barnahus-hankkeen+lastensuojelukoulutus_esite.pdf/cd06ceb0-405e-f960-a5c4-3a2062a023ed?t=1617082768615

Exempel

Målet är att utreda föräldrarnas uppfostringspraxis i konfliktsituationer.

Barnet producerar en schemabaserad beskrivning: ”Pappa/mamma blir alltid arg på mig och skriker massor och låser in mig på mitt rum.” → det är skäl att precisera barnets berättelse via enskilda händelsebeskrivningar.

I den här situationen kan intervjuaren be barnet berätta om till exempel:

a) den senaste gången (När skrek pappa/mamma senast på dig och låste in dig?

→ Berätta vad som hände, från början till slut.)

b) en gång som barnet minns väl (Vad är en sådan gång som du minns särskilt väl?

→ Berätta om den.)

5.4 Att fråga barnet om våld

När ett barn tillfrågas om våld eller misstankar om våld gäller samma principer som för intervjuer med barn i allmänhet.¹¹³

När temat våld utreds måste man först fundera på utgångspunkterna: har det framförts påståenden eller misstankar om våld (Vem? Varför har man misstankar? osv.) eller utreds saken på ett mer allmänt plan? Därefter ska hypoteser som är specifika från fall till fall fastställas för utgångspunkterna. Till exempel om den ena föräldern har framfört påståenden om våld, vad annat skulle kunna förklara den framförda misstanken om våld, om inget våld har skett.¹¹⁴

Man kan börja med öppna frågor kring temat genom att be barnet berätta om sin familj och sina föräldrar: ”Vad gör du med pappa/mamma? Vad är roligt med mamma/pappa? Vad är inte roligt med mamma/pappa?” Om barnet nämner till exempel ”skrik” eller berättar att ”det inte är roligt när pappa/mamma blir arg” preciseras barnets berättelse genom att be barnet berätta allt om det. Om barnet inte har berättat något som tyder på illabehandling kan man fråga om vilka regler som gäller i pappans och mammans hem samt vad som händer om man inte lyder pappa eller mamma eller bryter mot reglerna.

Om barnet säger något som tyder på missförhållanden spinner man vidare på barnets berättelse. Om barnet till exempel säger ”nå då får man straff” ber man barnet berätta allt om det och frågar eventuellt vilka andra straff som används i hemmet. Som sista tema kan man ännu fråga hurdan pappa/mamma är då hen är arg (”Vad säger eller gör hen då?” ”Hur vet man att pappa/mamma är arg?”). När man frågar om våld ska man undvika ledande frågor (t.ex. ”Har någon slagit dig hemma?”), även då barnet inte har sagt något som tyder på våld i ovan nämnda frågor. Om man vet att barnet har berättat om våld för en utomstående, i fråga om misstanken neutral aktör (t.ex. skolans hälsovårdare), kan man genom noggrant övervägande till sist föra ämnet på tal genom att ”osäkert” fråga om saken (t.ex. ”Jag förstod att du hade nämnt något om att någon luggat dig till skolhälsovårdaren? Berätta om det.”).

Utredarna är skyldiga att vid behov göra en barnskyddsanmälan och polisanmälan om misstanke om våld mot barnet.¹¹⁵

5.5 Att höra ett barn med funktionsnedsättning

Om man känner till eller misstänker att det barn som ska intervjuas har särskilda behov eller att barnets språkliga utveckling eller interaktionsfärdigheter i övrigt är omogna till exempel på grund av barnets unga ålder, är det skäl att utreda barnets förmåga att på ett tillförlitligt sätt berätta om sina upplevelser redan före mötet med barnet. Här finns det också skäl att med låg tröskel konsultera

¹¹³ Läs mer i kapitlet Hur genomförs intervjun med barnet?

¹¹⁴ Läs mer i kapitlet Föräldrarnas och barnets livssituation

¹¹⁵ Barnskyddslagen, 25 § 1 mom. och 3 mom. Mer information: <https://thl.fi/sv/web/handbok-for-barnskyddet/arbetsprocesser/barnskyddsanmalan> och <https://thl.fi/sv/web/handbok-for-barnskyddet/arbetsprocesser/skyldighet-att-anmala-vald-mot-barn>.

aktörer med utvecklingspsykologisk kompetens, till exempel en psykolog vid en rättspsykologisk och -psykiatrisk enhet för barn och unga, inom barnpsykiatri eller familjerådgivningen.

Också på webbplatserna för Autism Finland¹¹⁶ och förbundet för personer med intellektuell funktionsnedsättning Kehitysvammaliitto¹¹⁷ finns material som stöder kommunikationen. Det är också bra att utreda barnets sätt att interagera och barnets språkliga utveckling hos de aktörer som bäst känner barnet och som arbetar med barnet i barnets vardag. Viktiga informationskällor är utöver föräldrarna daghemmet och skolan.

Det lönar sig att utreda barnets färdigheter genom mycket konkreta frågor som anknyter till barnets vardag, till exempel genom att fråga hurdan barnet är i växelverkan med andra barn och vuxna, hur barnet förhåller sig till främmande vuxna, hur barnet förstår anvisningar som getts (till exempel när gruppen lär sig en ny lek, uppstår det lätt missförstånd och måste anvisningarna upprepas för barnet oftare än för andra jämnåriga) och hur barnet förmår berätta om till exempel vad hen gjort under föregående veckoslut (får man en tydlig bild av vad barnet gjort, måste man tolka och gissa sig till vad barnet menar, får man en känsla av att barnet överdriver eller hittar på saker osv.). Det är också bra att utreda barnets förmåga att berätta om sina upplevelser under en intervju genom att göra en övningsintervju med barnet innan man kommer till själva saken. Under övningsintervjun uppmuntras barnet att berätta om något som är roligt för barnet och det är samtidigt ett sätt att skapa kontakt.

¹¹⁶ https://www.autismiliitto.fi/pa_svenska/tillganglighet

¹¹⁷ <https://www.kehitysvammaliitto.fi/pa-svenska/>

6. Bedömning av den information som erhållits i utredningen

6.1 Bedömning av barnets bästa som utgångspunkt

Domstolens avgörande och genomförandet av och innehållet i utredningen utgår från att barnets bästa tillgodoses. 1 och 2 § i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt behandlar fastställandet av barnets bästa i ett ärende som gäller vårdnad och umgängesrätt. Målen för barnets vårdnad, boende och umgängesrätt behandlas i kapitlet Vårdnad om barn, boende och umgängesrätt.

Vid avgörandet av ett ärende som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt bedömer domstolen hur barnets bästa tillgodoses i förhållande till ovan nämnda mål för vårdnaden och umgängesrätten i varje enskilt fall.

Bedömningen av den information som samlats in i utredningen fokuserar således på de omständigheter som domstolen särskilt har bett att ska bedömas. Den som gör utredningen utnyttjar de handlingar, utlåtanden och anteckningar som gjorts om mötena och bildar sig en uppfattning om saken.

Föräldrarnas förhållanden och färdigheter samt agerande som förälder kan vara olika i förhållande till barnets bästa. Det är viktigt att den som gör utredningen tydligt redogör för sin egen bedömning av hur båda föräldrarnas agerande syns i barnets liv på ett sätt som svarar mot barnets behov. Barnets bästa kan lyftas fram i bedömningen genom att man strävar efter att se på saken ur barnets synvinkel och öppnar upp den. Man fäster till exempel uppmärksamhet vid hur konkret föräldern kan svara på barnets behov, hur växelverkan mellan barnet och föräldern ser ut och så vidare.

6.2 Att bedöma hörandet av barnet

Barnets önskemål och åsikt är en faktor som påverkar bedömningen av barnets bästa: barnets vilja är inte alltid barnets bästa. Det kan finnas en konflikt mellan barnets egen vilja och behovet av skydd, och dessa bör avvägas sinsemellan. Barnets rätt att känna sig delaktig i ärendet stöds av att man motiverar för barnet varför man har avvikit från barnets åsikter och önskemål.

I bedömningen av hörandet av barnet beaktas också om barnet kan bilda en oberoende åsikt eller om barnet instämmer i föräldrarnas åsikt. Barnets möjligheter att bilda en genuint egen åsikt påverkas också av under vilka förhållanden åsikten har bildats. Detta kan också påverkas av vem som följer med barnet till mötet.

Av innehållet i och motiveringen till barnets åsikt kan man dra slutsatser om vilka funderingar åsikten grundar sig på. En del barn kan mycket självständigt bilda sig egna oberoende uppfattningar, andra är sämre på det. Om barnets berättelse är mycket konsekvent och motiverad oberoende av omständigheterna eller vem som för barnet till hörandet, är risken för att barnets åsikt påverkas ("manipulation") mindre. Å andra sidan, ju mer inkonsekvent och ensidig barnets berättelse är, desto större är risken att barnets åsikt påverkas. Om barnet till exempel berättar att den ena föräldern är perfekt medan den andra har många brister, kan det leda till misstankar om att åsikterna inte är äkta. Bedömningen kan också förtydligas av att föräldrarnas och barnets åsikter jämförs sinsemellan. En förälder kan även oavsiktligt påverka barnets åsikter och önskemål. Barnet kan till exempel känna empati mot en förälder i kris. Därför är skillnaden mellan en genuin åsikt och en "manipulerad" åsikt långt ifrån alltid tydlig.

Barnets möjlighet att uttrycka sina genuina åsikter påverkas också av hur förtroligt barnet förhåller sig till den vuxna som utreder barnets åsikt. Ett enda möte är i allmänhet inte tillräckligt för att skapa ett förtroligt förhållande och det kan vara nödvändigt att träffa barnet flera gånger. Behovet påverkas dock av ärendets art och omfattning samt hur stressande barnet upplever mötena.

Det är skäl att dokumentera frågorna och barnets svar så autentiskt som möjligt¹¹⁸. De som gör utredningen kan dra slutsatser av dem, men innehållet i diskussionerna måste ändå beskrivas. Man måste skilja på vad barnet sagt och utredarnas tolkning av det.

¹¹⁸ Se kapitlet Dokumentation av intervjun med barnet.

Vid bedömningen av hörandet av barnet är det skäl att undvika att överskatta observationer som gjorts på basis av ett enda samtal. Man bör sträva efter att skapa sig en större bild på basis av många informationskällor under en längre tid. Ett samtal med barnet ger en glimt av barnets situation i just det ögonblicket och representerar inte nödvändigtvis barnets förflutna, framtid eller ens barnets tankar och känslor i det ögonblicket.

Ett litet barns svar kan återspegla det som hände i väntrummet några minuter tidigare. Ett äldre barns svar kan formuleras för att skydda en i barnets ögon utsatt förälder i stället för att representera barnets egen åsikt i ärendet. Man ska alltid sträva efter att bekräfta och spegla barnets berättelse mot all annan information som samlats in. Det bör också observeras att flera myndigheter kanske redan har hört barnet före utredningen.

6.3 Att dra slutsatser

I lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt föreskrivs inte att socialnämnden ska ge ett utlåtande eller förslag till avgörande. Det viktigaste i själva sluthandlingen är att den beskriver fakta och omständigheter. Utredningen ska dock innehålla ett förslag till avgörande jämte motiveringar, om ett sådant starkt framgår under arbetets gång. Även utan ett tydligt ställningstagande bör för- och nackdelarna med alternativen till lösningar övervägas ur barnets synvinkel, särskilt i så kallade jämnstarka situationer. Domstolen är dock inte bunden av förslaget till avgörande.

När utredningen skrivs är det skäl att beakta om domstolen i sin begäran om utredning har gett anvisningar om att lämna ett förslag till avgörande eller om den enbart vill ha en utredning. Man kan trots begäran låta bli att dra en slutsats om det inte är möjligt att ta ställning utifrån utredningen. Då rekommenderas det att man i utredningen anger varför det inte är möjligt att ta ställning.

I slutsatserna ska tyngdpunkten ligga på faktorer som är centrala för barnet. I utredningen är det möjligt att i egenskap av sakkunnig ta ställning till hur föräldrarnas agerande eller beteende eventuellt påverkar barnet och till exempel vilka skador dessa kan medföra för barnet.

Det är mänskligt att göra olika fel i beslutsfattandet och i det utredningsarbete som föregår det. Människor fastnar i vissa tankar, stärker sina förhandsuppfattningar och låter känslorna påverka sina beslut även om de strävar efter objektivitet och neutralitet. Sådana fel framhävs i komplicerade beslutsprocesser där det inte finns några enkla och tydliga svar. Därför är det viktigt att man är medveten om dessa faktorer som potentiellt snedvrider beslutsfattandet och att man försöker minimera deras inverkan.

Leslie Drozd¹¹⁹ har beskrivit hur fel i beslutsfattandet kan påverka utredningar om vårdnaden om barn och hur de kan undvikas och minimeras. Ett sådant verktyg är hypotestänkandet. Det strukturerar hela utredningsprocessen, från att frågeställningarna bearbetas i början till att information samlas in och från intervjun med parterna till slutsatserna och ställningstagandena.

Målet är att vara så transparent som möjligt i beslutsfattandet och slutsatserna. Med andra ord måste utredaren skriva ut vad hen har kommit fram till sitt eget ställningstagande. Vad gäller hypotestänkandet innebär detta att alla de faktorer som talar för och emot ställningstagandet skrivs ut. Om observationerna är så motstridiga att det inte är möjligt att göra ett tydligt ställningstagande, är det viktigt att klart och tydligt redogöra också för detta.

¹¹⁹ Drozd (2014)

7. Dokumentation av utredningsarbetet

7.1 Anteckningar

Efter möten görs anteckningar om diskussionen, hörandet av barnet och observationer. Vid pararbete är det vanligt att den ena gör anteckningar under mötena. Det görs separata anteckningar för varje möte och i anteckningarna antecknas deltagarna, mötets tema och innehåll. Information och observationer om växelverkan mellan barnet och föräldern antecknas så noggrant som möjligt.

För aktörer inom socialvården har utarbetats en handbok om dokumentation och arkivering i Kanta-tjänsterna inom socialvården¹²⁰. Enligt den är socialnämndens handlingar från utredningsarbetet inte klienthandlingar inom socialvården, så de sparas inte i klientuppgifterna utan i det elektroniska ärendehanteringssystemet.

Strukturerna för forbundna handlingar inom de familjerättsliga tjänsterna finns i tjänsten Sosmeta¹²¹. Socialnämndens utredning är inte en sådan klienthandling inom socialvården, utan en domstolshandling. Därför finns inte handlingsstrukturen för utredningen i tjänsten. Bifogad till denna handbok finns en struktur på rekommendationsnivå som utarbetats av handbokens författare. I strukturen utnyttjas en struktur som tidigare sammanställts av sakkunniga vid THL.

God praxis

Parternas, särskilt föräldrarnas samt beroende på ålder och utvecklingsnivå också barnets, delaktighet ökar om de har möjlighet att läsa det de berättat i skriven form. Då kan utredaren kontrollera om det som parten berättat har förståtts rätt.

7.2 Dokumentation av intervjun med barnet

7.2.1 Att spela in intervjun

Man bör separat för varje barn överväga om det är nödvändigt att spela in intervjun och hur detta i så fall påverkar hur hörandet förlöper. Det viktigaste är dock att frågorna och svaren dokumenteras och antecknas så autentiskt som möjligt i utredningen. Om barnet inte har hörts ska orsakerna till att barnet inte hörs anges i utredningen.

En ljudinspelning kan göras om det är motiverat med tanke på allas rättsskydd. Det finns flera grunder som talar för en ljudinspelning: människan minns särskilt dåligt samtal och intervjuaren kan fokusera på växelverkan, frågorna och svaren i stället för på anteckningarna. Inspelningen gynnar alla parter rättsskydd om det till exempel senare framförs att barnet har utsatts för påtryckningar eller ledande frågor.

Barn är sällan nervösa på grund av att diskussionen spelas in. Det är viktigt att man vid upptagningen berättar för barnet att föräldrarna eventuellt ser eller hör ljudinspelningen. Även föräldrarna ska vara medvetna om detta. Enligt erfarenheter från videoinspelningar kan en videoinspelning orsaka extra problem.

När det gäller upptagningar ska man beakta till exempel förvaringen av upptagningarna och partens rätt att få upptagningar med stöd av offentlighetslagen samt rätten till information. En part har med stöd av offentlighetslagen rätt att hos den myndighet som behandlar ärendet ta del av en myndighetshandling som kan eller har kunnat påverka behandlingen. Var och en har rätt att få uppgifter om sig själv och en minderårig som hen har vårdnad om ur en myndighetshandling.

¹²⁰ THL 2021. <https://yhteistyotilat.fi/wiki08/display/JULSOSK>

¹²¹ <https://sosmeta.thl.fi/sosmeta-publish-ui/document-definitions/list/search?documentServiceTaskId=80ac3840-f96c4d32-8b02-d46576ce9bc0&documentSocialServiceId=&serviceProcessId=&documentSubjectId=&documentTypeId=&documentStatus=latest>

Man har dock inte rätt att få uppgifter till exempel om utlämnandet av uppgifter skulle strida mot barnets bästa eller något annat synnerligen viktigt enskilt intresse¹²². Barnets bästa kan även tyras till exempel om utlämnandet av uppgifter skadar förhållandet mellan barnet och föräldrarna. Det kan vara fråga om annat äventyrande av enskilt intresse till exempel när en förälder kan utsättas för våld eller hot om våld. Denna bestämmelse gäller även ljud- och videoupptagningar som innehas av myndigheterna.

Föräldrarna kan inte förbjudas att fotografera eller spela in möten med utredarna. Utredarna kan inte återropa integritetsskyddet. Inspelningar kan inte heller förhindras på grund av barnets integritetsskydd. Föräldrarna ska dock beakta – och det är bra att berätta för dem – att upptagningen inte får publiceras eller göras tillgänglig för utomstående, eftersom detta kränker de anställdas och barnets rätt till privatliv.¹²³

7.2.2 Dokumentation av utredningen av barnets åsikt

I samband med att barnet hörs antecknas frågor, svar och observationer till de delar som är betydelsefulla med tanke på ärendet. De metoder och verktyg som använts beskrivs och syftet med dessa beskrivs. Man beskriver också på vilket sätt de har använts och vad de har producerat. Barnets berättelse beskrivs neutralt och utan tolkning.

Observationer om barnets beteende antecknas särskilt om de strider mot hörandet. Saker som är osäkra dokumenteras så att det tydligt framgår att de är osäkra och vid behov lyfts olika hypoteser fram (t.ex. ”Barnet var tyst och dämpad under mötet... det förblev oklart... föräldern som följde med barnet berättade att barnet före mötet hade sagt... kan det bero antingen på att... eller på att...”).

7.3 Att avslöja sekretessbelagd information i socialnämndens utredning

I utredningen och rättegången i ärendet får också sekretessbelagda uppgifter avslöjas med tillämpning av bestämmelserna om sekretess och utlämnande och erhållande av sekretessbelagda uppgifter i lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården.¹²⁴

Den som ordnar eller lämnar socialvård får lämna ut uppgifter ur en sekretessbelagd handling oberoende av klientens eller dennes lagliga företrädarens samtycke till en domstol eller någon annan myndighet. En förutsättning är att utlämnandet är nödvändigt på grund av ett barns intresse eller ett synnerligen viktigt allmänt eller enskilt intresse. Bestämmelsen gäller ärenden där en socialvårdsmyndighet har lagstadgad rätt eller skyldighet att anhängiggöra ett ärende eller delta i behandlingen eller verkställigheten av ett anhängigt ärende genom att ge ett utlåtande eller en utredning eller på något annat motsvarande sätt.¹²⁵ I 19 § i lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården finns en hänvisning till offentlighetslagen, vars 26 § 1–2 mom. gör det möjligt för myndigheten att lämna ut uppgifter till exempel om en klientrelation inom socialvården eller hälso- och sjukvården om en uppgift behövs till exempel med anledning av en myndighets skyldighet att lämna ut uppgifter.

Utredningen kan alltså innehålla sekretessbelagd information. Alla faktorer som främjar ett avgörande som är förenligt med barnets bästa måste lyftas fram i utredningen. Det är viktigt att utredningen innehåller alla faktorer som är väsentliga med tanke på barnets bästa och uppgifterna får inte väljas ut så att de styr domstolens avgörande. Informationskällorna ska anges.

Utgångspunkten för rättegångshandlingarnas offentlighet är att en part har rätt att ta del av även sekretessbelagda handlingar. En parts kontaktuppgifter ska hållas hemliga om avslöjandet

¹²² Offentlighetslagen, 11 § 1–2 mom., 12 §

¹²³ EOAK/2276/2013, <https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/2276/2013>

¹²⁴ Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt, 16 § 5 mom. och dess hänvisning till lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården, 18 § 1 mom., 19 § och 27 § 2–4 mom.

¹²⁵ Lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården, 18 § 1 mom.

av dem skulle äventyra partens säkerhet, intressen eller rättigheter.¹²⁶ I övrigt får parterna alltså kännedom om även sekretessbelagda uppgifter om den andra parten som antecknats i utredningen, eftersom de är rättegångshandlingar.

När sekretessbelagda uppgifter om en part fogas till utredningen ska man dock enligt det som nämnts ovan överväga vilka uppgifter som är väsentliga för bedömningen av barnets bästa i ärendet i fråga.¹²⁷ Uppgifterna får dock inte avgränsas för mycket, utan domstolen ska få överväga uppgifternas betydelse för avgörandet. Parterna får inte för utomstående röja sekretessbelagda uppgifter om andra parter som de fått genom en domstolsbehandling eller utredning.¹²⁸

¹²⁶ Lagen om offentlighet vid rättegång i allmänna domstolar (370/2007) 12 § 1 mom. 1 punkten, som innehåller en hänvisning till offentlighetslagen, 11 §. Se även kapitlet Spärrmarkeringens inverkan.

¹²⁷ Riksdagens biträdande justitieombudsmans avgörande EOAK/2831/2016 gällde socialmyndighetens prövning av ett överlämnande av hälsouppgifter om den andra föräldern till domstolen via en utredning. <https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/2831/2016>

¹²⁸ Offentlighetslagen 23 § 2 mom., lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården, 15 § 2 mom.

8. Att skriva en utredning

När mötena har hållits och de begärda uppgifterna har erhållits sammanställs de och den ansvariga arbetstagaren skriver en utredning antingen själv eller tillsammans med sitt arbetspar. Om den ansvariga arbetstagaren har skrivit utkastet ensam läser arbetsparet utredningen och gör nödvändiga korrigeringar och tillägg.

En betydande del av tiden går åt till att skriva den egentliga utredningen. Utredningen jämte bilagor ska vara så kortfattad som möjligt och fokusera på det väsentliga. Det är bra att komma ihåg att utredningens primära syfte är att komplettera rättegångsmaterialet, inte att till exempel bedöma eller redogöra för en tvist mellan föräldrarna.

Språket inom det sociala området skiljer sig från det juridiska språket och domstolen förstår inte nödvändigtvis alla dess nyanser, särskilt inte om saker och ting har uttryckts otydligt. I utredningen är direkta uttryck önskvärda. Domstolen känner till föräldrarnas yrkanden och grunderna för dessa, eller så kommer de i vilket fall som helst till domstolens kännedom senast vid rättegången. Därför är det onödigt att anteckna krav i utredningen.

Utöver det föräldrarna berättar samlas uppgifter in från olika myndigheter och aktörer¹²⁹. Det väsentliga är att det av utredningen tydligt framgår varifrån vilken information kommer: är det fråga om information som parten har berättat, information från andra myndigheter eller arbetstagarens egen åsikt. Arbetstagarens egna iakttagelser och synpunkter ska öppnas upp tydligt så att det framgår vad de grundar sig på.

I utredningen antecknas alla observationer så tydligt och konkret som möjligt samt på vad varje observation baserar sig. Om det råder osäkerhet kring observationerna ska detta också anges. Det är också viktigt att ta ställning till hur observationen påverkar frågeställningen. Till exempel i fråga om psykiska problem hos en förälder är det bra att tydligt beskriva från vilka informationskällor uppgifterna härstammar och slutligen ta ställning till hur problemet påverkar barnets välbefinnande och personens förmåga att fungera som förälder. Om man inte kan säga något om dess inverkan på föräldraskapet, anges även detta tydligt.

Innan utredningen skickas till domstolen är det bra om också utredarens chef läser utredningen och vid behov framför sina kommentarer och eventuellt diskuterar ärendet med de anställda. På grund av den omfattande mängden informationen i arbetet och bedömningen av denna är det krävande att skriva en utredning. Därför är det bra att utredningen ännu läses av en annan person inom organisationen, vanligtvis en chef som inte har medverkat i den egentliga utredningen.

¹²⁹ Läs mer i kapitlet Att inhämta uppgifter för utredningen

Källor

Litteratur

- Aaltonen, A.-K. (2009). *Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa*. Edita, Helsinki.
- Auvinen, M. (2006). *Huoltoriidat tuomioistuimissa: sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asian-tuntijana*. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.
- Drozdz, L. (2014). *Using Decision Trees in Complex Custody Evaluations*.
<http://lesliedrozdz.com/lectures/usingdecisiontreesAFCCseattle.pdf>
- Karttunen, R. (2010). *Isän ja äidin välissä. Lapsen kuulemisen psykologinen kehys huolto- ja tapaamisriidoissa*. Tampere University Press.
- Nielsen, L. (2013). *Shared residential custody: A recent research review*. *American Journal of Family Law*, 27, 61–72, 123–137.
- Pajulammi, H. (2014). *Lapsi, oikeus ja osallisuus*. AlmaTalent, Helsinki.
- Raitasalo, K. & Holmila, M. & Jääskeläinen, M. (2016). *Vanhempien päihdeongelmista aiheutuvat haitat lapselle*. Teoksessa Holmila, M. & Raitasalo, K. & Tigerstedt, C. (toim). *Sukupolvien sillat ja kasvamisen karikat – vanhemmat, lapset ja alkoholi*. Helsinki: THL. <https://www.julkari.fi/handle/10024/131418>
- Saywitz, K. & Camparo, L. (2010). *Interviewing Children in Custody Cases: Implications of Research and Policy for Practice*. *Behavioral Sciences & the Law*. 2010 Jul-Aug;28(4):542–62.
- THL (2021). *Lapsen elatus ja huolto sekä vanhemmuuden selvittäminen 2020*. Tilastoraportti 31/2021. <https://thl.fi/fi/tilastot-ja-data/tilastot-aiheittain/lapset-nuoret-ja-perheet/lapsen-elatus-ja-huolto>
- Tolonen, H. & Linnanmäki, K. (2020). *Uudistunut lapsenhuoltolaki*. Alma Talent ja Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Turunen, J. (2015). *Shared physical custody and children's experience of stress*. *Journal of Divorce & Remarriage* 58.5 (2017): 371–392.
- Vaitomaa, J. & Muukkonen, T. & Rautio, S. (2021). *Vaativan erotyön käsikirja. Ensi- ja turvakotien liiton käsikirja 6*.
https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/digi_etl_vaativa_erotyo_2021_sivuttain

Författningar och andra officiella källor

- Förordningen om vårdnad om barn och umgängesrätt (556/1994)
- Äktenskapslagen (234/1929)
- Riksdagens biträdande justitieombudsmans avgörande EOAK/2059/2/03
- Riksdagens biträdande justitieombudsmans avgörande EOAK/2276/2013
- Riksdagens biträdande justitieombudsmans avgörande EOAK/2831/2016
- Riktlinjer från Europarådets ministerkommitté för ett barnvänligt rättsväsende. Europarådet 2010.
- GREVIO. Baseline Evaluation Report Finland. 2019. Förvaltningslagen (434/2003)
- Regeringens proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring av lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt och till vissa lagar som har samband med den RP 88/2018 rd.
- Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt (361/1983)

Lagen om ändring av lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt trädde i kraft den 1 december 2019. Social- och hälsovårdsministeriets Kommuninfo 5/2019.

https://valtioneuvosto.fi/documents/1271139/11628549/Kuntainfo_5-2019_sv_verkko-on.pdf/6a0d46b0-5967-25b9-bb15-a9c2fba6558c/Kuntainfo_5-2019_sv_verkkoon.pdf?t=1566200200000

Lagen om offentlighet vid rättegång i allmänna domstolar (370/2007) Lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården (812/2000)

Lagen om yrkesutbildade personer inom socialvården (817/2015) lagen om offentlighet i myndigheternas verksamhet (621/1999)

Lagen om befolkningsdatasystemet och de certifikattjänster som tillhandahålls av Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata (661/2009)

Lagutskottets betänkande om regeringens proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring av lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt och till vissa lagar som har samband med den LaUB 12/2018 rd.

Barnskyddslagen (417/2007) Socialvårdslagen (1301/2014)

THL:s föreskrift om grunderna för specifikation av åtkomsträttigheter (THL:s föreskrift 1/2020). https://thl.fi/documents/920452/8304082/foraldrad_+THL_Foreskrift_1-2020_Grunderna_for_specifikation_av_atkomstrattigheter_till_klientuppgifter_inom_socialvarden.pdf/2d38ba59-6f00-a8dd-8e5e-7ce44293319d?t=1639652788319

Diskrimineringslagen (1325/2014)

FN:s barnrättskommittés allmänna kommentar nr 12 (2009) om barnets rätt att bli hörd, CRC/C/GC/12. Svensk översättning på Sveriges barnombudsmans webbplats

<https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/barnkonventionen/allmanna-kommentarer/allman-kommentar-nr-12.pdf>

FN:s barnrättskommittés allmänna kommentar nr 14 (2013) om barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa, CRC/C/GC/14. Svensk översättning på Sveriges barnombudsmans webbplats

<https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/barnkonventionen/allmanna-kommentarer/allman-kommentar-nr-14.pdf>

FN:s konvention om barnets rättigheter (FördrS 59–60/1991)

Bilaga 1. Utredningens uppbyggnad

SOPPA-arbetsgruppens rekommendation om utredningens uppbyggnad. Som grund har använts den tidigare rekommendationen till struktur för en utredning som getts av den expertgrupp som koordinerades av THL (<https://sosmeta.thl.fi/sosmeta-publish-ui/document-definitions/aaa862cc-1fd-4ad4-9395-5103e1ddd989/definition>).

FÄLTETS NAMN	Nivå 1	Nivå 2
MOTTAGARE	Den domstol som begärt utredningen	
PARTER	Föräldern/föräldrarna	
	Vårdnadshavaren/vårdnadshavarna	
	Annan/andra	Annan person som ansökt om umgängesrätt
		Person för vilken vårdnad vid sidan av eller i stället för en förälder/föräldrarna söks
BARN		
UPPGIFTER I BEGÄRAN OM UTREDNING	Domstolens diarienummer	
	Datum då begäran inkommit	
	Övriga uppgifter i begäran om utredning	
	Innehåll i begäran om utredning	
PERSONER SOM HÖRTS ELLER VARS UPPGIFTER UTRETTS MED ANLEDNING AV BEGÄRAN OM UTREDNING	Namn	
	Relation till barnet eller roll i ärendet	
	Organisation, om det är fråga om en yrkesutbildad	
BEREDNING AV UTREDNINGEN	Beskrivning av beredningen av utredningen, till exempel att den har gjorts i par.	
MÖTEN	Med vem har möte ordnats, när, var, deltagare	
INSTÄLLDA MÖTEN	Tidpunkter och orsak till inhiberingen	
FAMILJENS BAKGRUND OCH NULÄGE EFTER SEPARATIONEN	En kort beskrivning av familjens bakgrund och nuvarande situation efter separationen, till exempel vem som håller barnet hos sig och umgängesarrangemang.	
BESKRIVNING AV BARNET/BARNEN	Beskrivningar av föräldrar och andra personer som känner barnet	
HÖRANDE AV BARNET/BARNEN	Hur barnets synpunkter och åsikter har utretts	Var, när
	Vad barnet har berättat och vilka observationer som har gjorts om barnet	
FÖRÄLDRASKAP OCH UPPFOSTRINGSPRINCIPER	Beskrivning av hur båda föräldrarna har fungerat som barnets vårdnadshavare, fostrare och vårdare samt hur de kommer att agera i dessa roller i fortsättningen. Samarbetet mellan föräldrarna samt stödet för när- eller distansföräldraskap kan också beskrivas.	
RELATION MELLAN BARNET OCH FÖRÄLDERN	Beskrivning av till exempel arbets- eller studieplatsen, arbetstider, den ekonomiska situationen, boende, hobbyer, nätverk eller hälsotillståndet.	

FÄLTETS NAMN	Nivå 1	Nivå 2
FÖRÄLDRARNAS FÖRHÅLLANDEN	Boende	
	Hälsotillstånd, bland annat ett eventuellt missbruksproblem	
FÖRÄLDRARNAS SYNPUNKTER JÄMTE MOTIVERINGAR		
ÖVRIGA MYNDIGHETERS OCH YRKESUTBILDADE PERSONERS SYNPUNKTER	Även uppgifter som begärts från andra aktörer och uppgifter om begärda handlingar och vad som framgår av dem	
SLUTSATSER JÄMTE MOTIVERINGAR		
DATUM		
UPPRÄTTAD AV		
BILAGOR		

Bilaga 2. Intervjustomme för utredning av barnets åsikt

Det finns ännu ingen undersökt information om vilken intervjustomme som fungerar bäst när barnens åsikt utreds i samband med en utredning. Denna första version grundar sig således på bästa forskningsresultat och klinisk erfarenhet av vad som hjälper barn att berätta om sina upplevelser i motsvarande utredningssituationer. Vad gäller vetenskaplig grund baserar sig stommen på Powells och Brubachers (2020) artikel ”The origin, experimental basis, and application of the standard interview method: An information-gathering framework” och Saywitz och Camparos (2010) forskningsrön och rekommendationer gällande intervjuer med barn i samband med vårdnadstvister.

Denna stomme innehåller förslag på vilka faser och huvudteman det är bra att inkludera i intervjun med barnet samt exempel på hur man kan formulera frågor till barnet. Det är dock viktigt att komma ihåg att alla utredningar är olika och att man måste förbereda sig noggrant inför intervjun genom att fundera på de frågor om vilka utredning begärts samt hypoteser i frågeställningarna. Stommen är i första hand skriven med utredarna i åtanke, men den lämpar sig också för till exempel domare som hör ett barn i domstolsbehandlingen.

Den kontaktskapande fasen

Syftet är att skapa en atmosfär som gör det lättare för barnet att berätta. Ett barn som känner sig avslappnad och trygg och som litar på intervjuaren berättar mer sannolikt om sina angelägenheter för intervjuaren. Man kan främja en bra atmosfär till exempel genom att försäkra sig om att barnet har det bra. ”Behöver du gå på toaletten innan vi börjar? Är du törstig?” Målet är att skapa en god samarbetsrelation som främjar berättandet. Intervjustilen ska vara empatisk men neutral.

Det är bra att skapa kontakt genom att be barnet berätta om sig själv (till exempel ”Vad tycker du om att göra? ... Berätta om det!”) och om saker som känns roliga för barnet (till exempel ”Vad tycker du om att göra på fritiden?”). Man kan också motivera dessa inledande frågor med att säga ”Vi ska precis gå in på varför jag vill träffa dig i dag, men först vill jag lära känna dig lite, eftersom det är första gången vi träffas i dag”.

Det är bra att redan i den kontaktskapande fasen vänja barnet vid öppna frågor och att uppmuntra barnet att berätta så mycket som möjligt själv. I praktiken innebär detta att intervjuaren ska försöka välja öppna frågor som uppmuntrar barnet att berätta mer omfattande (till exempel ”Berätta om dig själv.” ”Berätta om din skola.” ”Vad tycker du om i skolan?”) i stället för slutna frågor (till exempel ”Tycker du om skolan?” och ”Vilket är ditt favoritämne i skolan?”).

Syftet med intervjun

Berätta för barnet varför intervjun görs och vad ert möte gäller. Till exempel ”Dina föräldrar är oeniga om var du ska bo och vem som ska få umgås med dig och därför utreder en domare saken och avgör den.” Berätta att domaren har bett er utredare om hjälp med detta och att ni vill höra barnets egna tankar och åsikter i denna fråga. Berätta också att det inte är barnet eller utredarna som avgör frågan, utan domaren. Det är viktigt att betona för barnet att hen inte måste prata och att om det finns något som barnet inte vill berätta så behöver hen inte göra det.

Barnet ska också informeras om att domaren och föräldrarna får höra det mest väsentliga av det barnet berättat. Det är bra att också konkretisera detta för barnet, till exempel genom att berätta för barnet att ”i slutet av vår diskussion upprepar jag ännu en gång vad vi har pratat om och kontrollerar att jag säkert har förstått vad du tänker om de här sakerna och vad jag ska berätta för domaren och dina föräldrar om dem.”

Anvisningar/regler för intervjun

Berätta för barnet att

- det är viktigt att intervjuaren förstår barnet så rätt som möjligt och att barnet därför får korrigera intervjuaren om hen säger (eller har förstått) något fel
- barnet under intervjun får säga att hen inte kommer ihåg, förstår eller vet
- barnet inte behöver svara på frågan eller berätta om hen inte vill, men att intervjun är barnets möjlighet att framföra sina egna åsikter.

Man kan också öva på reglerna (till exempel genom att fråga barnet ”*Om jag frågade dig var jag bor, vad skulle du svara då?*”, varpå barnet borde svara ”*jag vet inte*”). Barnet kan vid behov påminnas om reglerna under intervjuens gång (”*Du kommer väl ihåg det jag sa i början, att det är okej att säga att du inte vet?*”).

Det är viktigt att genom hela intervjun signalera att den vuxna inte vet hur barnet upplever saker och ting eller vad barnet har varit med om, men att intervjuaren är intresserad av att höra om de här sakerna (”*Jag vet inte vad som har hänt /vad du tycker om det här, men jag hoppas att du vill berätta för mig.*”).

Övningsintervju

Undersökningar har visat att en fas där man tränar det episodiska minnet (det s.k. händelseminnet) främjar en lyckad intervju och gynnar både barnet och intervjuaren. Under övningsintervjun minns barnet en neutral eller trevlig händelse som inträffat nyligen i ett svar på öppna frågor. Under övningsintervjun överförs kontrollen över intervjusituationen till barnet. Målet är att ge barnet styrka och motivation att ge mer information om sina upplevelser. Det är bra att reservera cirka fem minuter för övningsintervjun.

”Först vill jag lära känna dig lite bättre. Berätta om något roligt som du nyligen gjort.” Om barnet inte svarar kan man säga: ”*Berätta om något du tycker om att göra.*”

Under övningsintervjun är det bra att koncentrera sig på en viss händelse eller situation. Om barnet till exempel berättar att hen har simmat ber man barnet att berätta så mycket som möjligt om den senaste gången hen simmade (”*Berätta om det. Vad hände sedan?*”).

Tillräckligt med frågor för att utreda barnets situation och åsikter

Vanliga teman som utreds är bland annat vardagen hos båda föräldrarna (rutiner, vård och omsorg, regler, barnets relation till föräldern), konflikter och lösningar på dessa, barnets uppfattning om föräldrarnas situation och separation, trygghet, önskemål och bekymmer. Dessutom ska man alltid från fall till fall fundera på vilka frågor det har begärts utredning av och hur dessa kan (om de kan) utredas via barnet.

Låt alltid barnet först berätta fritt, och ställ först därefter preciserande frågor

- Informationen kommer från barnet, inte från intervjuaren.
- Använd öppna frågor (till exempel ”*Berätta om det.*” ”*Berätta mer.*” ”*Vad hände sen?*” ”*Vad tycker du om det?*”), undvik frågor med alternativ och slutna ja/nej-frågor (till exempel ”*Är mamma ofta irriterad?*” ”*Tröstar pappa dig om du gör dig illa?*”)
- Anta inte att du förstår, gör inga tolkningar. Be vid behov barnet att precisera: ”*Vad menar du med det?*” ”*Hur kom du att tänka på att berätta om det?*”
- Försäkra dig om att du har förstått saken på det sätt som barnet menat genom att upprepa och sammanfatta det barnet berättat. Till exempel: ”*Förstod jag rätt att du tycker att det är roligt att besöka mormor, men att det känns tråkigt att du inte har några kompisar i samma ålder i närheten?*”

Objektivitet och neutralitet:

- Ställ frågor om båda föräldrarna jämlikt – å andra sidan ska man undvika att upprepa frågorna om barnet inte svarar på förväntat sätt.
- Kontakten bygger i första hand på diskussion – beteendet och känsloreaktioner lämnar alltid rum för tolkning.
- Negativa saker som gäller interaktionsförhållandet ("Vad känns tråkigt hos mamma/pappa?") bör helst kartläggas i slutet av intervjun. Det är också viktigt att beakta att barnets vägran att svara på sådana frågor inte nödvändigtvis hör ihop med den vårdnadstvist som pågår, utan att barn i allmänhet hellre svarar på frågor som är positiva än negativa när det gäller nära människorelationer.
- Skilj mellan händelsespecifika och schemabaserade beskrivningar av det barnet upplevt:

"Vad gör du med pappa/mamma på veckosluten?" → Barnet ger allmän beskrivning, ett så kallat skript, som innehåller allmänna element som upprepas från en händelse till en annan.

"Vad gjorde du och pappa/mamma förra veckoslutet?" → Barnet ger en beskrivning av ett visst veckoslut som begränsar sig till en viss tidsperiod.

Sammanfatta i slutet av intervjun det barnet berättat och försäkra dig om att du har förstått barnets åsikter om olika teman och frågeställningar på rätt sätt. Vid behov kan du precisera ytterligare och be barnet att förtydliga.

Avslutning

Innan du avslutar ska du konstatera att du ännu tittar igenom anteckningarna och försäkrar dig om att alla väsentliga frågor har ställts och sagts. Sammanfatta och berätta för barnet vad du kommer att berätta för domaren och barnets föräldrar. Även om du ännu inte vet exakt vad din rapport kommer att innehålla är det bra om barnet får en bild av hur noggrant och vad av det barnet berättat som förs vidare. Samtidigt har barnet också möjlighet att påverka: vad vill barnet att du ska berätta eller lämna bort?

Barnet får ännu möjlighet att komplettera: "Finns det något jag ännu borde veta?" "Finns det ännu något du vill berätta för mig?" "Finns det något du vill fråga mig?"

Barnet får ingen belöning för intervjun, men man tackar barnet ("Tack för att du har berättat så mycket för mig").

Avslutningsvis diskuteras ett neutralt ämne, till exempel: "Vad har du tänkt göra i dag.."

Bilaga 3. Modell: Broschyr om utredningsarbetet till föräldrarna

Domstolen begär av social- och hälsovårdsnämnden en utredning i ett ärende som gäller vårdnad om barn, boende och/eller umgängesrätt enligt 16 § i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt. Domarnas begäran kan vara specificerade eller öppna.

Utredningen görs som pararbete av socialarbetare i utredningsarbetsgruppen vid den familjerättsliga enheten. I arbetet inhämtas med hjälp av socialt arbete information som kompletterar rättegångsmaterialet. När utredningen görs fördjupar sig de anställda i barnets och föräldrarnas förhållanden och livssituation. Utredningen fokuserar på familjens vardag och föräldraskapet ur barnets synvinkel. Föräldrarna intervjuas och hörs tillsammans och separat och barnet träffas vid behov bland annat under hembesök eller på kontoret.

Mer information om barnet och föräldrarna begärs av olika myndigheter, till exempel daghemmet, skolan, barnskyddet, familjerådgivningen och hälso- och sjukvården. Uppgifter om föräldrarna i polisregistret begärs av polisen. De handlingar som fås från myndigheterna bifogas utredningen.

Utredningen jämte bilagor är offentlig för parterna. Det här innebär att parterna i samband med utredningen kan få sådan sekretessbelagd information om en annan part som inte får röjas för utomstående. Det är också möjligt att ingå ett avtal under utredningsarbetet.

Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt ålägger att utreda barnets önskemål och åsikt i den utsträckning som det med hänsyn till barnets ålder och utvecklingsnivå är möjligt (11 §). Inom socialväsendet består hörandet av ett barn av uppgifter från olika myndigheter, intervjuer med föräldrarna och möten med barnet. Barn under skolåldern träffas i regel tillsammans med föräldrarna. Barn i skolåldern träffas också utan föräldrar på kontoret. Barn har rätt till en egen åsikt, men de har också rätt att låta bli att uttrycka sin åsikt.

Utredningen är en sammanfattning av de uppgifter som erhållits under utredningsarbetet. Utredningen jämte bilagor tillställs den domstol som begärt utredningen och domstolen avgör självständigt ärendet, i första hand med tanke på barnets bästa.

Som grund har använts en broschyr som utvecklats inom Helsingfors stads familjerättsliga tjänster.

Bilaga 4. Modell: Blankett med förhandsuppgifter (Helsingfors stad)

1. PERSONUPPGIFTER	Barnens namn och personbeteckningar
	Barnets/barnens adress
2. BARNETS FÖRHÅLLANDEN	<p>Barnets/barnens daghem/skola (grupp, klass, lärarens namn och kontaktuppgifter)</p> <p style="text-align: right;">☐ ☐ ☐</p>
3. BARNETS HÄLSOTILLSTÅND	<p>Egen bedömning av barnets/barnens nuvarande fysiska hälsotillstånd</p> <p style="text-align: center;">bra måttligt dåligt</p>
	<p>Barnets/barnens fysiska sjukdomar, behandling, medicinering</p> <p>Tidigare sjukdomar, behandling, medicinering</p> <p style="text-align: right;">☐ ☐ ☐</p>
	<p>Egen bedömning av barnets/barnens nuvarande psykiska hälsotillstånd</p> <p style="text-align: center;">bra måttligt dåligt</p>
	<p>Barnets/barnens psykiska sjukdomar, behandling, medicinering</p> <p>Tidigare sjukdomar, behandling, medicinering</p>
	<p>Tidigare sjukdomar, behandling, medicinering</p>

<p>4. BARNETS/BARNENS KONTAKTER INOM SOCIAL- OCH HÄLSOVÅRDEN</p>	<p>☐ Hälsostation, kontaktuppgifter:</p> <p>☐ Rådgivning, kontaktuppgifter: (hälsovårdare, psykolog)</p> <p>☐ Skolhälsovård, kontaktuppgifter: (hälsovårdare, kurator, läkare, psykolog)</p> <p>☐ Barnskydd, kontaktuppgifter:</p> <p>☐ Familjerådgivning, kontaktuppgifter:</p> <p>☐ Barn-/ungdomspsykiatri, kontaktuppgifter: Terapikontakt,</p> <p>☐ kontaktuppgifter:</p> <p>☐ Privat läkarstation, kontaktuppgifter:</p> <p>Övriga instanser som skött barnet eller barnets angelägenheter, kontaktuppgifter:</p>
<p>5. VÅLD I HEMMET</p>	<p>Med fysiskt våld avses att man använder sin styrka för att bland annat gripa tag i någon, knuffa, slå, sparka och strypa.</p> <p>Med psykiskt våld avses förödmjukelse, isolering, kontroll, hot, beskyllningar och förtryck, varvid offret för handlingarna känner sig försvarslös.</p> <p>Med aga avses uppsåtligt orsakande av smärta som syftar till att bestraffa barnet eller reglera barnets beteende. Olika former av aga är bland annat att slå, smälla, knuffa, riva, knäppa, lugga, piska. Agan kan också vara psykisk: förakt, pikar eller hot.</p> <p>Har barnen utsatts för fysiskt våld? Ja ☐ ☐</p> <p>Nej Har barnen utsatts för psykiskt våld? Ja ☐ ☐</p> <p>Nej Har barnen utsatts för aga? Ja ☐ ☐</p> <p>Nej Har barnen sett eller hört våldsamt beteende? Ja ☐ Nej ☐</p>
<p>Förälderns underskrift: _____</p>	

Bilaga 5: Modell: Broschyr till barnet (Helsingfors stad)

Familjerättsliga ärenden
Estnisgatan 2, 5 vån.
00170 Helsingfors

Barnets häfte

NAMN: _____

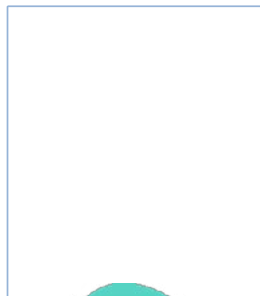

Helsingfors stad, familjerättsliga ärenden 2011

Du kan skriva namnet på dina familjemedlemmar i trädet. Du kan också skriva in andra viktiga närstående.

På den här sidan kan du rita till exempel något som är viktigt för dig eller en bild av dig själv. På den här sidan kan du också skriva ner frågor som du har funderat på och som du kanske vill prata med oss om.

MÖTE MED ARBETSTAGAREN

När vi utreder din familjs angelägenheter bekantar vi oss med dig och dina föräldrar: vi träffar dina föräldrar på kontoret tillsammans och separat. Vi kommer att bekanta oss med dig hos både pappa och mamma. Vi vill också träffa dig på kontoret. Detta kallas att höra ett barn. Syftet med att träffa dig är att:

- berätta om vårt jobb
- diskutera bland annat skolgång, hobbyer, kompisar, vuxna och släktingar som är viktiga för dig
- din åsikt är viktig. Du kan också välja att låta bli att framföra din åsikt
- skriva en utredning om våra möten.

Det är helt naturligt att du kanske är nervös för dina kommande möten. Det kan kännas svårt att prata om frågor som berör familjen.

- Barnet har rätt att hålla kontakt med och träffa båda sina föräldrar
- Barnet har rätt att framföra sin åsikt, det vill säga sina tankar och synpunkter

Det slutliga beslutet om vårdnaden om barnet, barnets boende och umgängesrätt fattas av föräldrarna och domaren

ibland kan man börja fundera på saker som gäller föräldrarnas separation. Läsning kan göra det lättare att förstå saker. Till exempel på biblioteket finns böcker för barn och unga som behandlar frågor kring föräldrarnas separation. Du kan läsa ensam eller tillsammans med dina föräldrar!

Det finns också mycket information på Internet. Du kan till exempel bekanta dig med Mannerheims Barnskyddsförbunds webbplats: www.mil.fi

Föräldrarnas separation berör hela familjen och kan väcka många slags känslor. Alla känslor är tillåtna. Här du när du pratar med oss om dem?

Dina föräldrar kan ha olika åsikter om hur din omsorg och umgängel med dig ska ordnas. Pappa och mamma har bitt domstolen om hjälp för att avgöra saken.

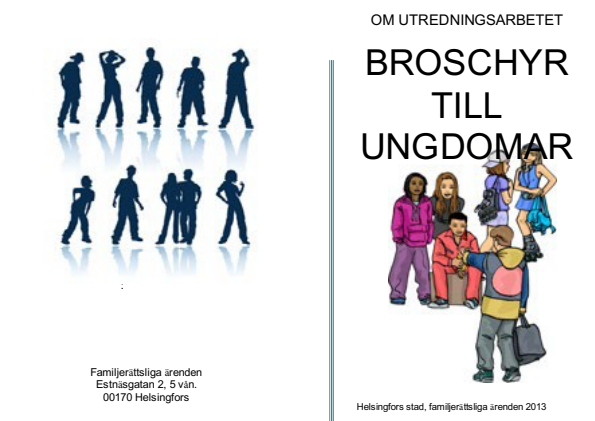
Domaren i domstolen har bitt socialarbetarna om mer information om din familjs situation för att kunna fatta bästa möjliga beslut för dig.

Socialarbetarna utreder din familjs situation genom att träffa medlemmarna i din familj. Efter arbetet skrivs en utredning som lämnas till domaren. Domaren avgör ärendet.

Bilaga 6. Modell: Broschyr till ungdomar (Helsingfors stad)

Vad då för utredning? Vad utreds och varför?

Dina föräldrar kan ha olika åsikter om hur din omsorg och umgänge med dig ska ordnas. Pappa och mamma har bitt domstolen om hjälp för att avgöra saken.

Domaren i domstolen har bitt socialarbetarna om mer information om din familjs situation för att kunna fatta bästa möjliga beslut för dig.

Socialarbetarna utreder din familjs situation genom att träffa medlemmarna i din familj. Efter arbetet skrivs en utredning som lämnas till domaren. Domaren avgör ärendet.

Föräldrarnas separation ger upphov till många känslor. Har du nån att prata med om dem?

Möte med arbetstagaren

När vi utreder din familjs angelägenheter bekantar vi oss med dig och dina föräldrar: vi träffar dina föräldrar på kontoret tillsammans och separat. Vi träffar dig hos både pappa och mamma. Vi vill också träffa dig på kontoret. Detta kallas att höra ett barn. Syftet med att träffa dig är att:

- Ge dig information om utredningen.
- Lära känna dig. Vi frågar bland annat om din skolgång, dina hobbyer, dina kompisar, vuxna och släktingar som är viktiga för dig.
- Du har också möjlighet att berätta om dina föräldrar och dina föräldrars separation.
- Din åsikt är viktig. Men du har också rätt att inte uttrycka din åsikt.
- Vi skriver om våra möten i utredningen.

Det är helt naturligt att du kanske är nervös för dina kommande möten. Det kan kännas svårt att prata om frågor som berör familjen.

Du har rätt att hålla kontakt med och träffa båda dina föräldrar

Du har rätt till din egen åsikt

Det slutliga beslutet om vårdnaden om barnet, barnets boende och umgängesstätt fattas av domaren i domstol

Rådning kan man börja fundera på saker som gäller föräldrarnas separation. Läring kan göra det lättare att förstå saker. Till exempel på biblioteket finns böcker för barn och unga som behandlar frågor kring föräldrarnas separation. På Internet finns också mycket information för unga och föräldrar. Du kan till exempel bekanta dig med Mannerheims Barnskyddsförbunds webbplats: www.mlf.fi

På den här sidan kan du skriva ner sådant som du vill fråga socialarbetarna eller som du vill berätta för oss.

VARFÖR ORDNAS MÖTEN MED DEN UNGA?

Lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt lägger ett uträdd barnets åsikter och åsikt i den utsträckning som det med hänsyn till barnets ålder och utvecklingsnivå är möjligt i en rättegång som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt, om

- föräldrarna är inte eniga om saken
- barnet vårdas av någon annan än sin vårdnadshavare eller
- en utredning i övrigt anses vara befogad med tanke på barnets bästa (egen angående vårdnad om barn och umgängesrätt)

Den ungas rätt att bli hörd är en rättighet, inte en skyldighet.